Puterea suflatului

Antologie

A doua parte

Descrierea tipurilor psihologice

Introducere

Tipul extravertit

Tipul introvertit

Definiții

Texte alese și traduse din limba germană de dr. Suzana Holan

Photo: G.CERF

artist
atitudine
afect
apercepție

caracter
civilizație
colectivism

Darwin
destin

fantezie

gîndire

idee
intelect
intuiție
isterie

Kant

libido
logică

neurastenie
personalitate
profet

sentiment
senzație
spirit

voința

Carl Gustav JUNG
PUTEREA SUFLETULUI

Antologie în patru volume:
I. Psihologie analitică. Temeiuri
II. Descrierea tipurilor psihologice
III. Psihologie individuală și socială
IV. Reflecții teoretice privind natura psihismului

edituraanima

7

Imprimat la Tipografia Editurii Anima

ISBN 973-9053-15-7

CARL GUSTAV JUNG

PUTEREASUFLETULUI

ANTOLOGIE

Texte alese şi traduse din limba germană de dr. Suzana f iolan

A DOUA PARTE
DESCRIEREA TIPURILOR PSIHOLOGICE

tditura Anima, Bucureşti, 1994

NOTAINTRODUCTIVĂ

După cum spuneam în nota introductivă la primul volum al antologiei, Cari Gustav Jung a creat o nouă imagine a omului și, implicit, a culturii, introducînd idei noi, precum inconștientul personal și inconștientul colectiv, arhetipul și rolul compensator al inconșientului, înnoind idei precum libido-ul și complexul și modificînd metodele de interpretare a visului și fanteziilor.

Pe lîngă toate acestea, Jung a dat și o tipologie psihologică. Jung descrie opt tipuri psihologice «pure». După Jung, există, mai întîi, două tipuri de atitudine generală: tipul extravertit și tipul introvertit. Aceste două tipuri se subîmpart apoi, fiecare, în cîte patru sub-tipuri. în cîte patru, deoarece Jung definește patru funcții psihice fundamentale, iar preponderența unei funcții sau a alteia în economia psihică definește tipul psihologic. In glosarul din *Psychologische Typen* (vezi a doua parte a volumului de față), Jung spune:

«Deosebesc în total patru funcții fundamentale, două raționale și două iraționale, și anume: *gîndirea* și *sentimentul,* respectiv *senzația* și *intuiția*. Nu pot da a priori un motiv pentru care consider fundamentale tocmai aceste patru funcții, pot releva doar faptul că mi-am format această concepție în urma unei experiențe îndelungate. Deosebesc aceste funcții între ele deoarece nu depind una de cealaltă, respectiv: nu se lasă reduse una la cealaltă.»

în alte scrieri ale lui Jung *(Psychologische Typologie,* 1928; *Struktur der Seele,* 1931, tradusă sub titlul de *Structura psihicului* în primul volum al antologiei de față; *Tavistock Lectures,* 1935), cele patru funcții sînt prezentate simplu, după cum urmează: senzația este funcția care ne spune că ceva este, gîndirea ne spune ce anume este acel ceva, sentimentul ne spune ce valoare are, iar intuiția: dincotro vine și spre ce se îndreaptă acel ceva. Gîndirea și sentimentul sînt funcții judicative și, deci, raționale - după Jung. Prima produce judecățile logice, iar a doua:

judecăţile de valoare. Senzaţia şi intuiţia sînt funcţii perceptive şi, deci, iraţionale. Prima este funcţia percepţiei senzoriale a realului (exterior şi interior), in timp ce a doua este o funcţie de percepere a posibilităţilor.

în general, omul se orientează şi se adaptează folosindu-şi funcţia cea nidi bine dezvoltată, cea mai diferenţiată, cea mai conştientă sau altfel spus: cea nwi supusă voinţei. Această funcţie îi defineşte şi tipul psihologic. Pe lingă funcţia principală, mai poate intra în joc şi o funcţie auxiliară, a doua ca importanţă în procesele psihice, care este însă opusă ca natură funcţiei principale. Dacă funcţia principală este raţională, cea auxiliară e iraţională şi invers. Căci principiile funcţiilor de acelaşi fel sînt antagoniste. De pildă: o gîndire pură cere excluderea sentimentului (ceea ce revine, pe alt plan, la faptul de la sine înţeles că o teorie nu poate fi ştiinţifică dacă are nuanţe afective). Pot apare apoi, desigur, combinaţii ale acestor tipuri, în diferite proporţii, la un om sau la altul. Jung descrie însă doar opt tipuri «pure», corespunzătoare preponderenţei absolute a unei funcţii din cele patru, în ipostaza sa extravertită sau introvertită. Obţine astfel opt magistrale portrete-robot, tot atîtea puncte de sprijin spre a ne face capabili să ne contemplăm şi să ne înţelegem semenii şi, nu în ultimul rînd, pe noi înşine.

Dacă primul volum al antologiei de faţă este o selecţie de scrieri ce introduc cititorul în lumea ideilor lui Jung, al doilea volum constituie o prezentare a tipologiei sale. Jung şi-a publicat ideile legate de tipologia psihologică în *Fsychologische Typen,* carte apărută în 1921. Primele nouă capitole ale cărţii constituie o lungă introducere, o trecere în revistă critică a tipologiilor anterioare, discutate şi ilustrate prin diferite exemple, în special din literatura beletristică a vremii. Capitolul X cuprinde, propriu-zis, descrierea tipurilor jungiene. Acest capitol constituie prima parte a volumului de faţă. El este însă urmat şi de capitolul XI al cărţii *Psychologische Typen,* capitol intitulat *Definiţii* şi cuprinzînd un glosar al termenilor jungieni, care, pe de o parte, facilitează atît lectura tipologiei cit şi a oricărei scrieri jungiene, iar pe de altă parte, constituie un fel de compendiu al psihologiei analitice.

Astfel, primele două volume ale antologiei oferă o imagine a ideilor lui Cari Gustav Jung. Următoarele două volume cuprind, respectiv, scrieri aplicative, privind psihologia vîrstelor, a educaţiei, a căsătoriei şi a totalitarismului şi o lucrare teoretică tîrzie, de mai mare anvergură, care sintetizează ideile lui Jung în forma lor ultimă şi le pune totodată în corelaţie cu zone extra-psihologice ale culturii, precum filozofia, mitologia, alchimia, dar şi fizica şi biologia modernă.

dr. Suzana Holan

SUMAR

DESCRIEREA GENERALĂ A TIPURILOR

Capitolul X din *!\i/chologi^cih' Typrn,* tarte apăruta în 1921 și reeditată în repetate rînduri. Tradus după *Gcștitwaelle Wcrkc,* voi. VII, §621-740.

1. INTRODUCERE

Vreau să încerc, în cele ce urmează, să dau o descriere generală a psihologiei tipurilor. Va trebui, mai întîi, să descriu cele două tipuri generale pe care le-am denumit: introvertit și extravertit. Voi încerca, apoi, să dau cîte o caracterizare acelor tipuri particulare al căror specific provine din faptul că individul se adaptează sau se orientează bazîndu-se în principal pe funcția sa cea mai diferențiată. Primele două tipuri le-aș denumi *tipuri de atitudine generală,* ele definindu-se prin orientarea interesului lor, prin direcția fluxului lor de libido. Pe celelalte, în schimb, le-aș denumi *tipuri funcționale.* 621

Tipvirile de atitudine generală se definesc - așa cum am arătat în repetate rînduri în capitolele precedente - prin atitudinea lor caracteristică față de obiect. Introvertitul se comportă față de obiect abstractiv; în fond, el este mereu gata să sustragă obiectului libido-ul, de parcă ar trebui să se păzească mereu de o eventuală dominație a lui. Extravertitul, în schimb, are un comportament pozitiv față de obiect. El dă atît de multă importanță obiectului încît își orientează statornic atitudinea subiectivă după obiect, raportîndu-și-o tot timpul la acesta. în fond, i se pare mereu că obiectului nu i s-a conferit suficientă valoare și 622

de aceea se simte mereu obligat să-i sporească însemnătatea. Cele două tipuri sînt atît de deosebite, ele contrastează în mod atît de frapant, încît pînă și profanului în ale psihologiei - de îndată ce i s-a atras atenția asupra acestui fapt - îi devine imediat clar că ele există. Tuturora le sînt cunoscute acele firi închise, greu accesibile, uneori chiar ostile, care se află în cel mai puternic contrast imaginabil cu celelalte caractere - deschise, accesibile, aproape tot timpul bine dispuse sau măcar prietenoase și sociabile, care se înțeleg cu toată lumea sau poate se ceartă cu toată lumea, dar oricum sînt în relații strînse cu ea, o influențează și se lasă influențați de ea. La prima vedere sîntem desigur înclinați să credem că toate aceste caracteristici țin de niște cazuri individuale, izolate, de conformație specifică a caracterului. Dar cel care are prilejul să cunoască temeinic foarte mulți oameni, descoperă fără nici o dificultate că nu poate fi vorba nicidecum de niște cazuri individuale și că avem de-a face aici, mai degrabă, cu atitudini tipice, mult mai generale decît ar crede cei cu o experiență psihologică limitată. De fapt - așa cum trebuia să fi reieșit deja din capitolele precedente - este vorba de o opoziție fundamentală, uneori mai vădită, alteori mai puțin vădită, dar foarte vizibilă ori de cîte ori avem de-a face cu indivizi ce au o personalitate ceva mai pronunțată. întîlnim asemenea indivizi nu numai printre cei cultivați, ci în absolut toate păturile populației. Tipurile acestea apar atît la simpli muncitori și țărani cît și la reprezentanții cei mai diferențiați ai unei națiuni. Nici deosebirea dintre sexe nu schimbă lucrurile. Aceeași opoziție se regăsește și printre femeile tuturor păturilor populației.

e23 O răspîndire atît de largă nu ar putea apărea, de bună seamă, dacă ar fi vorba de ceva ce ține de conștient, adică de o atitudine conștient și intenționat aleasă. Exponentul principal al

unei atari atitudini ar trebui atunci să fie un anumit grup social, cu coeziunea dată de o aceeași educație și formație. Un asemenea grup ar fi, deci, local limitat. Or nu este nicidecum așa, după cum am văzut. Dimpotrivă, tipurile par să fie distribuite complet întîmplător. într-o aceeași familie, de pildă, un copil e introvertit și altul extravertit. Conform tuturor acestor fapte, așadar, tipul de atitudine, ca fenomen general și, după toate aparențele, întîmplător distribuit, neputînd fi o chestiune de judecată sau de intenție conștientă, își datorează, pesemne, existența unui temei inconștient, instinctual. Opoziția tipurilor, ca fenomen psihologic general, trebuie deci să aibă, într-un fel sau altul, un antecedent biologic.

Din punct de vedere biologic, relația dintre subiect și obiect 624
constă întotdeauna dintr-un raport de *adaptare,* orice relație dintre subiect și obiect presupunînd acțiuni ale unuia asupra celuilalt, acțiuni ce duc la acele modificări reciproce ale subiectului și obiectului care constituie însăși adaptarea. Tipurile de atitudine față de obiect sînt, așadar, modalități ale procesului de adaptare. Natura cunoaște două căi fundamental deosebite de adaptare și deci de perpetuare a speciilor biologice: una dintre căi constă dintr-o prolificitate sporită, însoțită de o capacitate de apărare relativ slabă și o durată de viață relativ scurtă a individului izolat; cealaltă cale constă dintr-o dotare a individului cu multiple mijloace de autoconservare, însoțită de o prolificitate relativ slabă. Această alternativă din domeniul biologiei mi se pare a fi nu numai analogul, ci chiar și temeiul ultim al celor două moduri de adaptare psihologică de care dispunem. M-aș limita aici la o constatare de ordin general: m-aș referi, pe de o parte, la felul caracteristic al extravertitului de a se dărui statornic, de a se răspîndi în toate cele din jur și, pe de altă parte, la tendința introvertitului de a se apăra de solicitările exterioare,

de a se feri cît poate de orice cheltuială de energie ce privește în mod direct obiectul, spre a-și consolida în schimb propria poziție, spre a și-o face cît mai sigură și mai puternică. Blakes a avut o intuiție bună, așadar, denumind aceste tipuri respectiv «prolific» și «devouring type». După cum se știe din biologie, ambele căi sînt practicabile, fiecare fiind, în felul ei, eficientă. Același lucru îl putem spune și despre atitudinile tipice. Ceea ce unul pune la cale folosind o puzderie de mijloace, e obținut de celălalt printr-un monopol.

625 Uneori, atitudinea tipică poate fi fără greș recunoscută încă din primii ani de viață ai unui copil. Acest fapt ne obligă să admitem că ceea ce ne constrînge la o anumită atitudine nu este nicidecum lupta pentru existență, în înțelesul curent al acestui termen. S-ar putea obiecta, firește, și încă pe bună dreptate, că și copilul mic, ba chiar și sugarul au deja de făcut un efort de adaptare psihologică inconștientă, reacțiile specifice ale copilului fiind, deci, determinate mai cu seamă de caracteristicile influenței materne. Dacă în sprijinul acestui argument pot fi aduse fapte neîndoielnice, un alt fapt, la fel de neîndoielnic, îl contrazice: doi copii ai aceleiași mame pot prezenta foarte devreme caracteristici opuse fără să se facă simțită vreo modificare cît de mică a atitudinii materne. Nu aș vrea nicidecum să minimalizez infinita importanță a influenței părintești, dar faptul de mai sus mă obligă totuși să conchid că factorul decisiv trebuie căutat în predispoziția nativă a copilului. Faptul că în condiții exterioare cît se poate de asemănătoare, vin copil dezvoltă un anumit tip psihologic, iar altul - tipul contrar, nu poate fi pus decît pe seama predispoziției lui individuale. E adevărat că am aici în vedere numai indivizi aflați în condiții normale. în condiții anormale, adică atunci cînd atitudinea mamei este dusă la extrem și deci anormală, copiii pot fi constrînși să adopte atitudini similare,

violîndu-li-se predispoziția individuală, care ar fi dus probabil la un alt tip dacă nu ar fi intervenit influențele exterioare anormale, perturbatoare. De regulă, atunci cînd are loc o asemenea falsificare a tipului, pricinuită de influențe exterioare, individul devine cu timpul neurotic, nemaiputîndu-se însănătoși decît prin restabilirea atitudinii corespunzătoare naturii sale individuale.

în ce privește predispoziția proprie fiecăruia, nu pot să spun 626
decît că există în mod evident indivizi pentru care este fie mai ușor, fie mai la îndemână, fie mai prielnic să se adapteze într-un anume fel și nu în altul. De aceea ar trebui să ne punem problema unor temeiuri inaccesibile cunoașterii noastre, dar de natură fiziologică, în ultimă instanță. Mi se pare verosimil să existe asemenea temeiuri pentru că știu din proprie experiență că o invertire a tipului poate prejudicia grav sănătatea fizică a organismului, provocînd, de regulă, o stare de profundă epuizare.

2. TIPUL EXTRAVERTIT

627 pentru ca expunerea noastră să fie clară și sistematică, va trebui să separăm în descrierea acestui tip, precum și a celor următoare, psihologia conștientului de cea a inconștientului. Vom începe așadar prin a descrie *fenomenele conștiente.*

a) Atitudinea generală a conștientului

628 După cum se știe, orice om se orientează după datele ce i le furnizează lumea exterioară. Constatăm însă că influența exterioară poate fi hotărîtoare la unii, dar mai puțin hotărîtoare la alții. Unul își pune paltonul de îndată ce se face frig afară, altul însă, avînd intenția de a se căli, nu o face; unul admiră noul tenor pentru că toată lumea îl admiră, celălalt însă nu-l admiră, și nu pentru că i-ar displăcea, ci pentru că este de părere că ceea ce admiră toți nu e neapărat de admirat; unul se supune condițiilor date pentru că, după cum se știe din experiență, nici nu poți face altfel, altul în schimb are convingerea că ceea ce a funcționat de o mie de ori într-un anumit fel, a o mie una oară constituie un caz cu totul aparte ș.a.m.d. Primul se orientează după faptele ex-

terioare date, pe cînd celălalt rămîne la părerea lui, care se insinuează între el și ceea ce este obiectiv dat. Dacă orientarea după obiect și după datele obiective predomină, astfel încît cele mai frecvente și cele mai importante hotărîri sau acțiuni sînt determinate nu de păreri subiective, ci de condiții obiective, atunci vorbim de o atitudine extravertită. Despre cei care adoptă în mod obișnuit o atitudine extravertită spunem că sînt de tip extravertit. Cei care gîndesc, simt și acționează sau, într-un cuvînt, trăiesc conformîndu-se *nemijlocit* condițiilor obiective și cerințelor acestora, atît în sens bun cît și în sens rău, sînt extravertiți. Extravertitul trăiește astfel încît este întru totul evident că în conștientul său obiectul joacă un rol mult mai important, ca factor decisiv, decît părerea sa subiectivă. Deși are, fără nici o îndoială, păreri personale, puterea lor de decizie este mult mai slabă decît cea a condițiilor exterioare obiective. Nici nu se așteaptă, de altfel, ca în propriul său interior să găsească vreun factor necondiționat, asemenea factori neexistînd, după el, decît în exterior. Interesul său cedează epimeteic cerințelor exterioare, desigur nu fără luptă, dar victoria finală este întotdeauna de partea condiției obiective, întregul său conștient privește spre exterior, pentru că determinările importante și decisive îi parvin întotdeauna din exterior. Dar îi parvin de acolo pentru că de acolo le și așteaptă. Am putea spune că din această atitudine fundamentală îi derivă toate caracteristicile psihologice, cu excepția celor provenite din primatul unei anumite funcții psihologice sau din alte particularități individuale.

Interesul și *atenția* extravertitului sînt îndreptate statornic spre 629
evenimentele obiective, în primul rînd spre cele ale imediatei vecinătăți. Nu numai persoanele, dar și lucrurile din jur îi captivea/ă interesul. în mod analog, *acțiunea* îi este și ea determinată de influența persoanelor și lucrurilor din jur; se raportează la date și

motivaţii obiective şi pare a fi întru totul explicabilă prin acestea: dacă nu se află într-un raport pur reactiv faţă de provocările mediului, atunci are negreşit un caracter reductibil la raporturi reale, găsindu-şi în limitele datelor obiective un spaţiu de joc îndestulător şi potrivit sieşi. Nu are nici cea mai mică tendinţă de a le depăşi. Acelaşi lucru este valabil şi în ceea ce priveşte interesul: evenimentele obiective sînt de un farmec aproape inepuizabil, astfel încît, în mod normal, interesul nici nu tînjeşte după altceva. Legile morale se suprapun perfect cu prescripţiile sociale date, respectiv cu concepţia morală general valabilă. Dacă viziunea general valabilă ar fi alta, atunci şi reperele morale subiective ar fi altele, fără ca totalitatea habitus-ului psihologic să aibă de suferit vreo modificare.

630 Această condiţionare strictă prin factorii obiectivi nu denotă nicidecum o adaptare deplină sau, mai mult, ideală la condiţiile de viaţă în genere, deşi poate face o atare impresie. Privită dintr-un punct de vedere extravertit, o asemenea *integrare* în ceea ce este obiectiv dat pare să echivaleze cu o deplină adaptare, deoarece, conform acestui punct de vedere, nici nu există vreun alt criteriu al adaptării. Dintr-un punct de vedere superior însă, nu se poate spune în nici un caz că ceea ce este obiectiv dat este, în orice împrejurări însuşi normalul. Condiţiile obiective pot fi, într-un moment istoric dat sau într-un anumit loc, anormale; iar un individ conformat unor condiţii anormale participă la stilul anormal al anturajului său, dar este, împreună cu cei din jur, într-o stare anormală faţă de legea 'general valabilă a vieţii. Poate chiar prospera, în particular, dar numai pînă în momentul cînd se va duce de rîpă împreună cu toţi cei din jurul său din cauză că a păcătuit împotriva legii generale a vieţii. Şi el va trebui să ia parte la declin cu aceeaşi convingere cu care s-a conformat mai înainte situaţiei obiectiv date. El este integrat, dar nu adaptat, pentru că adaptarea

presupune mai mult decît o înscriere perfectă în situaţia momentului şi în anturajul imediat. (S, ne amintim aici de Epimeteu al lui Spitteler[1]). Adaptarea presupune respectarea unor legi mai generale decît condiţiile date într-un anumit moment sau loc. Dar tipul extravertit normal rămîne la o pură integrare.

Pe de o parte, tipului extravertit îi este proprie o «normalitate» datorată faptului că el se acomodează relativ uşor condiţiilor 631
date şi că, prin natura sa, nu are altă pretenţie decît să realizeze posibilităţile obiectiv date, bunăoară să îmbrăţişeze cariera care oferă în momentul şi în locul respectiv cele mai promiţătoare perspective; să producă sau să facă ceea ce au nevoie cei din jur sau ceea ce se aşteaptă din partea lui, abţinîndu-se de la orice înnoire care nu-i e foarte la îndemînă sau care ar întrece întrucîtva aşteptările. Pe de altă parte însă, această «normalitate» a sa are drept consecinţă faptul că extravertitul ţine cont mult prea puţin de existenţa propriilor sale trebuinţe şi necesităţi subiective. Şi tocmai aici se află punctul său slab, căci tipul său are o tendinţă atît de puternică de a se întoarce către exterior încît nu ia suficient în considerare nici măcar faptul subiectiv cel mai uşor perceptibil, şi anume starea propriului său organism, chiar şi aceasta părîndu-i-se o chestiune mult prea puţin obiectivă, mult prea puţin «exterioară». Astfel, nu se mai realizează nici măcar satisfacerea unor trebuinţe elementare, indispensabile sănătăţii fizice. în consecinţă, trupul suferă şi sufletul - de asemenea. Nici această din urmă împrejurare nu prea este luată în seamă de extravertit, de regulă. Dar cu atît mai mult o remarcă cei apropiaţi lui. El însuşi îşi va da seama că şi-a pierdut echilibrul abia atunci cînd va avea parte de senzaţii corporale anormale.

[1] Cari Spitteler (1845-1924). scriitor elveţian mult citat de Jung. (n.t.)

632 Un fapt atît de palpabil nu-1 va mai putea neglija, dar va considera, firește, că e vorba de ceva concret, «obiectiv», căci, conform mentalității sale, nici nu poate fi vorba de altceva în cazul lui, deși în cazul altora știe foarte bine să observe «iluzia». O atitLidine mult prea extravertită poate fi atît de lipsită de considerație față de subiect încît îl sacrifică complet în favoarea așa-ziselor cerințe obiective, bunăoară în favoarea extinderii întreprinderii sub motiv că există comenzi și că, oricum, toate posibilitățile ce se ivesc trebuie exploatate.

633 Pericolul care îl amenință pe extravertit este acela de a fi cu totul absorbit de obiectiv și de a se pierde complet în acesta. Tulburările funcționale (de natură nervoasă) sau tulburările organice efective care rezultă au un rol compensator, ele obligîndu-1 să se restrîngă asupră-și chiar fără voia sa. Dacă simptomele sînt funcționale, ele pot fi, în felul lor, expresii simbolice ale situației psihologice. La un cîntăreț, de pildă, ajuns foarte repede în culmea gloriei și obligat în consecință să-și cheltuiască energia fără măsură, se pierde brusc, prin inhibiție nervoasă, registrul înalt. La un om ajuns în foarte scurt timp, de la începuturi mai mult decît modeste la o poziție socială influentă și plină de perspective, se instalează, psihogen, toate simptomele răului de altitudine. Un bărbat pe cale să se însoare cu o femeie cam dubioasă, pe care o adoră și o supraestimează nemăsurat, este chinuit de spasme faringiene, fiind silit să se limiteze la două căni de lapte pe zi, deoarece are nevoie de cîte trei ceasuri ca să le îngurgiteze. El este, așadar, împiedicat, în mod foarte eficient, să-și mai viziteze logodnica, nemaiputîndu-se ocupa decît de hrănirea propriului organism. Un om care nu mai are forța de muncă necesară întreprinderii sale enorm extinse prin propriul său merit, este chinuit de accese de sete nervoasă, în urma cărora cade pradă rapid unui alcoolism isteric.

Nevroza cel mai frecvent întîlnită la tipul extravertit mi se pare 634
a fi isteria. Cazul clasic de isterie se caracterizează întotdeauna prin exacerbarea relațiilor cu persoanele din jur, o altă particularitate tipică a sa fiind conformarea de-a dreptul mimetică la circumstanțe. Trăsătura fundamentală a persoanei isterice este tendința sa continuă de a se face interesantă și de a face impresie altora. De aici derivă și proverbiala sa sugestionabilitate, istericul fiind extrem de expus influenței altor persoane. O inconfundabilă extravertire se manifestă și în nevoia istericului de a comunica, nevoie care îl duce uneori pînă la a face confesiuni cu un conținut pur fantezist și de aici provine o primă formă a minciunii isterice. La început, «caracterul» isteric constă doar dintr-o exacerbare a atitudinii normale, dar mai tîrziu apar complicații datorate reacțiilor compensatorii venite din partea inconștientului, care se opune extravertirii exacerbate silind energia psihică, prin tulburări organice, să se introvertească. Datorită reacției inconștientului apare o altă categorie de simptome, cu un caracter ceva mai introvertit. Printre acestea se numără, în primul rînd, o activare patologic de intensă a fanteziei. După această caracterizare generală a atitudinii extravertite, ne vom putea îndrepta atenția spre descrierea modificărilor suferite de funcțiile psihologice fundamentale în cazul unei atitudini extravertite.

b) Atitudinea inconștientului

Poate să pară ciudat că vorbesc despre o «atitudine a incon- 635
știentului». Dar după cum am arătat deja pe larg, înțeleg relația dintre inconștient și conștient ca fiind compensatorie. Conform acestui punct de vedere, trebuie să-i revină și inconștientului, întocmai ca și conștientului, o atitudine.

636 în paragraful precedent am pus în evidență tendința atitudinii extravertite spre o oarecare unilateralitate, în sensul că în desfășurarea fenomenelor psihice sînt lăsați să predomine factorii obiectivi. Tipul extravertit este mereu ispitit să se sacrifice (aparent) în favoarea obiectului, asimilîndu-și subiectul obiectului. Am prezentat în detaliu consecințele unei exacerbări a atitudinii extravertite, arătînd cît de nocivă poate fi reprimarea factorilor subiectivi. Este așadar de așteptat ca o compensare a atitudinii extravertite conștiente să pună accentul îndeosebi pe elementul subiectiv. Prin urmare, vom avea de căutat în inconștient o tendință puternic egocentrică. Și, într-adevăr, practica medicală reușește să pună în evidență o asemenea tendință. Nu intru aici în cazuistică, o las pentru paragrafele următoare, în care voi încerca să prezint atitudinea caracteristică a inconștientului pentru fiecare tip funcțional în parte. în acest paragraf, fiind vorba doar de compensarea unei atitudini extravertite generale, mă voi rezuma la o caracterizare de asemenea generală a atitudinii compensatorii a inconștientului.

637 Pentru a întregi în mod eficace atitudinea conștientă extravertită, atitudinea inconștientului trebuie să aibă un anumit caracter de introversiune. Inconștientul concentrează energia asupra elementului subiectiv, adică asupra acelor trebuințe și exigențe care sînt reprimate sau refulate printr-o atitudine conștientă excesiv extravertită. Este lesne de înțeles - după cum trebuia să fi reieșit și din paragraful precedent - că o orientare după obiect și după ceea ce este obiectiv dat nedreptățește o serie de imbolduri, păreri, dorințe și necesități subiective, răpindu-le energia ce le-ar reveni în mod natural. Omul nu este însă un mecanism din care să poți construi la nevoie un alt mecanism, destinat altor scopuri, care să funcționeze în cu totul alt mod, dar cu o la fel de mare precizie. Orruil poartă mereu cu sine întreaga sa istorie și chiar întreaga istorie a omenirii, iar factorul istoric constituie o nevoie vitală față de care

trebuie să dăm dovadă de multă înțelepciune. Cele trecute trebuie să aibă un cuvînt de spus în ceea ce este nou și trebuie să conviețuiască, într-un fel sau altul, cu noul. De aceea, o totală asimilare cu obiectul va avea de înfruntat protestul de minoritate reprimată al celor ce au fost și au ființat dintotdeauna. Din aceste considerații foarte generale este lesne de înțeles de ce pretențiile inconștiente ale tipului extravertit sînt de un egoism de-a dreptul primitiv și infantil. Afirmația lui Freud că inconștientul ar ști «doar să dorească» este în mare măsură valabilă în ce privește inconștientul tipului extravertit. Conformarea la și asimilarea cu cele obiectiv date împiedică conștientizarea imboldurilor subiective insuficient de intense. Aceste tendințe (gînduri, dorințe, afecte, trebuințe, sentimente etc.) capătă, corespunzător gradului lor de refulare, un caracter regresiv, adică devin cu atît mai infantile și mai arhaice cu cît sînt mai puțin luate în seamă. Atitudinea conștientă le privează de toată energia de care se pot lipsi, lăsîndu-le-o numai pe cea care nu le mai poate fi răpită. Dar acest rest de forță care nu trebuie nicidecum subestimat, constituie tocmai ceea ce se numește instinct originar. Instinctul nu poate fi extirpat prin măsurile arbitrare ale unui singur individ, ci numai printr-o lentă metamorfoză organică desfășurată de-a lungul mai multor generații, căci instinctul este expresia energetică a unei structuri organice date.

638 Pînă la urmă, fiecare tendință reprimată rămîne cu o considerabilă cantitate de energie, energia corespunzătoare forței sale instinctuale, păstrîndu-și astfel eficacitatea, chiar dacă, prin privarea sa parțială de energie, a devenit inconștientă. Cu cît mai desăvîrșit extravertită este atitudinea conștientă, cu atît mai infantilă și mai arhaică este atitudinea inconștientă. Ceea ce caracterizează uneori atitudinea inconștientă este un egoism brutal, depășind de departe egoismul copilului și frizînd infamia. Aici întîlinim, în plină floare, acele dorințe incestuoase pe care le descrie Freud. E de la sine

înțeles că aceste lucruri sînt total inconștiente, rămînînd deci ascunse ochiului profan atîta timp cît atitudinea conștientă extravertită nu depășește o anumită limită. Dacă se ajunge însă la o exacerbare a poziției conștiente, atunci inconștientul începe să se manifeste simptomatic, adică egoismul, infantilismul și arhaismul inconștient își pierd caracterul compensator inițial, intrînd mai mult sau mai puțin deschis în opoziție cu atitudinea conștientă. Are loc mai întîi o exacerbare absurdă a poziției conștiente, exacerbare al cărei rol ar fi să reprime inconștientul, dar care sfîrșește, de regulă, într-o reductio ad absurdum a atitudinii conștiente și, pînă la urmă, într-o prăbușire. Catastrofa finală poate fi de natură obiectivă, scopurile obiective fiind falsificate de scopuri subiective. Un tipograf, bunăoară, se ridicase printr-o muncă îndîrjită de două decenii, de la situația de simplu salariat la cea de unic proprietar al unei întreprinderi de mare prestigiu. întreprinderea se extindea tot mai mult, iar el era tot mai absorbit de ea, sacrificîndu-i treptat toate interesele sale colaterale. întreprinderea l-a înghițit pur și simplu și asta l-a dus la prăbușire, în felul următor: Spre compensarea interesului său exclusiv pentru întreprindere, i-au reînviat, inconștient, anumite amintiri din copilărie. Pe atunci îi plăcuseră foarte mult pictura și desenul. în loc să-și facă acum, din aceste înclinații, o ocupație secundară compensatorie, o ocupație în sine și pentru sine, și le-a canalizat tot spre întreprindere și a început să viseze la o prezentare «artistică» a produselor sale. Din nefericire, visurile au devenit realitate: a început să producă, într-adevăr, după propriul lui gust primitiv și infantil, rezultatul fiind că în cîțiva ani și-a dus întreprinderea la faliment. El a acționat conform unui «ideal» al civilizației noastre, după care omul de acțiune trebuie să-și pună toate forțele în slujba unui unic țel final. A mers însă prea departe și a căzut pradă forței chemărilor subiective infantile.

Deznodămîntul tragic poate fi și de natură subiectivă, luînd 639
forma unei prăbușiri nervoase. Un asemenea deznodămînt are loc ori de cîte ori opoziția inconștientă reușește în cele din urmă să paralizeze acțiunea conștientă. în acest caz, pretențiile inconștientului se impun conștientului în mod categoric, provocînd astfel o nefastă dezbinare, care se exteriorizează cu precădere prin faptul că oamenii fie că nu mai știu ce vor de fapt și nu mai au chef de nimic, fie că vor prea multe lucruri deodată și au prea mult chef, dar pentru treburi imposibile. înăbușirea dorințelor infantile și primitive, cerută adesea de civilizația noastră, duce lesne la nevroză sau la abuz de droguri - alcool, morfină, cocaină și altele. în cazuri și mai grave, dezbinarea sfîrșește prin sinucidere. O caracteristică pregnantă a tendințelor inconștientului este că ele capătă un caracter distructiv exact în măsura în care sînt private de energie prin *desconsiderare conștientă* și că încetează de îndată să mai fie compensatorii. Dar ele încetează să mai acționeze compensator abia atunci cînd ajung la un nivel foarte jos, corespunzător unui grad de civilizație absolut incompatibil cu al nostru. Din acest moment, tendințele inconștiente formează o coaliție, opusă din toate punctele de vedere atitudinii conștiente, iar existența acestei coaliții duce la un conflict deschis.

Echilibrul psihic este, în general, expresia faptului că atitudinea *MO*
inconștientului o compensează pe cea a conștientului. Firește că o atitudine extravertită normală nu înseamnă nicidecum că individul se comportă întotdeauna și peste tot conform schemei extravertite. Se pot întotdeauna observa la un același individ numeroase fenomene psihologice în cazul cărora se poate pune problema mecanismului introversiunii. Numim extravertit un anumit habitus doar pentru că extraversiunea îi este preponderentă. în acest caz, funcția psihică cea mai diferențiată este utilizată în mod extravertit, pe cînd funcțiile slab diferențiate sînt utilizate în mod intro-

vertit, ceea ce este echivalent cu a spune că funcția superioară este cea mai conștientă, cea mai deplin supusă controlului conștient și intenției conștiente, în timp ce funcțiile slab diferențiate sînt mai puțin conștiente, respectiv parțial inconștiente și mult mai puțin subordonate liberului arbitru conștient. în timp ce funcția superioară exprimă întotdeauna personalitatea conștientă cu intențiile, voința și înfăptuirile sale, funcțiile slab diferențiate țin de acele lucruri care i se întîmplă, pur și simplu, individului. Acestea nu trebuie neapărat să fie lapsus linguae sau lapsus calami[2] sau altfel de scăpări, ci pot proveni pe jumătate sau pe trei sferturi și din intenții, căci funcțiile slab diferențiate sînt și ele în oarecare măsură conștiente. Un exemplu clasic în acest sens oferă tipul sentiment extravertit, care se bucură de relații afective excelente cu cei din jur, dar căruia i se poate întîmplă uneori să pronunțe judecăți de o lipsă de tact inegalabilă. Aceste judecăți provin din gîndirea sa slab diferențiată și puțin conștientă, aflată doar parțial sub control și deci insuficient raportată la obiect, gîndire care-1 poate face să pară în mare măsură lipsit de considerație față de cei din jur.

641 în atitudinea extravertită, funcțiile slab diferențiate trădează permanent o condiționare extrem de subiectivă, pronunțat egocentrică și excesiv părtinitoare, fapt care indică strtnsa lor corelare cu inconștientul. Prin ele, inconștientul iese constant la iveală. Nu trebuie nicidecum să ne închipuim că inconștientul stă veșnic îngropat sub cîte și mai cîte straturi suprapuse și că nu poate fi descoperit decît printr-un fel de trudnic foraj la adîncime. Inconștientul se insinuează constant în fenomenul psihic conștient, chiar în așa mare măsură încît observatorului îi este uneori greu să decidă care trăsături de caracter sînt de pus pe seama personalității con știente și care pe seama celei inconștiente. Această dificultate intervine mai ales în cazul unor persoane care se exteriorizează ceva mai abundent decît altele. Firește, depinde în mare măsură și de atitudinea observatorului dacă el sesizează de preferință caracterul inconștient sau pe cel conștient al unei personalități. în general, un observator predispus să judece va sesiza mai degrabă caracterul conștient, în timp ce un observator perceptiv prin natura sa va fi influențat mai mult de caracterul inconștient, pentru că judecata se interesează mai mult de motivația conștientă a fenomenului psihic, în timp ce percepția înregistrează mai curînd fenomenul pur. Dar întrucît ne folosim percepția și judecata deopotrivă, se poate lesne întîmplă ca o personalitate să ne apară și introvertită și extravertită în același timp, fără să știm spune măcar cărei atitudini îi aparține funcția superioară. în astfel de cazuri, numai o analiză temeinică a caracteristicilor funcțiilor ne poate ajuta să găsim interpretarea corectă. în acest scop, trebuie să vedem mai întîi care funcție este întru totul supusă controlului conștient și motivației conștiente și care funcții au caracterul întîmplătorului și al spontaneității. Prima funcție este întotdeauna mai diferențiată decît ultimele, acestea avînd în plus caracteristici întrucîtva infantile și primitive. Prima funcție dă adesea impresia normalității, pe cînd celelalte au ceva anormal sau patologic în ele.

2 scăpări în vorbire sau scăpări în scriere (n.t.)

c) Particularitățile funcțiilor psihologice fundamentale în cazul atitudinii extravertite

GÎNDIREA

Dacă întreaga atitudine este extravertită, gîndirea se orien- 642
tează și ea după obiect și după datele obiective. O astfel de orientare a gîndirii dă naștere unui caracter foarte specific.

643 Gîndirea în genere se hrănește pe de o parte din izvoare subiective, în ultimă instanță inconștiente, iar pe de altă parte din datele obiective furnizate de percepția senzorială. Gîndirea extravertită va fi determinată în mare măsură de acestea din urmă și mai puțin de cele dintîi. Judecata are nevoie întotdeauna de o normă; pentru judecata extravertită, valabilă și hotărîtoare este, în principal, norma dictată de raporturile obiective, indiferent dacă se prezintă sub forma unui fapt obiectiv, senzorial perceptibil sau a unei idei obiective, căci o idee obiectivă, chiar dacă este acceptată subiectiv, rămîne totuși ceva dat sau împrumutat din exterior. De aceea, gîndirea extravertită nu trebuie neapărat să fie o gîndire pur concretă, empirică, ci poate fi, la fel de bine, și o gîndire pur ideatică, atîta timp cîi ideile cu care operează se dovedesc a fi în mare măsură împrumutate din exterior, adică furnizate de tradiție, educație sau instrucție. Trebuie să ne întrebăm, așadar, dacă norma după care se orientează judecata este furnizată din exterior sau e de origine subiectivă - acesta ar fi un prim criteriu după care ne putem da seama dacă o gîndire este extravertită.

644 Un alt criteriu este orientarea finală a proceslui gîndirii: trebuie să ne întrebăm dacă gîndirea este orientată de preferință spre exterior sau nu. Faptul că o gîndire este preocupată de obiecte concrete nu constituie o dovadă a naturii sale extravertite, căci mă pot ocupa, în gînd, de un obiect concret fie abstrăgîndu-mi gîndul de la el, fie concretizîndu-mi-1 prin el. Dacă gîndirea îmi este preocupată de lucruri concrete și deci ar putea fi considerată extravertită, mai rămîne încă de lămurit o chestiune esențială: ce orientare va avea gîndul sau, mai precis, se va întoarce oare gîndul în desfășurarea sa ulterioară la date obiective, la fapte exterioare sau la concepte generale gata date sau nu? în gîndirea practică a comerciantului, a tehnicianului sau a cercetătorului naturii, orientarea spre obiect este evidentă. în ce privește gîndirea filozofului însă, pot apărea dubii, gîndirea acestuia fiind îndreptată spre idei. în acest caz, trebuie văzut, pe de o parte, dacă nu cumva aceste idei sînt pure abstractizări din experiența asupra obiectelor, constituind, ca atare, doar concepte colective superioare care însumează fapte obiective și mai trebuie văzut, pe de altă parte, dacă nu cumva ideile acestea (atunci cînd nu sînt abstractizări evidente din experiența nemijlocită) sînt rezultate din tradiție sau împrumutate din mediul spiritual înconjurător. Dacă răspunsul la aceste întrebări este afirmativ, atunci ideile respective fac de asemenea parte din categoria datelor obiective, iar gîndirea corespunzătoare poate fi considerată tot extravertită.

Deși nu mi-am propus să prezint natura gîndirii introvertite aici, ci într-un paragraf următor, mi se pare totuși necesar să fac 645
cîteva referiri la ea de pe acum. Căci reflectînd mai îndeaproape asupra celor deja spuse despre gîndirea extravertită, se poate ajunge lesne la concluzia că m-aș fi referit, de fapt, la absolut tot ce se poate înțelege prin gîndire. O gîndire care nu se îndreaptă nici spre fapte obiective, nici spre idei generale, nu mai merită să fie numită «gîndire» - s-ar putea spune. Știu prea bine că epoca noastră și reprezentanții ei de seamă nu cunosc și nu recunosc decît tipul extravertit de gîndire. Această situație provine, în parte, din faptul că, de regulă, toată gîndirea vizibilă la suprafața lumii - sub formă de știință, filozofie sau chiar artă - ori izvorăște direct din obiecte, ori sfîrșește în idei generale. Acestea sînt cele două temeiuri care o fac să pară, dacă nu chiar întotdeauna evidentă, măcar în linii mari inteligibilă și totodată, relativ valabilă. în acest sens, s-ar putea spune că nu se cunoaște, de fapt, decît intelectul extravertit, adică tocmai cel orientat după datul obiectiv.

Dar iată că există - și ajung astfel să vorbesc despre intelectul 646
introvertit - și un mod cu totul diferit de a gîndi, căruia nu-i putem refuza cu ușurință numele de gîndire, deși nu se orientează

nici după o experiență obiectivă nemijlocită, nici după idei generale de proveniență obiectivă. Ajung la aceast alt mod de a gîndi în felul următor: cînd mă ocup în gînd de un obiect concret sau de o idee generală și anume în așa fel încît gîndul meu revine în cele din urmă la tema sa inițială, acest proces intelectual nu este unicul proces psihic ce se desfășoară în mine pe moment. Fac abstracție de toate senzațiile și sentimentele care își pot face simțită prezența, tulburîndu-mi mai mult sau mai puțin firul gîndului și scot în evidență faptul că procesul meu de gîndire, pornit de la date obiective și tinzînd spre ceva obiectiv, rămîne totuși într-o permanentă relație cu subiectul. Relația aceasta constituie o condiție sine qua non, o condiție fără de care nu ar putea să aibă loc absolut nici un fel de proces de gîndire. Chiar dacă procesul meu de gîndire se orientează cît poate de mult după datele obiective, el rămîne totuși procesul *meu,* subiectiv, de gîndire, care nici nu poate evita imixtiunile subiectivului și nici nu se poate lipsi de ele. Oricît m-aș strădui să dau procesului meu de gîndire o orientare în toate privințele obiectivă, nu pot înlătura totuși procesul subiectiv paralel și nici permanenta sa conlucrare, fără să-i sting gîndului meu însăși flacăra vieții. Acest proces subiectiv paralel are tendința firească, evitabilă doar într-o oarecare măsură, de a subiectiviza datul obiectiv, adică de a-1 asimila subiectului. Iar dacă accentul principal ajunge să cadă pe procesul subiectiv al gîndirii, atunci apare și acel alt mod de a gîndi, opus tipului extravertit, care se orientează după subiect și după datele subiective și pe care-1 numesc introvertit. Din acest alt fel de orientare ia naștere o gîndire care nici nu este determinată de fapte obiective și nici nu se îndreaptă spre datul obiectiv; o gîndire, așadar, care pornește de la date subiective și se îndreaptă către idei subiective sau către fapte de natură de asemenea subiectivă. Nu voi mai stărui aici asupra acestei gîndiri, am vrut doar să-i stabilesc existența, pentru ca,

alăturîndu-i procesului de gîndire extravertită acest complement necesar, să pun în lumină esența sa.

647 Gîndirea extravertită ia naștere, așadar, prin simpul fapt că orientarea obiectivă capătă o anumită preponderență. Acest fapt nu schimbă cu nimic logica gîndirii, ci duce doar la acea diferențiere între gînditori despre care James scria că ar fi o chestiune de temperament. Precum spuneam, orientarea după obiect nu schimbă cu nimic esența funcției gîndirii, dar îi schimbă cu atît mai mult aparența. Orientată fiind spre datul obiectiv, gîndirea extravertită este ca și fascinată de obiect. E ca și cum nici n-ar putea să existe fără această orientare din exterior. Apare ca o cvazi-urmare a faptelor exterioare sau pare să-și fi atins culmea atunci cînd reușește să-și găsească debușeul într-o idee general valabilă. Pare permanent determinată de datele obiective și pare să nu-și poată trage concluziile decît în concordanță cu acestea. De aceea, face impresia că-i lipsită de independență și uneori chiar de orizont, în ciuda abilității sale în domeniul limitat de granițele obiectivului.

648 Ceea ce descriu aici nu este decît impresia exterioară pe care o face gîndirea extravertită unui observator care oricum trebuie să fie situat pe o altă poziție pentru că altfel nici nu i-ar putea observa din exterior aparența. Dar situat fiind pe altă poziție, un astfel de observator îi vede totuși numai aparența, nu și esența; în timp ce un observator aflat în însuși miezul acestei gîndiri, îi va sesiza foarte bine esența, dar nu și aparența. Judecind după pura aparență, putem nedreptăți esența, dînd astfel, de cele mai multe ori, verdicte depreciative. Judecată după esența sa, gîndirea extravertită nu este cu nimic mai puțin fructuoasă sau mai puțin creatoare decît gîndirea introvertită, doar că ceea ce îi stă ei în puteri servește altor scopuri. Această deosebire se face simțită mai ales atunci cînd gîndirea extravertită se înstăpînește pe un material ce ține de o tematică specifică gîndirii subiectiv orientate. Așa se întîmplă,

bunăoară, atunci cînd o convingere subiectivă este explicată analitic fie pe baza unor fapte obiective, fie ca urmare sau consecință a unor idei obiective. Pentru conștientul nostru orientat spre științele naturii, deosebirea dintre cele două moduri de gîndire devine și mai evidentă atunci cînd gîndirea subiectiv orientată încearcă să introducă în ceea ce este obiectiv dat o coerență care nu este obiectiv dată, sau, cu alte cuvinte, cînd încearcă să subsumeze datul obiectiv unei idei subiective. în ambele cazuri avem senzația că se face un abuz, fapt care arată că cele două tipuri de gîndire își scot la iveală reciproc umbrele: gîndirea subiectiv orientată capătă aparența arbitrarului pur, în timp ce gîndirea extravertită pare de o platitudine și de o banalitate fără seamăn. Iată de ce sînt cele două poziții într-o neîncetată vrajbă.

649 S-ar zice că se poate pune capăt cu ușurință acestei dispute, delimitînd net tematica de natură subiectivă de cea de natură obiectivă. Dar, din păcate, această delimitare e de domeniul imposibilului, deși nu puțini au încercat să o facă. Și chiar dacă ar fi posibilă, o asemenea delimitare nu ar duce decît la un mare dezastru, dat fiind că ambele orientări sînt, prin natura lor, unilaterale, valabile numai în anumite limite și tocmai de aceea au nevoie să se influențeze reciproc. Dacă datul obiectiv aduce în prea mare măsură gîndirea sub influența sa, o face sterilă, reducînd-o la starea de simplu accesoriu al său, ea nemaifiind în stare să se elibereze în nici o privință de datul obiectiv spre a-și forma concepte abstrase din acesta. Procesul gîndirii se limitează atunci la o pură «gîndire despre», nu în sensul unei «reflecții», ci în sensul unei pure imitații, care nu spune, în esență, absolut nimic nou față de ceea ce exista oricum, în mod nemijlocit și vizibil, în datul obiectiv. Un asemenea proces de gîndire se întoarce, firește, în mod nemijlocit înapoi la datul obiectiv, dar nu duce niciodată dincolo de acesta, nu duce nici măcar la vreo idee obiectivă legată de experiență și invers, cînd o astfel de gîndire are ca temă o idee obiectivă, ea nu mai e în stare să ajungă la experiența singulară concretă și se menține mereu într-o stare mai mult sau mai puțin tautologică. Mentalitatea raționalist-materialistă oferă exemple strălucite în acest sens.

Cînd gîndirea extravertită este prea puternic determinată de obiect și sucombă, ca urmare, datului obiectiv, ea se pierde complet - pe de o parte - în experiențele singulare, producînd un maldăr de materiale empirice nedigerate. Mulțimea copleșitoare de experiențe singulare, mai mult sau mai puțin incoerentă, produce o stare de disociere a gîndirii, care cere, de regulă - pe cealaltă parte - o compensare psihologică. Compensarea constă dintr-o idee pe cît de simplă, pe atît de generală, chemată să dea coerență sau măcar o vagă impresie de coerență întregului ansamblu adunat laolaltă, dar nelegat interior. Idei cum ar fi «materia» sau «energia» sînt foarte potrivite unui astfel de scop. Cînd însă gîndirea nu depinde în primul rînd și în prea mare măsură de fapte exterioare, ci mai degrabă de o idee preluată din exterior, atunci compensarea precarității unui asemenea gînd se traduce într-o cît mai impresionantă acumulare de fapte, grupate de-a dreptul părtinitor, după un punct de vedere relativ mărginit și steril, ceea ce face în mod sistematic ca aspecte mult mai valoroase și mai semnificative ale lucrurilor să fie complet pierdute din vedere. Un procent regretabil de mare din amețitoarea bogăție a așa-numitei literaturi științifice de astăzi își datorează existența acestei false orientări. 650

TIPUL GÎNDIRE EXTRAVERTITĂ

cum arată experiența, funcțiile psihologice fundamentale arareori au sau nu au niciodată toate aceeași forță sau același grad de dezvoltare în unul și același individ. De regulă,

precumpăneşte o funcţie sau alta, atît ca forţă cît şi ca dezvoltare. Iar dacă primatul între funcţiile psihologice revine gîndirii sau, cu alte cuvinte, dacă individul este condus în toate faptele vieţii sale în principal de către consideraţii ale gîndirii, astfel încît toate acţiunile sale de oarecare importanţă au drept mobil motive intelectual gîndite ori au, cel puţin, o asemenea tendinţă, atunci este vorba despre un *tip gîndire*. Un astfel de tip poate fi introvertit sau extravertit. Ne ocupăm aici mai întîi de *tipul gîndire extravertită*.

652 Acesta va fi, aşadar, conform definiţiei, un om care se străduieşte — desigur doar în măsura în care este un tip pur - să-şi subordoneze toate manifestările vieţii unor decizii intelectuale, orientate întotdeauna, în ultimă instanţă, după ceea ce este obiectiv dat, adică: fie după fapte obiective, fie după idei general valabile. Nu numai în ce-l priveşte pe el însuşi, ci şi în ce-i priveşte pe cei din jur, tipul acesta conferă puterea decisivă realităţii obiective, respectiv formulei sale intelectuale obiectiv orientate. Aceasta este formula care dă măsura binelui şi a răului, ea hotărăşte de frumos şi de urît. E adevărat tot ce o confirmă; fals - ceea ce o infirmă şi întîmplător tot ce se petrece indiferent de ea. Cum formula aceasta pare conformă spiritului lumii, ea devine însăşi legea universală a lumii, lege care trebuie să se împlinească totdeauna şi pretutindeni, atît în individual cît şi în general. Tipul gîndire extravertită se subordonează formulei sale şi toţi ceilalţi, spre propriul lor bine, trebuie să facă la fel, căci cine nu o face - greşeşte, contravine legii universale şi este, deci, iraţional, imoral şi iresponsabil. Tipul de gîndire extravertită are o morală ce nu-i permite să tolereze excepţii. Idealul său trebuie transpus în realitate cu orice preţ, deoarece este - crede el - cea mai perfectă formulare a realităţii obiective înseşi şi este, de aceea, totodată, adevărul general valabil fără de care omenirea nu ar putea fi salvată. Căci nu iubirea aproapelui

contează pentru el, ci un punct de vedere mult mai înalt: cel al dreptăţii şi adevărului. Tot ce a resimţit în propria sa fire ca fiind necorespunzător formulei constituie fie, pur şi simplu, o deficienţă trecătoare, o disfuncţie întîmplătoare ce va fi eliminată cu prima ocazie, fie - dacă acest lucru nu reuşeşte - ceva net patologic. Ctnd se întîmplă ca din formulă să facă parte, totuşi, şi compasiunea faţă de bolnavi, suferinzi sau anormali, atunci se iau măsuri, întemeindu-se, bunăoară, instituţii filantropice, spitale, închisori, colonii şi altele, respectiv se fac planuri şi proiecte în acest sens. Dar, de regulă, pentru a realiza efectiv ceva, nu e de ajuns să aperi cauza dreptăţii şi adevărului, ci mai e nevoie şi de o efectivă iubire a aproapelui, care are de-a face însă mai mult cu sentimentele decît cu o formulă intelectuală. Formulări precum: «trebuie să se» sau «este necesar să se» joacă un rol important. Dacă formula sa e suficient de generoasă, tipul acesta poate avea un rol extrem de util în viaţa socială ca reformator, ca acuzator public şi epurator de conştiinţe sau ca propagator al unor înnoiri importante. Dar cu cît formula îi este mai meschină, cu atît devine mai pisălog, mai pedant, mai critic, mai convins de propria-i dreptate, mai doritor să se încorseteze pe sine şi pe alţii într-o schemă. Iată cele două extreme între care oscilează majoritatea reprezentanţilor acestui tip.

Corespunzător naturii atitudinii sale extravertite, acţiunile şi 653
declaraţiile acestei personalităţi au efecte cu atît mai binefăcătoare şi mai bine venite cu cît se exercită la o distanţă mai mare în exterior. Aspectul său cel mai pregnant pozitiv se găseşte la periferia sferei sale de acţiune. Cu cît pătrunzi mai adînc în domeniul său de autoritate, cu atît mai puternic se fac simţite consecinţele nefaste ale pornirilor sale tiranice. La periferie mai pulsează încă o altfel de viaţă, o viaţă ce resimte adevărul formulei drept o contribuţie de preţ printre altele. Pătrunzînd însă mai adînc în domeniul de autoritate al formulei, orice viaţă necorespunzătoare ei piere. Cei

care gustă din plin urmările neplăcute ale formulei extravertitului sînt membrii propriei sale familii, ei fiind primii pe care îi fericește, neîndurător, formula. Dar cel mai mult are de pătimit de pe urma formulei sale însuși subiectul și iată că ajungem astfel la cealaltă față a psihologiei acestui tip.

654 Dat fiind că nu există și nici nu va exista vreodată o formulă intelectuală care să poată îngloba și exprima în mod adecvat toată bogăția vieții și a posibilităților sale, se ajunge la inhibarea, respectiv eliminarea multor forme de viață importante și multor preocupări esențiale vieții. La acest tip, vor fi supuse refulării în primul rînd acele formule de viață care țin de sentiment, bunăoară preocupările estetice, gustul, simțul artistic, cultivarea prieteniei și așa mai departe. Formulele iraționale, precum experiențele religioase, pasiunile și altele asemenea sînt de cele mai multe ori sugrumate încă în fașe, rămînînd total inconștiente. Aceste forme de viață, extrem de importante uneori, duc o existență mereu amenințată, în mare parte inconștientă. Cu toate că există oameni de excepție care își pot jertfi întreaga viață unei formule anumite, cei mai mulți nu sînt în stare totuși să trăiască vreme îndelungată într-un asemenea exclusivism. Mai devreme sau mai tîrziu - în funcție de situația exterioară și structura interioară a fiecăruia - formele de viață refulate de atitudinea intelectuală se fac simțite indirect, tulburînd conduita conștientă. Dacă aceste tulburări depășesc un anumit nivel, se vorbește despre o nevroză. Totuși, în majoritatea cazurilor nu se ajunge atît de departe, individul îngăduindu-și, instinctiv, anumite atenuări preventive ale formulei, deghizate, firește, într-un veșmînt rațional adecvat. Se deschide astfel o supapă de siguranță.

655 Ca urmare a faptului că sînt relativ sau total inconștiente, tendințele și funcțiile excluse de către atitudinea conștientă rămîn într-o stare relativ nedezvoltată. Ele rămîn în inferioritate față de

funcția conștientă. în măsura în care sînt inconștiente, rămîn contopite cu celelalte conținuturi ale inconștientului și capătă astfel un caracter de bizarerie. în măsura în care sînt conștiente, joacă un rol secundar, deși au o vădită însemnătate pentru tabloul psihologic general. în primul rînd sentimentele sînt afectate de inhibiția provenită din conștient pentru că ele, contrazicînd cel mai flagrant o formulă intelectuală rigidă, se cer cel mai puternic refulate. Nici o funcție psihică nu poate fi însă complet eliminată, ci doar în cel mai înalt grad denaturată. în măsura în care se lasă subordonate și în mod arbitrar modelate, sentimentele vor trebui să sprijine atitudinea conștientă intelectuală și să se adapteze intențiilor acesteia. Dar acest lucru nu este posibil decît pînă la un anumit punct; o parte din sentimente rămîn recalcitrante și trebuie deci refulate. Dacă refularea reușește, ele dispar din conștient și desfășoară apoi, sub pragul conștientei, o activitate potrivnică intențiilor conștiente, activitate care ajunge uneori să aibă efecte a căror proveniență constituie o adevărată enigmă pentru individ. Așa, de pildă, un altruism conștient, adesea ieșit din comun, este zădărnicit de un egoism secret, ascuns chiar și individului însuși, egoism care pune pecetea interesului personal pe acțiuni de fapt dezinteresate. Intenții etice curate pot aduce individul în situații critice, îl pot face să aibă mai mult decît aparența că decisive pentru el ar fi cu totul alte motive decît cele etice. Există salvatori voluntari sau păzitori de moravuri care, la un moment dat, par să aibă ei înșiși nevoie să fie salvați sau se dovedesc a fi compromiși. Intenția lor de a-i salva pe alții îi determină adesea să folosească mijloace numai bune să provoace exact ceea ce era de evitat. Există idealiști extravertiți care țin atît de mult la realizarea idealului lor de salvare a omenirii încît nu se dau în lături să recurgă - tocmai ei - la minciună sau la alte mijloace necinstite. Există, în știință, destule triste exemple de cercetători merituoși care, profund convinși de adevărul universal

valabil al propriei lor formule, au falsificat dovezi spre a le aduce în sprijinul idealului lor. Și asta potrivit formulei: scopul scuză mijloacele. Numai o funcție sentiment de calitate inferioară, care lucrează neștiută în inconștient, ducînd în ispită, poate produce asemenea rătăciri la oameni de cea mai bună calitate în rest.

6% Calitatea inferioară a sentimentelor se mai exteriorizează și în alt mod la acest tip. Atitudinea conștientă este, potrivit formulei strict legate de obiect care predomină, mai mult sau mai puțin impersonală, adesea în așa măsură încît interesul față de persoana umană are în mod serios de suferit. Dacă atitudinea conștientă este extremă, atunci orice considerație față de persoana umană dispare, chiar și cea față de propria persoană. Propria sănătate este neglijată, poziția socială ajunge în declin, propriei familii îi sînt adesea violate cele mai vitale interese, îi sînt aduse prejudicii morale, financiare și fizice - totul în numele idealului. Interesul pentru persoana altora lipsește în general, fiind exceptați doar cei ce sînt, din întîmplare, promotori ai aceleiași formule. De aceea, nu arareori se deovedește că în timp ce o lume întreagă răsună de faima umanitarismului său, membrii familiei - proprii copii, bunăoară - nu cunosc un asemenea tată decît sub aspectul unui cumplit tiran. Și nu în ciuda, ci tocmai datorită caracterului foarte impersonal al atitudinii conștiente, sentimentele sînt - inconștient - de o extremă susceptibilitate de ordin personal, generînd anumite prejudecăți ascunse, în speță o anumită predispoziție spre a interpreta o opoziție obiectivă față de formulă, de pildă, drept o rea-voință personală sau spre a face mereu supoziții negative în ce privește calitățile altora pentru a le diminua preventiv forța argumentelor — firește, întru menajarea propriei susceptibilități. Datorită susceptibilității inconștiente, tonul vocii devine foarte frecvent tăios, aspru, agresiv. Se fac auzite foarte des insinuări. Sentimentele au un caracter retroactiv și retrograd, pe măsura calității inferioare a

funcției. Există, de aceea, o pronunțată predispoziție pentru resentiment. Oricît de generos s-ar sacrifica individul pe sine spre a-și atinge scopul intelectual, sentimentele îi rămîn totuși meschin suspicioase, sumbre, conservatoare. Tot ce e nou, tot ce nu e deja conținut în formulă va fi privit printr-un văl des de ură inconștientă și judecat în consecință. S-a întîmplat pe la jumătatea veacului trecut ca un medic bine cunoscut ca mare filantrop să-și amenințe asistentul cu concedierea pe motiv că acesta folosise un termometru; or formula suna așa: «febra se recunoaște după puls». Există, după cum se știe, o mulțime de cazuri de acest fel.

Cu cît sînt mai puternic refulate, cu atît sentimentele exercită o 657
influență mai proastă și mai ascunsă asupra gîndirii, gîndire care poate fi, în rest, într-o stare ireproșabilă. Poziția intelectuală care, în numele realei sale valori, și-ar putea permite să pretindă o recunoaștere universală, suferă, sub influența susceptibilității inconștiente în ce privește propria persoană, o transformare caracteristică: devine dogmatic-rigidă. Asupra ei se transferă afirmarea de sine a personalității. Adevărul nu mai este lăsat să acționeze în mod firesc, ci este tratat, ca urmare a identificării subiectului cu el, ca o păpușică sensibilă pe care un critic fioros a făcut-o să sufere. Criticul va fi desființat, chiar cu atacuri la persoană, dacă se poate, și la o adică nici cel mai urît argument nu va fi considerat nedemn de a fi folosit. Adevărul trebuie impus public neapărat - pînă cînd publicul începe să priceapă că, în mod vădit, nu este vorba atît de adevăr, cît de persoana celui ce-l susține.

Dogmatismul poziției intelectuale suferă uneori și alte trans- 658
formări caracteristice datorate imixtiunii inconștiente a sentimentelor personale din inconștient, transformări întemeiate mai puțin pe sentiment sensu strictori, cît mai degrabă pe amestecul altor factori inconștienți, care sînt contopiți în inconștient cu sentimentul refulat. Deși tocmai rațiunea este cea care arată că o

formulă intelectuală nu poate fi decît un adevăr limitat ca valabilitate, neputînd deci pretinde nicidecum suveranitatea absolută, în practică formula capătă totuşi o asemenea amploare încît faţă de ea toate celelalte poziţii şi posibilităţi pălesc. Ea înlocuieşte orice viziune mai generală, mai nedefinită şi deci mai cumpătată şi mai adevărată, asupra lumii. De aceea se substituie şi acelei viziuni generale ce poartă numele de religie. Astfel, formula ajunge să devină religie, chiar dacă, prin natura sa, nu are nimic de-a face cu ceva de ordin religios. Capătă astfel şi acel caracter al necondiţionatului care este propriu religiei. Devine, am putea spune, o superstiţie intelectuală. Dar toate tendinţele psihologice refulate din cauza ei fac corp comun în inconştient, constituind o poziţie adversă şi stîrnind îndoieli. Iar atitudinea conştientă, spre a contracara îndoielile, devine fanatică, fanatismul nefiind nimic altceva decît o îndoială supracompensată. Această evoluţie duce, în cele din urmă, la o poziţie conştientă hiperaccentuată şi la formarea unei poziţii inconştiente absolut opuse care, în contrast cu raţionalismul conştient, de pildă, este extrem de iraţională sau, în contrast cu spiritul ştiinţific extrem al poziţiei conştiente, extraordinar de arhaică şi superstiţioasă. Iată de unde provin acele puncte de vedere stupide şi ridicole, bine cunoscute din istoria ştiinţei, la care eşuează în cele din urmă mulţi cercetători de seamă. Uneori, la un asemenea bărbat, latura inconştientă se încarnează într-o femeie.

659 Potrivit experienţei mele, acest tip, desigur bine cunoscut cititorului, se întîlneşte mai cu seamă la bărbaţi, dat fiind că, în genere, gîndirea este o funcţie aptă să predomine mai degrabă la bărbat decît la femeie. Dacă la o femeie gîndirea ajunge să fie suverană, de cele mai multe ori este vorba - pe cît pot eu să-mi dau seama - de o gîndire rezultată dintr-o activitate spirituală preponderent intuitivă.

Tipul de gîndire extravertită are o gîndire *pozitivă* sau, cu 660
alte cuvinte, productivă. Ea duce fie la fapte noi, fie la concepţii generale asupra unor materiale experimentale disparate. Judecata sa este în general *sintetică.* Chiar dacă descompune, reconstruieşte, depăşind mereu analiza printr-o nouă sinteză, printr-o altă concepţie, ce reuneşte elementele în alt mod, adăugind materialului dat ceva în plus. De aceea, acest mod de a judeca s-ar putea numi în general *predicativ.* în orice caz, e caracterizat de faptul că nu este niciodată absolut depreciativ sau distructiv, ci dimpotrivă: înlocuieşte mereu o valoare distrusă printr-o alta. Această însuşire a modului de a gîndi provine, la acest tip, din faptul că gîndirea este - ca să zicem aşa - principala arteră în care-i pulsează energia vitală. Viaţa aflată în veşnică înnoire se manifestă în gîndirea sa şi de aceea gîndul său are un caracter înnoitor şi productiv. Gîndirea sa nu este stagnantă şi cu atît mai puţin regresivă. Astfel de însuşiri devin însă caracteristice gîndirii atunci cînd întîietatea în conştient nu îi revine ei. Cum într-un asemenea caz, e relativ lipsită de însemnătate, îşi pierde şi caracterul de activitate vitală pozitivă. Calcă pe urmele altor funcţii; devine epimeteică, fiind cam ca «mintea ţăranului cea de pe urmă», mulţumindu-se să gîndească întotdeauna după, rumegînd cele ce au fost şi s-au dus, disecîndu-le şi digerîndu-le ulterior. Cum de data aceasta creativitatea aparţine altei funcţii, gîndirea nu mai este înnoitoare, ci stagnantă. Judecata sa capătă un pronunţat *caracter de inerenţă,* rămînînd strict limitată la materialul ce-l are la dispoziţie, fără să-i depăşească în vreun sens graniţele. Se mulţumeşte cu constatări mai mult sau mai puţin abstracte, fără să confere materialului experimental vreo valoare care să nu fi fost dinainte conţinută în acesta. Judecata de inerenţă a gîndirii extravertite este orientată către obiect sau, cu alte cuvinte, constatările sale

sînt întotdeauna făcute în sensul semnificației obiective a experienței. De aceea, nu numai că rămîne sub influența datului obiectiv care o orientează, ci rămîne chiar tributară experienței singulare, despre care nu afirmă nimic în plus față de ceea ce era deja conținut în ea. O astfel de gîndire se poate lesne observa la acei oameni care niciodată nu pierd ocazia să puncteze o impresie sau o experiență printr-o remarcă rațională și, fără îndoială, perfect adevărată, care însă nu iese cu nimic din perimetrul dat al experienței. O astfel de remarcă spune în fond doar: «Aha, am înțeles. Asta o știu și eu.» Și cu asta s-a terminat. O asemenea judecată înseamnă cel mult că experiența a fost încadrată într-o anumită corelație obiectivă, fiind însă de la bun început clar că acolo se și încadra.

66i Dacă în conștient primează, într-un grad și mai mare, o altă funcție decît gîndirea, atunci aceasta capătă, în măsura în care mai e în genere conștientă și în măsura în care nu e direct dependentă de funcția predominantă, un caracter *negativ*. în măsura în care gîndirea este subordonată funcției predominante, ea poate, firește, să pară pozitivă, dar cercetînd-o mai îndeaproape se poate lesne dovedi că ea ține doar isonul funcției predominante, susținînd-o pe aceasta cu argumente aflate adesea într-o flagrantă contradicție cu principiile logicii proprii gîndirii. Gîndirea aceasta iese deci din domeniul considerațiilor noastre de față. Ne ocupăm mai degrabă de caracteristicile acelei gîndiri care nu poate fi subordonată primatului altei funcții, rămînînd credincioasă propriilor sale principii. Observarea și cercetarea acestei gîndiri este, de altfel, dificilă, deoarece, în cazurile concrete, ea este întotdeauna mai mult sau mai puțin refulată de către atitudinea conștientului. De aceea, în majoritatea cazurilor, ea trebuie scoasă la iveală tocmai din culisele conștientului, dacă nu cumva se întîmplă să iasă singură la suprafață într-un moment de neatenție. De cele mai multe ori trebuie s-o ademenești cu întrebarea: «Dar, de fapt, ce gîndești dumneata, în sinea dumitale, la urma urmelor, despre asta?». Sau trebuie chiar să recurgi la un șiretlic, formulînd întrebarea cam așa: «Dar ce crezi că gîndesc *eu* despre asta?». Formularea aceasta trebuie aleasă în special atunci cînd gîndirea este de fapt inconștientă și deci proiectată.[3] Gîndirea astfel ademenită la suprafața conștientului are anumite însușiri caracteristice din pricina cărora o și numesc *negativă*. Cel mai pregnant semn distinctiv al habitus-ului său este vorba: «dar asta nu-i decît...». Goethe a personificat această gîndire în figura lui Mefisto. Ea are, înainte de toate, tendința să reducă obiectul judecății sale la o banalitate, despuindu-1 de însemnătatea sa intrinsecă, de sine stătătoare. Și o face înfățișînd obiectul judecății ca depinzînd de un alt obiect banal. Dacă între doi oameni se ivește un conflict de natură, după toate aparențele, obiectivă, gîndirea negativă zice: «Cherchez la femme»[4]. Dacă cineva susține sau propovăduiește ceva, gîndirea negativă, în loc să se intereseze de însemnătatea acelui lucru, întreabă: «Dar ce cîștigă el la afacerea asta?». Vorba atribuită lui Moleschott: «Der Mensch ist was er iSt»[5], ține tot de acest capitol, ca și multe alte maxime și puncte de vedere pe care nu mai e nevoie să le citez aici întocmai.

Distructivitatea acestei gîndiri, precum și utilitatea limitată de care dă dovadă, nu mai necesită, desigur, lămuriri suplimentare. Există însă și o altă formă de gîndire negativă pe care, 662

[3] Proiecție înseamnă transferul uni conținut subiectiv în obiect. Pentru definiția **proiecției,** vezi capitolul *Definiții,* **articolul** *Proiecție,* **(n.t.)**

[4] «**Căutați** femeia» (în franceză, n.t.)

«**Der** Mensch ist was er ist» înseamnă «Omul este ceea ce este». «Der Mensch Kt **was** er ifit» înseamnă «Omul este ceea ce mănîncă» (în grmană, n.t.)

la prima vedere, abia dacă o poţi recunoaşte ca atare, şi aceasta este gîndirea *teozofică,* ce se răspîndeşte astăzi rapid în toate părţile lumii, probabil ca reacţie la materialismul raţionalist al epocii imediat premergătoare. Aparent, gîndirea teozofică nu este nicidecum reductivă, ea înălţînd totul la rangul de idei transcendente şi atotcuprinzătoare. Un vis, bunăoară, nu mai este un simplu vis, ci o trăire «în alt plan». Existenţa deocamdată inexplicabilă a telepatiei se explică foarte simplu prin «vibraţii» care trec de la un om la altul. O tulburare nervoasă obişnuită se explică foarte simplu prin faptul că s-a ciocnit ceva de «corpul astral». Anumite caracteristici antropologice ale locuitorilor de pe coasta Atlanticului se explică uşor prin scufundarea Atlantidei şi aşa mai departe. E suficient să deschizi o carte de teozofie ca să afli cu stupoare că totul este deja explicat şi că «ştiinţa spiritului» n-a lăsat absolut nici o enigmă nedezlegată. Modalitatea aceasta de gîndire este în fond la fel de negativă ca şi gîndirea raţionalist-materialistă. Cînd aceasta din urmă vede în psihologie transformări chimice ale celulelor ganglionare sau extensia şi contracţia dendritelor celulare sau cine ştie ce secreţie internă, ea este exact la fel de superstiţioasă ca teozofia. Singura deosebire este că materialismul acesta reduce totul la fiziologie, ştiinţă familiară nouă, pe cînd teozofia raportează totul la concepte de metafizică indiană. Să reduci visul la un stomac prea plin nu înseamnă să-l explici, iar să explici telepatia printr-o «vibraţie» înseamnă la fel de puţin. Căci ce este în fond o «vibraţie»? Ambele moduri de a explica lucrurile sînt nu numai lipsite de forţă, ci sînt chiar nocive, deoarece, deturnînd interesul printr-un simulacru de explicaţie de la faptul în sine şi canalizîndu-l în primul caz către stomac, iar în al doilea către nişte vibraţii imaginare, împiedică o cercetare serioasă a problemei. Ambele moduri de a gîndi sînt sterile şi sterilizante. Caracterul negativ al acestei gîndiri provine din faptul că este nespus de simplistă, adică săracă în energie productivă şi creatoare. E o gîndire-satelit a altor funcţii psihice.

SENTIMENTUL

Sentimentul[6], în atitudine extravertită, se orientează după 663
datul obiectiv, obiectul fiind, în acest caz, ceea ce determină cu necesitate modul de a simţi. Sentimentul se află într-o perfectă concordanţă cu valorile obiective. Cel ce nu cunoaşte sentimentele decît ca stări subiective, nu va înţelege prea lesne natura sentimentului extravertit, căci sentimentul extravertit se eliberează cît poate de factorul subiectiv, subordonîndu-se total, în schimb, influenţei obiectului. Iar dacă se dovedeşte a fi totuşi, după toate aparenţele, independent de calităţile obiectului concret, rămîne negreşit tributar valorilor tradiţionale sau altor valori general valabile. Mă pot simţi îndemnat să folosesc predicatul «frumos» sau «bun», nu pentru că găsesc obiectul «frumos» sau «bun» conform sentimentelor mele subiective, ci pentru că *aşa se cuvine,* aşa se cuvine întrucît o judecată contrară ar jigni, într-un fel sau altul, sentimentele generale. în cazul unei atari judecăţi de convenienţă a sentimentului nu este vorba însă nicidecum de o simulare şi cu atît mai puţin de o minciună, ci de un act de integrare. Aşa, bunăoară, un tablou poate fi declarat «frumos» deoarece, în general, un tablou atîrnat pe

«Das *Fiihlen»* se referă la *sentiment* ca funcţie, iar *«das Gefiihl»* la anumite *sentimente,* produse ale funcţiei sentiment. Distincţia rezultă de cele mai multe ori din **context,** unde apare de regulă *«die Gefiihte» (se?itimentele),* la plural. Ca adjectiv, s-a folosit, conform limbajului curent, *«afectiv»* (de exemplu în *«das Gefuhlsurteil» -judecata afectivii),* deşi la Jung sentimentul este un afect diferenţiat, (n.t.)

peretele unui salon și semnat de un pictor cunoscut este presupus a fi «frumos» sau deoarece predicatul «urît» ar putea mîhni familia fericitului posesor sau deoarece musafirul are intenția să creeze o atmosferă afectivă plăcută și pentru asta e neapărat necesar ca totul să inspire sentimente plăcute. Sentimentele de acest fel se orientează după norma unor determinanți obiectivi și sînt, ca atare, autentice, constituind întreaga funcție sentiment vizibilă. Exact ca gîndirea extravertită, care se debarasează cît poate de mult de influențele subiective, sentimentul extravertit are de asemenea de trecut printr-un anumit proces de diferențiere spre a se purifica de orice ingredient subiectiv. *Valorizările* rezultate din actele sentimentului corespund fie nemijlocit valorilor obiective, fie, cel puțin, anumitor norme valorice tradiționale și general răspîndite.

6M Acest mod de a simți este cel căruia i se datorează, în mare parte, faptul că atît de mulți oameni merg la teatru sau la concert sau la biserică și că o fac cu sentimente pozitive, perfect corespunzătoare. Tot lui i se datorează și moda și încă ceva, mult mai prețios: sprijinul pozitiv acordat de multă lume unor instituții sociale, filantropice sau culturale. în asemenea lucruri, sentimentul extravertit se dovedește a fi un factor creator. Fără acest sentiment, o frumoasă și armonioasă viață de societate, bunăoară, ar fi de neconceput, în aceste privințe, sentimentul extravertit constituie o forță ce acționează la fel de rațional și are efecte la fel de binefăcătoare ca gîndirea extravertită. Efectele sale salutare se pierd însă de îndată ce obiectul capătă o influență exagerată. Căci în acest caz, sentimentul, mult prea extravertit, atrage mult prea mult personalitatea în obiect, astfel încît obiectul asimilează persoana, pierzîndu-se, în consecință, acel caracter personal al sentimentului care constituie principalul său farmec. Sentimentele devin astfel reci, lucide, obiective și neconvingătoare. Trădează o intenție

ascunsă sau, în orice caz, trezesc o asemenea bănuială observatorului neprevenit. Nu mai fac acea impresie plăcută și înviorătoare care însoțește orice sentiment autentic, ci aduc a poză sau a prefăcătorie, chiar dacă intenția egocentrică este, probabil, total necunoscută încă. Un asemenea sentiment, exagerat extravertit, satisface, ce-i drept, toate așteptările de natură estetică, dar nu mai vorbește inimilor, ci poate doar simțurilor sau - mai rău - poate doar intelectului. Poate, ce-i drept, să facă față într-un mod foarte estetic unei situații, dar se limitează la atît, fără să aibă vreun alt efect. Devine steril. Dacă acest proces continuă, se instalează treptat o disociere uimitor de contradictorie a sentimentului: el se înstăpînește, cu valorizările sale caracteristice, pe toate obiectele ce-i ies în cale, stabilind astfel nenumărate relații care se contrazic reciproc în mod flagrant. Cum asemenea lucruri nu ar fi în nici un caz posibile în prezența unui subiect cît de cît accentuat, pînă și ultimele rămășițe ale unei poziții realmente personale sînt reprimate. Subiectul este în așa măsură absorbit de procesele singulare ale sentimentului, încît observatorul capătă impresia că nu mai are în față nici un subiect al sentimentului, ci doar un pur proces al lui. Sentimentul ajuns în această stare este complet privat de căldura sa umană originară și face o impresie de poză, de capriciu, de neseriozitate și, în cazuri mai grave, de sindrom isteric.

TIPUL SENTIMENT EXTRAVERTIT

Tntrucît sentimentele sînt, indiscutabil, în mod mai vădit carac- 665
-i-teristice psihologiei feminine decît gîndirea, cele mai pure forme ale tipului sentiment se întîlnesc la sexul feminin. Dacă sentimentul extravertit deține întîietatea, vorbim de tipul sentiment extravertit. Exemplele care îmi vin în minte pentru acest

tip sînt aproape fără excepție femei. Femeile de felul acesta au drept fir conducător în viață sentimentele lor. Sentimentul lor a devenit prin educație o funcție perfect integrată, supusă controlului conștient. în cazurile care nu sînt extreme, sentimentele au un caracter personal, chiar dacă subiectivul a fost deja în mare măsură reprimat. De aceea, personalitatea apare ca fiind perfect integrată raporturilor obiective. Sentimentele corespund situațiilor obiective și valorilor general valabile. La o femeie, acest lucru nu se vede nicăieri mai limpede decît în persoana așa-numitului «ales al inimii sale». Este ales omul «potrivit» și în nici un caz vreun altul și el este «potrivit» nu pentru că ar avea ceva de spus ființei subiective a femeii - despre asta, de obicei, ea nu știe absolut nimic -, ci pentru că el corespunde perfect ca poziție, vîrstă, posibilități materiale, rang social și respectabilitate a familiei, tuturor exigențelor raționale. O asemenea formulare ar putea fi lesne respinsă, firește, ca fiind ironică și depreciativă, dacă nu aș fi pe deplin convins că sentimentul iubirii corespunde perfect, în cazul acestei femei, alegerii sale. E autentic, nu e contrafăcut rațional. Există nenumărate căsătorii «raționale» de acest fel și ele nu sînt nici pe departe cele mai proaste. Femeile de acest tip sînt bune tovarășe de viață pentru soții lor și bune mame, atîta timp cît constituția psihică a soțului sau a copilului este cea consfințită de obiceiul locului. Nu poți avea sentimente «corecte» decît dacă nimic nu vine să ți le tulbure. Și nimic nu tulbură mai rău sentimentul decît gîndirea. De aceea, e lesne de înțeles că, la acest tip, gîndirea este cît se poate de refulată. Și totuși, în nici un caz nu trebuie să afirmăm că o asemenea femeie nu ar gîndi deloc: dimpotrivă, ea gîndește, probabil, foarte mult și foarte inteligent, doar că la ea, gîndirea nu este niciodată sui generis, ci numai o anexă epimeteică a sentimentului. Ceeea ce nu poate

simți, nu poate nici gîndi în mod conștient. «Dar nu pot să gîndesc ceea ce nu simt!» mi-a declarat odată, pe un ton foarte indignat o pacientă. Atît cît i-o permit sentimentele, ea poate gîndi foarte bine, dar orice raționament, oricît de logic, este din capul locului respins dacă duce la concluzii ce contravin sentimentelor. Asemenea lucruri sînt, pur și simplu, de negîndit. Și astfel, tot ceea ce, potrivit unei valorizări obiective, este bun - e prețuit sau iubit; toate celelalte par pur și simplu inexistente în viața ei.

Această imagine se schimbă însă de îndată ce însemnătatea 666
obiectului atinge un grad și mai înalt. După cum am arătat deja mai sus, rezultă atunci o asemenea asimilare a subiectului cu obiectul, încît subiectul sentimentului dispare mai mult sau mai puțin. Sentimentul își pierde caracterul personal, devine sentiment în sine și capeți impresia că personalitatea se dizolvă complet în sentimentele momentului. Dar cum în viață se perindă necontenit situații schimbătoare, care declanșează tonalități afective diferite sau chiar contradictorii, personalitatea se descompune în tot atîtea sentimente diferite. Ba ești una, ba ești alta - în aparență, căci în realitate o asemenea demultiplicare a personalității e de domeniul imposibilului. Baza eu-lui rămîne totuși mereu identică sieși și intră, ca atare, într-o vădită opoziție cu stările afective schimbătoare. Ca urmare, observatorul nu mai resimte sentimentul afișat ca pe o expresie a simțămintelor persoanei, ci îl resimte, mai degrabă, ca pe o alterare a eu-lui ei, ca pe un capriciu, așadar. După gradul disocierii dintre eu și starea afectivă a momentului, se ivesc mai multe sau mai puține semne ale dezbinării cu sine, ceea ce înseamnă că atitudinea inițial compensatorie a inconștientului se transformă într-o opoziție manifestă. La început, această opoziție se manifestă sub forma unei exteriorizări afective exacerbate, de pildă prin predicate afective proferate insistent și zgo-

motos, cărora însă le lipseşte parcă ceva spre a fi demne de crezare. Sună găunos şi nu conving, ci dimpotrivă, te fac chiar să te gîndeşti că prin ele este supracompensată, poate, o rezistenţă şi că, deci, o asemenea judecată afectivă ar putea suna şi în cu totul alt fel. Şi puţin mai tîrziu chiar sună în alt fel. E de ajuns ca situaţia să se schimbe doar puţin spre a se face auzită o valorizare complet opusă a aceluiaşi obiect. în urma unei experienţe de felul acesta, observatorul nu mai poate lua în serios nici prima, nici a doua judecată. Din acest moment, el îşi rezervă dreptul să rămînă la propriile sale judecăţi. Dar cum pentru acest tip nimic nu este mai important decît să stabilească relaţii afective intense cu cei din jur, subiectul se va simţi nevoit să depună eforturi înzecite spre a învinge rezervele celorlalţi. Astfel, situaţia se va înrăutăţi, intrînd în cerc vicios. Cu cît mai puternic devine accentul pus pe relaţia afectivă cu obiectul, cu atît mai mult iese la suprafaţă opoziţia inconştientă.

667 Am văzut deja că tipul sentiment extravertit îşi reprimă mai **cu** seamă gîndirea, dat fiind că gîndirea, tocmai, este cea mai aptă să tulbure sentimentul. Din acelaşi motiv, gîndirea, la rîndul ei, cînd vrea să ajungă la rezultate cît de cît pure, exclude mai cu seamă sentimentul, căci nimic nu e mai apt să tulbure gîndirea şi să o falsifice decît valorile afective. Gîndirea tipului sentiment extravertit, în măsura în care mai rămîne o funcţie autonomă, este deci refulată. Aşa cum am menţionat deja, nu este complet refulată, ci doar în măsura în care logica sa implacabilă duce, în mod obligatoriu, la concluzii ce nu corespund sentimentelor. Ea este însă tolerată ca slujitoare a sentimentului sau mai bine zis ca sclavă a lui. Şira spinării îi este frîntă, nu se mai poate impune ea însăşi, conform propriilor sale legi. Dar cum există totuşi o logică şi concluzii implacabil corecte, acestea îşi croiesc drum undeva, dar în afara conştientului, adică în

inconştient. De aceea, conţinutul inconştient al acestui tip **constă,** în primul rînd, dintr-un anume fel de gîndire. Această **gîndire** este infantilă, arhaică şi negativă. Atîta timp cît sentimentul conştient îşi păstrează caracterul personal, sau, cu alte **cuvinte,** atîta timp cît personalitatea nu este complet resorbită în **stări** afective disparate, gîndirea inconştientă are un caracter compensatoriu. Dar cînd personalitatea se disociază, descom**punîndu-se** în stări afective izolate şi reciproc contradictorii, **identitatea** eu-lui se pierde şi subiectul devine inconştient. Dar **căzînd** în inconştient, subiectul se asociază cu gîndirea **inconştientă** şi îi deschide acesteia din urmă, în anumite ocazii, **calea** spre conştientă. Cu cît mai puternică este relaţia afectivă **conştientă** şi cu cît mai **mult** se depersonalizează afectul, cu atît **mai** puternică devine şi opoziţia inconştientă. Ea se manifestă **îngrămădind,** tocmai în jurul celor mai preţuite obiecte, gînduri inconştiente care le minimalizează acestora, fără îndurare, valoarea. Gîndirea în stilul lui «dar asta nu e decît...» se află aici în **elementul** ei, căci subminează autoritatea absolută a sentimentelor **legate** de obiect.

Gîndirea inconştientă iese la iveală sub forma unor relevaţii 668
bruşte, adesea obsedante, avînd, în general, un caracter negativ şi **depreciativ.** De aceea, femeile de acest tip au momente în care **asociază** cele mai rele gînduri tocmai acelor obiecte pe care sentimentul le apreciază cel mai mult. Gîndirea negativă se serveşte de **toate** prejudecăţile infantile şi de toate analogiile apte să pună la **îndoială** valorile afective şi apelează la toate instinctele primitive **spre a** putea interpreta sentimentul drept un «dar asta nu e **decît...».** Menţionez aici, mai mult ca o observaţie colaterală, faptul **că în** felul acesta se face apel şi la inconştientul colectiv, la totalitatea imaginilor primordiale, din a căror prelucrare rezultă apoi posibilitatea unei refaceri a atitudinii pe alte baze.

669 Principala formă de nevroză a acestui tip este isteria cu lumea sa caracteristică de imagini inconștiente infantil-sexuale.

REZUMATUL TIPURILOR RAȚIONALE

670 Cele două tipuri precedente le numesc tipuri raționale sau judicative, deoarece se caracterizează prin primatul unor funcții rațional judicative. O notă comună ambelor tipuri este că viața lor se supune, în mare măsură, judecății raționale. Trebuie totuși să ținem seama dacă vorbim despre ele de pe pozițiile psihologiei subiective a individului sau de pe pozițiile unui observator care percepe și judecă din exterior. Un asemenea observator poate ajunge lesne la o concluzie contrară, în special dacă sesizează intuitiv doar fapticul și judecă în consecință. Căci viața acestui tip nu este niciodată dependentă, în totalitatea sa, exclusiv de judecata rațională, ci, într-o măsură aproape la fel de mare, și de iraționalitatea inconștientă. Iar dacă urmărim exclusiv fapticul, fără să acordăm vreo importanță economiei interne a conștientului individului, se poate lesne întîmpla să fim în mai mare măsură impresionați de anumite manifestări inconștiente ale individului, iraționale și arbitrare, decît de intențiile și motivațiile sale conștiente, dictate de rațiune. îmi întemeiez, de aceea, judecata pe ceea ce resimte individul ca fiind psihologia sa conștientă. Recunosc însă că o asemenea psihologie ar putea fi înțeleasă și prezentată și complet invers. Sînt convins chiar că eu însumi, dacă aș avea o altă psihologie individuală, aș descrie tipurile raționale, privindu-le dinspre inconștient, complet invers, ca fiind iraționale. Această situație face foarte dificilă, într-un mod ce nu trebuie subapreciat, prezentarea și înțelegerea fenomenelor psihologice, sporind nemăsurat

posibilitatea unor neînțelegeri. Discuțiile care rezultă din asemenea neînțelegeri sînt lipsite de orice perspective, căci interlocutorii nu vorbesc aceeași limbă. Asemenea experiențe au constituit pentru mine un motiv în plus pentru a mă întemeia în această expunere pe psihologia subiectiv conștientă a individului, deoarece astfel avem cel puțin un punct de pornire bine determinat, obiectiv, care ne-ar lipsi cu totul dacă am vrea să întemeiem o legitate psihologică pe inconștient. Căci în acest caz nu ar mai fi posibilă nici o comunicare cu obiectul, acesta știind mai multe despre orice altceva decît despre propriul său inconștient. Judecata ar fi lăsată atunci exclusiv în seama observatorului, a subiectului - prilej sigur pentru ca acesta să se întemeieze pe propria sa psihologie, atribuindu-i-o celui observat. Așa se întîmpla, după părerea mea, atît în psihologia freudiană cît și în cea adleriană. Individul este complet expus, în felul acesta, bunului plac al observatorului care îl judecă. Acest lucru nu se poate întîmpla însă dacă este luată drept bază psihologia conștientă a celui observat. în acest caz, el este cel competent căci numai el singur își cunoaște motivațiile conștiente.

Raționalitatea conduitei conștiente a acestor două tipuri presu- 671
pune o excludere conștientă a întîmplătorului nesupus legilor rațiunii. Judecata rațională reprezintă, în această psihologie, o forță care impune sau măcar încearcă să impună dezordonatului și întîmplătorului evenimentelor reale anumite forme. Se face, astfel, pe de o parte, o anumită selecție a posibilităților ce apar în viață, fiind acceptate conștient numai cele conforme rațiunii, iar pe de altă parte, acelor funcții psihice care servesc percepției fapticului li se îngrădește substanțial autonomia și influența. Această îngrădire a senzației și a intuiției nu este, firește, una absolută. Aceste funcții există și aici ca pretutindeni, doar că își supun rezultatele unei selecții făcute de judecata rațională. Forța absolută a senzației,

bunăoară, nu constituie un factor hotărîtor în motivarea acţiunii, hotărîtoare fiind doar judecata.

672 Funcţiile perceptive împărtăşesc, aşadar, într-un anume sens, soarta sentimentului din cazul primului tip şi pe cea a gîndirii din cazul al doilea. Ele sînt relativ refulate şi, ca atare, într-o stare slab diferenţiată. în această situaţie, inconştientul ambelor noastre tipuri capătă o notă caracteristică: ceea ce fac oamenii în mod conştient şi intenţionat este dictat de raţiune (de propria lor raţiune!); ceeea ce li se întîmplă însă corespunde naturii unor senzaţii infantil-primitive, pe de o parte, şi pe de altă parte, unor intuiţii de acelaşi fel. Voi încerca să explic ce se înţelege prin aceste noţiuni în paragrafele următoare. în orice caz, ceea ce li se întîmplă acestor tipuri este iraţional (fireşte din punctul lor de vedere!). Iar cum există foarte mulţi oameni care trăiesc mai mult din ceea ce li se întîmplă şi mai puţin din ceea ce fac conform unor intenţii raţionale, se poate lesne întîmplă ca un asemenea om să declare, după o judicioasă analiză, că ambele noastre tipuri sînt iraţionale. Trebuie să le concedem însă că nu arareori inconştientul unui om face o impresie mult mai puternică decît conştientul lui şi că faptele lui cîntăresc adesea substanţial mai greu decît motivaţiile sale raţionale.

673 Raţionalitatea ambelor tipuri este obiectiv orientată, dependentă de datul obiectiv. Raţionalitatea lor concordă cu ceea ce e unanim acceptat drept raţional. Subiectiv, ei nu acceptă drept raţional nimic altceva decît ceea ce este în general considerat raţional. Dar chiar şi raţiunea este în bună parte subiectivă şi individuală. în cazul nostru, această parte este refulată şi anume cu atît mai mult cu cît mai mare este importanţa acordată obiectului. De aceea, subiectul şi raţiunea subiectivă sînt mereu ameninţate de refulare, iar atunci cînd îi sucombă, cad sub dominaţia inconştientului, care are, în acest caz, particularităţi foarte dezagreabile. Despre gîndirea sa am vorbit deja. Fi i se mai adaugă, pe de o parte, senzaţii primitive, care se manifestă ca obsesii senzoriale, de pildă sub forma unei senzualităţi anormale, obsesive, ce poate lua toate formele cu putinţă şi, pe de altă parte, intuiţii primitive, care pot deveni un adevărat chin pentru cel afectat de ele şi pentru cei din jurul lui. El iscodeşte după tot ce e mai dezagreabil şi mai penibil, bănuieşte de tot ce e respingător, urît sau rău şi în asemenea cazuri este vorba, de obicei, de jumătăţi de adevăruri, cum nu se poate mai potrivite să producă neînţelegeri dintre cele mai înveninate. Influenţa puternică a conţinuturilor inconştiente aflate în opoziţie duce, în mod necesar, la o frecventă încălcare a regulilor raţionale conştiente, adică la o surprinzătoare dependenţă de evenimentele întîmplătoare, care ajung să exercite, fie datorită forţei senzaţiilor provocate, fie datorită importanţei ce li se acordă inconştient, o influenţă de-a dreptul coercitivă.

SENZAŢIA

In atitudinea extravertită, senzaţia[7] este determinată cu precădere de obiect. Ca percepţie senzorială, senzaţia depinde, 674
fireşte, de obiect. Dar e la fel de firesc să depindă şi de subiect şi de aceea există şi o senzaţie subiectivă, extrem de diferită prin natura sa de senzaţia obiectivă. în atitudinea extravertită, componenta subiectivă a senzaţiei, în măsura în care se pune problema utilizării sale conştiente, este inhibată sau refulată. Tot aşa se întîmplă şi atunci cînd gîndirea sau sentimentul deţin întîietatea:

In cele ce urmează, sînt traduse prin *«si'nzti[ie»* atît *«das Empfinden»,* care se **referă la** funcţia senzaţie, cît şi *«die Ewpfimiung»,* care se referă la o anumită sen-
^ţi deoarece distincţia rezultă din context, *«die Ewfindungen» (senzaţiile)* apă-
de regulă, la plural, (n.t.)

senzaţia, ca funcţie iraţională, este relativ refulată, adică funcţionează conştient numai în măsura în care atitudinea conştientă judicativă lasă percepţiile întîmplătoare să devină conţinuturi ale conştientului sau, cu alte cuvinte, le realizează. Funcţia senzorială este, sensu strictori, absolută prin natura sa căci toate sînt, bunăoară, văzute sau auzite în măsura în care e fiziologic posibil, dar nu toate ating acea valoare de prag pe care o percepţie trebuie să o aibă spre a fi şi aperceputā. Situaţia se schimbă însă dacă întîietatea nu e deţinută de vreo altă funcţie, ci tocmai de funcţia senzaţie. în acest caz, din senzaţiile corespunzătoare obiectului nu se exclude şi nu se refulează nimic (cu excepţia componentei subiective, aşa cum am mai spus). Senzaţia este determinată în mod preferenţial de obiect, iar obiectele care declanşează cele mai puternice senzaţii joacă un rol decisiv în psihologia individului. Apare astfel o *dependenţă* pronunţat *senzorială* de obiect. De aceea, senzaţia este o funcţie vitală, funcţia dotată cu cel mai puternic impuls vital. întrucît declanşează senzaţii, obiectele sînt acceptate şi, totodată, în măsura în care e în genere posibil pe calea senzaţiilor, ele sînt complet înregistrate în conştient, indiferent dacă ele convin sau nu convin judecăţii raţionale. Criteriul valoric este dat exclusiv de intensitatea senzaţiilor provocate de proprietăţile obiectelor. Ca urmare, în măsura în care declanşează vreo senzaţie, toate procesele obiective ajung în conştient. Dar, în atitudinea extravertită, numai obiectele sau fenomenele senzorial perceptibile concrete pot provoca senzaţii şi, mai precis, exclusiv acelea care pretutindeni şi în toate timpurile ar fi resimţite de către oricine drept concrete. De aceea, individul este orientat după realitatea faptică pur senzorială cea mai evidentă. Funcţiile judicative rămîn în inferioritate faţă de faptele concrete ale senzaţiei şi au, de aceea, toate caracteristicile funcţiilor slab diferenţiate, bunăoară o anumită negativitate cu trăsături

infantil-arhaice. Dar cel mai puternic afectată de refulare este, fireşte, funcţia complementară senzaţiei, şi anume percepţia inconştientă, intuiţia.

TIPUL SENZAŢIE EXTRAVERTITĂ

Nu există nici un alt tip uman care să poată egala în realism 675
tipul senzaţie extravertită. Acest tip are un simţ al realităţii faptice obiective extrem de dezvoltat. în tot cursul vieţii sale acumulează trăiri reale ale obiectului concret, dar, cu cît mai pronunţat îi este tipul, cu atît mai puţin face uz de experienţa sa. în unele cazuri, trăirile sale nici nu se tansformă în ceva care să merite numele de «experienţă». Senzaţiile îi servesc cel mult ca fir călăuzitor spre noi senzaţii şi absolut tot ce apare nou în sfera sa de interes vine pe calea senzaţiei şi trebuie să servească scopurilor acesteia. întrucît există tendinţa de a considera că un pronunţat simţ al purei realităţi faptice este foarte raţional, oamenii de acest fel vor fi socotiţi raţionali. în realitate însă, nu sînt nicidecum raţionali, ei fiind subjugaţi de senzaţiile provocate de accidentul iraţional în aceeaşi măsură ca şi de cele provocate de evenimentul raţional. Un om de acest tip - se pare că de cele mai multe ori este vorba de bărbaţi - nu se va considera, fireşte, «subjugat» de senzaţii. Va rîde, mai degrabă, de o asemenea vorbă - complet nepotrivită, după părerea sa -, deoarece, pentru el, senzaţiile sînt, pur şi simplu, semnul concret al vitalităţii şi reprezintă toată bogăţia adevăratei vieţi. Intenţiile sale se îndreaptă spre desfătările concrete, ca şi moralitatea sa, de altfel, căci adevăratul hedonist îşi are morala sa proprie, cumpătarea şi principialitatea sa proprie, devotamentul şi spiritul său de sacrificiu. Nu este, neapărat, o brută senzorială, îşi

poate diferenția senzația pînă la cea mai mare puritate estetică, fără să-și trădeze vreodată, nici chiar în cele mai abstracte senzații, principiul senzorialității obiective. *Ciceronele plăcerilor neîngrădite ale vieții* al lui Wulfen[8] este profesiunea de credință, sinceră și neînfrumusețată, a omului de acest tip. Cred că, privită din acest unghi, cartea merită să fie citită.

676 Pe o treaptă inferioară, acest tip este un om al realității palpabile, lipsit de înclinații spre reflecție și lipsit de intenții dominatoare. Ceea ce își dorește statornic este să simtă obiectul, să aibă senzații și, pe cît posibil, să se desfete. Nu e dezagreabil, ci dimpotrivă, debordează de o fericită și vie capacitate de a se bucura, fiind uneori un vesel amic, iar alteori un rafinat estet. în primul caz, marile probleme ale vieții atîrnă de o masă bună sau mai puțin bună, iar în cel de-al doilea țin de bunul gust. Dacă a avut parte de senzații, consideră că tot ce era esențial s-a spus și s-a făcut. Nimic nu este mai presus decît concretul și realul; iscodirile în afara senzațiilor sau dincolo de ele sînt admise numai în măsura în care intensifică senzațiile. Nu cere numaidecît o intensificare a lor în sens plăcut, acest tip nefiind un senzual oarecare; el își dorește doar senzații cît mai intense cu putință, pe care, potrivit naturii sale, trebuie să le capete întotdeauna din exterior. Ceea ce vine din interior i se pare a fi maladiv și reprobabil. în măsura în care are gînduri sau sentimente, le reduce întotdeauna, chiar cu prețul celor mai flagrante distorsionări ale logicii, la bazele lor obiective, adică la influențe provenite de la obiect. Realitatea palpabilă este lăsată să-și spună cuvîntul în orice condiții. în această privință este de o neașteptată naivitate. Corelează, bunăoară, fără să stea prea mult pe gînduri, un simptom psihogen cu nivelul scăzut al barometrului, eventuala

^ Wilhelm van Wulfen, *Der Genuftmensch: ein Cicerone ini rucksichtsloseii nu fi, 1911.*

existență a unui conflict psihic părîndu-i-se, în schimb, o bolnăvicioasă năzărire. Dragostea i se întemeiază, fără doar și poate, pe **cel** mai evident farmec senzorial al obiectului. Dacă este normal, **este în** mod manifest integrat realității date - în mod manifest, **pentru** că acest lucru este întotdeauna vizibil. Idealurile sale țin de **realitatea** faptică, este extrem de atent în această privință. Nu are **idealuri** în planul ideilor și deci nu are nici un motiv să se înstrăineze în vreun fel de realitatea faptică. Toate exteriorizările sale dovedesc acest lucru. Se îmbracă bine, ținînd seama de condiția sa, se mănîncă bine la el, se stă comod sau măcar se simte că gustul **său ales** este pesemne exigent față de tot ce îl înconjoară. Te convinge chiar că merită cu prisosință să faci unele sacrificii de dragul **stilului.**

Dar pe măsură ce senzația devine precumpănitoare, subiectul 677 **dispărînd** în spatele propriilor sale senzații, acest tip de om devine **tot mai** dezagreabil. Se transformă fie într-un desfrînat grosolan, **fie într-un** estet rafinat, lipsit de scrupule. Obiectul îi devine atît de **necesar** încît nu îi mai recunoaște nici o valoare ca ființă de sine **stătătoare.** îl oprimă și îl exploatează cu nerușinare, utilizîndu-1 **exclusiv** ca prilej de a avea senzații. Dependența sa de obiect își **atinge** astfel apogeul. Dar, totodată, inconștientul este forțat să-și **părăsească** rolul compensator și intră deschis în opoziție. înainte **de toate** se fac simțite intuițiile refulate, și anume sub forma unor **proiecții** asupra obiectului. Se ivesc suspiciuni dintre cele mai **bizare;** dacă este vorba despre un obiect sexual, rolul principal îl **joacă** geloziile fanteziste și anxietățile. în cazuri mai grave, se dezvoltă fobii de tot felul și, în special, simptome obsesionale. **Conținuturile** patologice au un remarcabil caracter de irealitate și **sînt,** adesea, de coloratură morală sau religioasă. Frecvent, se **dezvoltă** un caracter arțăgos și cicălitor, cu o moralitate ridicol de scrupuloasă și de o religiozitate primitivă, supersițioasă, «magi-

că», ce recurge la rituri confuze. Toate acestea izvorăsc din funcțiile refulate, slab diferențiate, care, în astfel de cazuri, se opun net conștientului, ieșind în evidență într-un mod cu atît mai șocant, cu cît mai absurde par supozițiile pe care se întemeiază, supoziții ce contravin total simțului realității conștient. Toată cultura sentimentului și a gîndirii apare desfigurată în această a doua personalitate, căpătînd alura unui privitivism patologic. Rațiunea este sofistică și tăiere a firului în patru, morala e dăscăleală deșartă și vădit fariseism, religia e o absurdă credință în superstiții, iar facultatea intuiției, acest dar de excepție al omului, este o subtilă suspiciune personală care adulmecă pe după colțuri și care, în loc să deschidă largi perspective, se pierde în îngustimea prea omeneștilor fleacuri.

678 Caracterul tipic obsesional al simptomelor neurotice reprezintă contrapartea inconștientă a nonșalanței morale conștiente caracteristice unei atitudini pur senzoriale, care, din punctul de vedere al judecății raționale, înregistrează fără discernămînt fapticul. Chiar dacă această lipsă de criterii a tipului senzație nu echivalează nicidecum cu o lipsă totală de principii și de limite, totuși, îngrădirile extrem de importante date de judecată sînt absente în cazul lui. Judecata rațională reprezintă însă o constrîngere conștientă căreia tipul rațional i se supune de bună voie. în cazul tipului senzație, această constrîngere trebuie să fie impusă de către inconștient. în plus, datorită existenței judecății, în cazul tipului rațional condiționarea de către obiect nu va avea niciodată atîta însemnătate ca acea necondiționată atracție pe care o exercită obiectul asupra tipului senzație. De aceea, dacă atitudinea acestuia din urmă ajunge la o unilateralitate anormală, el riscă să fie prins la fel de strîns în ghearele inconștientului pe cît de strîns legat îi este conștientul de obiect. Cînd devine neurotic, este foarte greu de tratat în mod rațional,

căci funcțiile cărora medicul li se adresează se află într-o stare relativ nediferențiată și deci nu te poți bizui pe ele aproape deloc sau chiar deloc. E nevoie mai degrabă de mijloace de constrîngere afectivă pentru a-l face să conștientizeze ceva.

INTUIȚIA

Intuiția, ca funcție a percepției inconștiente, este întru totul îndreptată, în atitudinea extravertită, către obiectele exterioare. 679
Cum intuiția este un proces în principal inconștient, natura sa e foarte greu sesizabilă conștient. în conștient, funcția intuitivă se prezintă ca o anume atitudine de așteptare, ca o cuprindere și o pătrundere a obiectului cu privirea și abia rezultatul ei final ne poate spune ce aparținea obiectului în mod real și ce i s-a atribuit odată cu iscodirea. Ca și senzația, care atunci cînd deține întîietatea, nu este doar un proces reactiv, lipsit de orice însemnătate ulterioară pentru obiect, ci este mai degrabă o acțiune ce pune stăpînire pe obiect și îi dă chip; nici intuiția nu este doar o percepție, o pură contemplare, ci un proces activ și creator care închipuie în obiect tot atît cît extrage din acesta. Așa cum își extrage, inconștient, imaginea intuitivă, produce și un efect inconștient în obiect. Intuiția ne furnizează, ce-i drept, în primul rînd doar imagini și viziuni de relații și rapoarte, care, prin mijlocirea altor funcții, nu ar putea fi însă obținute decît pe căi foarte ocolite sau chiar deloc. Aceste imagini au valoarea unor cunoștințe bine determinate, care influențează în mod decisiv acțiunea, atunci cînd principala pondere îi revine intuiției. Gîndirea, sentimentul și senzația sînt relativ refulate, senzația fiind cel mai grav afectată, deoarece, ca funcție senzorială conștientă, ea este cea mai stînjenitoare pentru intuiție. Senzația perturbă

intuiţia pură, nepărtinitoare şi naivă prin excitări senzoriale agasante, care opresc privirea la suprafeţele fizice, adică tocmai la acele lucruri dincolo de care caută să pătrundă intuiţia. Cum în atitudinea extravertită, intuiţia se îndreaptă cu precădere spre obiect, ea se aseamănă foarte mult, de fapt, cu senzaţia, căci atitudinea de aşteptare în faţa obiectelor exterioare se poate servi, cu o probabilitate aproape la fel dea mare, de senzaţie. De aceea, pentru ca intuiţia să poată funcţiona, senzaţia trebuie să fie în mare măsură reprimată. Prin senzaţie înţelegem aici impresia senzorială simplă şi directă, ca dat fiziologic şi psihic bine conturat. Acest lucru trebuie precizat din capul locului, căci dacă întrebi un intuitiv după ce se orientează el, va vorbi despre lucruri care seamănă perfect cu senzaţiile. Se va servi chiar, de multe ori, de cuvîntul «senzaţie». El are într-adevăr senzaţii, dar nu se ghidează după aceste senzaţii în sine, ele fiindu-i doar puncte de plecare pentru formarea imaginii intuitive. Se face o selecţie a senzaţiilor după premize inconştiente. Nu senzaţia cea mai intensă fiziologic capătă valoarea principală, ci o oarecare alta, a cărei valoare e considerabil sporită de atitudinea inconştientă a intuitivului. Ea poate căpăta astfel valoarea principală, apărînd conştientului intuitivului ca şi cum ar fi o pură senzaţie. Dar, de fapt, nu este.

680 După cum senzaţia în atitudinea extravertită caută să ajungă la cea mai intensă realitate faptică, deoarece numai aşa capătă impresia că trăieşte din plin, intuiţia se ambiţionează să descopere marile *posibilităţi,* deoarece numai întrezărind posibilităţi îşi poate găsi *flerul* intuitivului marile sale satisfacţii. Năzuinţa intuiţiei e să descopere posibilităţi în datul obiectiv şi de aceea, chiar ca funcţie subordonată doar (adică atunci cînd nu ei îi revine întîietatea), ea este mijlocul salvator ce intră automat în funcţiune în situaţiile fără ieşire în care nici o altă funcţie nu e în stare să facă faţă. Dacă

intuiţia are întîietatea, toate situaţiile obişnuite ale vieţii apar ca şi cum ar fi spaţii închise pe care intuiţia trebuie să le deschidă. Ea caută necontenit noi drumuri şi noi posibilităţi vieţii exterioare. Prin atitudinea intuitivă, orice situaţie a vieţii se transformă, cît ai clipi din ochi, într-o recluziune, într-o încătuşare apăsătoare, din care trebuie să evadezi. Obiectele par, în anumite momente, de o valoare aproape exacerbată, şi anume în acele momente cînd au de adus servicii tocmai în vederea evadării, a găsirii unei soluţii sau a unei noi posibilităţi. De îndată ce şi-au îndeplinit rolul de trambulină sau de punte de legătură, rămîn lipsite parcă de orice valoare şi sînt înlăturate ca un balast inutil. O situaţie dată e acceptată numai dacă ascunde noi posibilităţi, posibilităţi ce o depăşesc, eliberîndu-1 pe individ de ea. Noile posibilităţi ce se ivesc constituie motivaţii stringente, cărora intuiţia nu li se poate sustrage şi cărora le jertfeşte tot restul.

TIPUL INTUITIV EXTRAVERTIT

Cînd intuiţia predomină, rezultă o psihologie specifică, inconfundabilă. Cînd intuiţia se orientează după obiect, se remarcă o puternică dependenţă de situaţiile exterioare, doar că natura acestei dependenţe este extrem de diferită de cea a tipului senzaţie. Intuitivul nu se află niciodată acolo unde sînt de găsit valorile efective, general recunoscute, ci întotdeauna acolo unde se întrevăd posibilităţi. Are un fler fin pentru ceea ce germinează şi promite. Nu se află niciodată în raporturi stabile de mult statornicite şi bine întemeiate, general recunoscute, dar imitate ca valoare. Cum e mereu în căutare de noi posibilităţi, raporturile stabile riscă să-1 sufoce. Se ataşează, ce-i drept, cu mare putere şi uneori cu extraordinar entuziasm, de noi obiecte

și căi, spre a le părăsi însă cu sînge rece, fără pietate, uitîndu-le parcă, de îndată ce limitele lor sînt stabilite și nu mai lasă să se întrevadă vreo evoluție ulterioară remarcabilă. Atîta timp cît există o posibilitate, intuitivul este legat de ea prin însăși forța destinului. E ca și cum întreaga sa viață s-ar consuma în noua situație. Ai impresia, pe care, de altfel, el însuși o împărtășește, că tocmai acum ar fi ajuns la răscrucea finală a vieții sale și că de acum încolo nu va mai putea gîndi și simți nimic altceva. Dar, într-o bună zi, chiar dacă rațional și oportun ar fi să continue așa, chiar dacă toate argumentele din lume ar pleda în favoarea stabilității, nimic nu-l va putea opri să considere situația ce i se păruse o eliberare și o soluție drept o recluziune și să o trateze ca atare. Nici rațiunea, nici sentimentele nu-l pot reține sau descuraja în fața unei noi posibilități, nici chiar dacă se întîmplă ca aceasta să-i contrazică toate convingerile anterioare. Gîndirea și sentimentul, componentele indispensabile ale convingerii, sînt, la el, funcții slab diferențiate, care nu au o pondere hotărîtoare și nu au, deci, puterea să opună o rezistență susținută intuiției. Și totuși, numai aceste funcții sînt în stare să compenseze eficient primatul intuiției, dîndu-i intuitivului *judecata,* de care duce mare lipsă tipul lui. Moralitatea intuitivului nu e nici intelectuală, nici afectivă, el avînd propria sa morală: e credincios viziunii sale și se lasă de bunăvoie subjugat de puterea ei. Considerația pentru buna stare a celor din jur e neînsemnată. Sănătatea lor fizică contează la fel de puțin ca a sa proprie - argument imbatabil. Manifestă la fel de puțin respect față de convingerile și obiceiurile celor din jur, astfel încît nu arareori trece drept un aventurier'imoral și ireverențios Cum intuiția sa se ocupă de obiecte exterioare și are fler pentru posibilități exterioare, își alege de preferință profesiuni în care să-și poată desfășura talentele din plin. Mulți comercianți, antreprenori, oameni de afaceri, agenți de bursă, politicieni și alții aparțin acestui tip.

Acest tip apare la femei ceva mai frecvent decît la bărbați. La 612
acestea însă, activitatea intuitivă își arată valențele mai puțin în domeniul profesional și mai mult în cel al relațiilor sociale. Asemenea femei se pricep să exploateze posibilitățile sociale, să-și facă relații sociale, să descopere bărbați capabili, spre a renunța mereu la toate de dragul unei noi posibilități.

Se înțelege de la sine că un asemenea tip este deosebit de 613
important pentru economia națională, precum și ca promotor al culturii. Cînd e de bună calitate, adică atunci cînd nu are o atitudine prea egoistă, poate să-și cîștige mari merite ca inițiator sau cel puțin ca promotor al tuturor începuturilor de drum. Este un susținător firesc al tuturor minorităților cu perspective de viitor. Dacă e mai puțin preocupat de lucruri și mai mult de oameni, știe să descopere cu flerul său fin talentele și capacitățile ce se ascund în cîte cineva și poate chiar «să-l facă om» pe respectivul. Nimeni nu are mai mult talent să insufle curaj sau entuziasm pentru un lucru nou semenului său, chiar dacă a doua zi deja îl părăsește. Cu cît mai puternică îi este intuiția, cu atît mai mult i se contopește subiectul cu posibilitatea întrevăzută. O însuflețește, o pune în valoare într-un mod foarte plastic, convingător de călduros, o întrupează chiar - s-ar putea spune. Și nu e vorba aici de histrionism, ci de un destin.

O astfel de atitudine comportă mari riscuri, căci intuitivul își 614
risipește cu mult prea multă ușurință viața, însuflețind oameni și lucruri, răspîndind din belșug în jurul lui viață, viață pe care însă nu o trăiește el, ci alții. Dacă ar putea prinde rădăcini, ar primi răsplata muncii sale, dar se simte mereu îndemnat, mult prea devreme, să fugă după noi posibilități, părăsindu-și cîmpul abia spre a fi culese de alții. Și, pînă la urmă, rămîne cu

mîinile goale. Dar dacă lasă lucrurile să meargă atît de departe, atunci și propriul lui inconștient îi va sta împotrivă.

685 Inconștientul intuitivului se aseamănă întrucîtva cu cel al tipului senzație. Gîndirea și sentimentul sînt relativ refulate și produc în inconștient gînduri și sentimente infantil-arhaice, comparabile cu cele ale tipului contrar. Ele ies la iveală la fel: sub forma unor proiecții intense și sînt la fel de absurde ca și cele ale tipului senzație, doar că le lipsește, mi se pare mie, caracterul mistic; ele privesc, de obicei, lucruri cvazi-reale, fiind suspiciuni de ordin sexual, financiar sau de altă natură, cum ar fi, de pildă, suspectarea unor maladii ascunse. Această particularitate pare să provină din refularea senzațiilor privind obiectele reale. Acestea din urmă se fac remarcate, de regulă, și prin faptul că intuitivul cade, pe neașteptate, în mrejele unei femei sau, invers, ale unui bărbat ce nu i se potrivește sub nici o formă și asta deoarece s-a întîmplat ca persoanele respective să-i atingă sfera senzației arhaice. De aici rezultă o legătură inconștientă cu obiectul, de natură obsesională, de regulă vădit lipsită de orice perspective. Dar într-un asemenea caz se manifestă deja un simptom obsesional, extrem de caracteristic, de altfel, acestui tip. El își revendică aceeași libertate și aceeași independență ca tipul senzație, nesupunîndu-și hotărîrile nici unei judecăți raționale, ci exclusiv percepției unor posibilități întîmplătoare. Suspendă îngrădirile impuse de rațiune și, ca urmare, cade victimă, în nevroză, obsesiei inconștiente, sofisticii, pedanteriei și dependenței senzoriale de obiect. în conștient, tratează senzația și obiectul senzației cu o suverană superioritate și lipsă de respect. Nu că ar avea cumva intenția să fie lipsit de respect sau să-și dea aere de superioritate, ci, pur și simplu, nu vede obiectul pe care oricine poate să-1 vadă și trece peste el, exact ca tipul senzație; doar că acesta din urmă nu vede sufletul obiec

tului. Obiectul se răzbună mai tîrziu pentru toate acestea și **anume** sub forma unor idei fixe ipohondrice, a unor fobii și a **tuturor** senzațiilor corporale absurde cu putință.

REZUMATUL TIPURILOR IRAȚIONALE

Cele două tipuri precedente le numesc *iraționale* din motivul 686
deja discutat că nu-și întemeiază comportamentul pe judecăți raționale, ci pe forța absolută a percepției. Percepția și-o îndreaptă spre fapticul imediat, nesupunîndu-și-o nici unei selecții dictate de judecată. în această privință, ultimele două **tipuri** sînt sensibil superioare primelor două, celor judicative. Fapticul obiectiv poate fi legic sau poate fi întîmplător. întrucît este legic, este accesibil rațiunii, dar întrucît este întîmplător, **este** inaccesibil acesteia. S-ar putea spune și invers, că: din toate **faptele,** le numim legice pe cele ce apar rațiunii noastre ca atare și declarăm întîmplătoare pe cele în care nu putem descoperi **nici** o legitate. Postulatul unei legități universale rămîne un **postulat** al rațiunii noastre exclusiv și nu este nicidecum **un postulat** al funcțiilor noastre perceptive. Cum acestea din urmă **nu** se întemeiază în nici un fel pe principiul rațiunii și pe postulatele sale, sînt iraționale prin natura lor. De aceea spun și **despre** tipurile perceptive că sînt iraționale prin natura lor.

Ar fi însă cu totul incorect să considerăm că aceste tipuri, de 687
vreme ce își subordonează judecata percepției, sînt «complet lipsite de rațiune». Ele sînt doar în mare măsură *empirice,* bazate numai pe experiență și încă într-atît încît, de obicei, judecata lor nu poate **ține** pasul cu experiențele acumulate. Dar funcțiile judicative există totuși, doar că duc o existență precară, în cea mai mare parte inconștientă. întrucît inconștientul, în ciuda separării sale de

subiectul conștient, intră totuși în scenă mereu, se fac remarcate și în viața tipului irațional judecăți uimitoare și acte de alegere uimitoare, avînd forma unor raționamente cu aparență de sofisme, a unor remarci critice făcute cu sînge rece și a unei selecții în aparență premeditate a persoanelor și situațiilor. Aceste manifestări poartă pecetea infantilismului și chiar a privitivismului; uneori sînt uimitor de naive, alteori jignitoare, tranșante și brutale. Unui rațional poate lesne să i se pară că, prin adevăratul lor caracter, acești oameni sînt raționaliști și premeditați în sensul rău. Această judecată este valabilă însă numai pentru inconștientul lor și nicidecum pentru psihologia lor conștientă, care are o atitudine pur perceptivă și este complet ininteligibilă judecății raționale din pricina naturii sale iraționale. Unui om cu atitudine rațională poate să i se pară că, la urma urmelor, o asemenea aglomerare de contingențe nici nu merită măcar numele de «psihologie». Cel irațional își va lua revanșa pentru această judecată depreciativă prin impresia pe care i-o face lui raționalul: îl vede ca pe ceva doar pe jumătate viu, care nu are alt scop în viață decît să încorseteze rațional tot ce trăiește, sufocînd orice viață cu judecățile sale. Acestea sînt, firește, extreme crase, dar există totuși.

688 După judecata raționalului, omul irațional poate fi lesne prezentat drept un rațional de proastă calitate, mai ales dacă este înțeles prin ceea ce i se întîmplă. Căci lui nu i se întîmplă nimic fortuit - aici el este maestrul -, ci judecata rațională și intenția rațională sînt lucrurile cu care îl confruntă viața. Acest lucru e aproape de neînțeles pentru cel rațional; e pentru el de o absurditate neegalată decît de consternarea unui irațional cînd descoperă că cineva pune ideile raționale mai presus de fapticul real și viu. Așa ceva i se pare aproape incredibil. De regulă, e o cauză dinainte pierdută să vrei să-i sugerezi ceva de ordin principial în aceasta privință, căci o înțelegere rațională îi este la fel de străină, ba chiar

antipatică, pe cît de absurd i s-ar părea raționalului să încheie un contract fără discuții și angajamente bilaterale.

Aceste considerații mă conduc la problema relației psihice din- 689
tre reprezentanții unor tipuri diferite. Mai nou, relația psihică este numită în psihiatrie, conform terminologiei școlii franceze de hipnotiști, «raport». Raportul constă în primul rînd din sentimentul existenței unui consens, în ciuda deosebirilor recunoscute de ambele părți. Chiar recunoașterea existenței deosebirilor constituie deja, de vreme ce este comună, un raport, un sentiment al consensului, în eventualitatea că încercăm să conștientizăm în mai mare măsură acest sentiment, descoperim că el nu este doar un simplu sentiment cu o constituție neanalizabilă mai adînc, ci, totodată, un mod de înțelegere sau un conținut de cunoaștere care reprezintă sub formă ideatică punctul de consens. Această reprezentare rațională este valabilă însă exclusiv pentru cel rațional și nicidecum pentru cel irațional, căci raportul acestuia nu se bazează deloc pe judecată, ci pe paralelismul evenimentelor și mai ales al fapticului viu. La acesta, simțămîntul consensului e dat de percepția comună a unei senzații sau intuiții. Raționalul va spune că raportul cu iraționalul se bazează pe pura întîmplare. Dacă se întîmplă la un moment dat ca situațiile obiective să concorde, ia naștere ceva de felul unei relații umane, dar nu se știe niciodată cîtă valabilitate are și cît va dura această relație. E un gînd de-a dreptul chinuitor pentru rațional că relația durează exact atîta timp cît se întîmplă ca circumstanțele exterioare să ducă la comuniune. I se pare aproape inuman să fie așa, în timp ce iraționalul vede tocmai în asta o deosebit de frumoasă latură a omenescului. Rezultatul este că cei doi se consideră unul pe altul inabordabili, oameni pe care nu te poți bizui și cu care nu te poți înțelege. La un asemenea rezultat se ajunge, firește, numai dacă încerci să dai socoteală în mod conștient de natura relației cu celălalt. Cum o

asemenea scrupulozitate psihologică este o raritate, se întîmplă frecvent ca, în ciuda unei deosebiri absolute de poziţii, să ia naştere un fel de raport, şi anume în felul următor: unul presu pune printr-o proiecţie tacită că celălalt are, în punctele esenţiale, aceleaşi păreri, în timp ce celălalt are senzaţia sau intuiţia că există, în mod obiectiv, o comuniune, despre care însă primul nu are nici cea mai vagă idee conştientă şi a cărei existenţă ar şi tăgădui-o imediat, după cum celui din urmă nu i-ar trece prin gînd niciodată că relaţia sa ar trebui să se bazeze pe opinii comune. Raportul de acest fel este cel mai frecvent; el se bazează pe o proiecţie, care devine mai tîrziu sursă de neînţelegeri.

690 Raportul psihic în atitudinea extravertită se reglează întotdeauna după factori obiectivi, după condiţii exterioare. Ceea ce este lăuntric nu are niciodată o însemnătate decisivă. în civilizaţia noastră contemporană, dătătoare de măsură în problema relaţiilor umane este, în principiu, atitudinea extravertită; principiul introvertit există, fireşte, dar numai cu statut de excepţie şi apelează la toleranţa lumii din jur.

3. TIPUL INTROVERTIT

a) Atitudinea generală a conştientului

După cum am arătat deja în introducerea acestui capitol, tipul introvertit se deosebeşte de cel extravertit prin faptul că nu se orientează cu precădere după obiect şi după datul obiectiv, ci după factori subiectivi. în paragraful menţionat şi în altele, am afirmat că la introvertit, între perceperea obiectului şi felul cum este el tratat se interpun considerente subiective care împiedică acţiunea să capete un caracter corespunzător datului obiectiv. Acesta este, fireşte, un caz special, prezentat doar pentru exemplificare şi spre a servi drept o ilustrare simplă a situaţiei. Aici va trebui, bineînţeles, să căutăm formulări mai generale. 691

Conştientul introvertit vede, ce-i drept, condiţiile exterioare, 692 dar investeşte cu putere decisivă doar ceea ce îl determină în mod subiectiv. De aceea, tipul acesta se ghidează după un factor al percepţii şi al cunoaşterii ce constă din dispoziţia subiectivă cu care se înregistrează stimulul senzorial. Două persoane văd, de pildă, unul şi acelaşi obiect, dar nu îl văd niciodată în aşa fel încît cele două imagini formate să fie absolut identice. Lăsînd la o parte complet acuitatea diferită a organului de simţ şi ecuaţia personală, rămîn deosebiri adesea foarte profunde în modul şi în măsura asimilării imaginii percepute. Astfel, în timp ce tipul extravertit este

preocupat cu precădere de ceea ce îi parvine de la obiect, introvertitul se oprește mai cu seamă asupra celor constelate în subiect de către impresia exterioară. în cazul particular al unei anumite apercepții, deosebirea poate fi, desigur, foarte fină, dar în totalitatea economiei psihice, ea se face remarcată în cel mai înalt grad, și anume sub forma unei «retractilități» a eu-ului. S-o spunem din capul locului: consider că acel punct de vedere, care vrea să declare, cu Weininger, această atitudine drept filautică sau drept autoerotică sau egocentrică sau subiectivă sau egoistă, este din principiu eronat și depreciativ. El derivă din prejudecățile atitudinii extravertite față de natura introvertitului. Nu trebuie să uităm niciodată ceea ce punctul de vedere extravertit uită cu prea multă ușurință: că orice percepție și cunoaștere este condiționată nu numai obiectiv, ci și subiectiv. Lumea nu este numai în și pentru sine, ci și așa cum îmi apare mie. Și, mai mult, nu avem în fond nici un criteriu care să ne permită să judecăm o eventuală lume neasimilabilă de către subiect. Ar însemna să făgăduim existența marelui dubiu privind posibilitatea unei cunoașteri absolute, dacă am scăpa din vedere factorul subiectiv. Am lua astfel calea acelui găunos și fad pozitivism care a desfigurat începutul nostru de secol, precum și calea acelei arogante intelectuale care anunță o abrutizare a sentimentelor, precum și violențe, pe cît de stupide, pe atît de prezumțioase. Prin supraestimarea capacității de cunoaștere obiet - tivă, negăm însemnătatea factorului subiectiv și chiar însemnata tea subiectului. Dar ce este subiectul? Subiectul este omul, noi sîntem subiectul. Nu e normal să uităm că orice cunoaștere are un subiect și că nu există absolut nici o cunoaștere și deci nici o lume a noastră în care cineva să poată spune «Eu cunosc» fără să afirme tocmai prin asta limitarea subiectivă a oricărei cunoașteri. Același lucru este valabil pentru toate funcțiile psihice: ele au un subiect și subiectul le este la fel de indispensabil ca obiectul.

Este caracteristic valorizărilor noastre actuale extravertite faptul că un cuvînt ca «subiectiv» sună, în anumite ocazii, aproape ca 693
un blam și, în orice caz, în expresia «subiectivism pur» constituie o armă de temut, îndreptată, desigur, împotriva celui care nu e pe deplin convins de superioritatea necondiționată a obiectului. De aceea, trebuie să precizăm foarte clar ce înțelegem prin «subiectiv» în studiul de față. Numesc factor subiectiv acea acțiune sau reacțiune care se contopește cu impactul obiectual constituind un fapt psihologic nou. Și întrucît factorul subiectiv rămîne din cele mai vechi timpuri și la toate popoarele de pe fața pămîntului în mare măsură identic sieși - percepțiile și cunoștințele elementare fiind, am putea spune, pretitudinteni și în toate timpurile aceleași -, el constituie o realitate la fel de bine întemeiată ca obiectul exterior. Dacă nu ar fi așa, nici nu s-ar putea vorbi despre vreo realitate efectivă de lungă durată și în esență constantă, iar consensul cu tradiția ar fi de domeniul imposibilului. în felul acesta, deci, factorul subiectiv este ceva la fel de inexorabil dat ca întinderea mărilor și raza pămîntului. în felul acesta, și factorul subiectiv se cere pe deplin respectat ca o entitate definitorie a lumii, entitate ce niciodată și nicăieri nu poate fi scăpată din vedere. Este cealaltă lege a Universului, iar cel întemeiat pe această lege, se întemeiază pe tot atîta certitudine, pe tot atîta valabilitate și statornicie ca cel ce se revendică de la obiect. Dar după cum obiectul și datul obiectiv nu rămîn nicidecum mereu aceleași, fiind supuși efemerității, precum și accidentalității, factorul subiectiv suferă de asemenea schimbări și variații individuale accidentale. Și astfel și valoarea sa este doar relativă. Căci o dezvoltare excesivă a poziției subiective in conștient nu duce la o mai bună și mai pertinentă utilizare a factorului subiectiv, ci la o falsă subiectivizare a conștientului, care nu poate fi scutită de reproșul «subiectivismului pur». Apare astfel contrapartea depersonalizării conștientului din cazul acelei

atitudini exacerbat extravertite, care îşi merită pe deplin denumirea de «mizautică», dată de Weininger.

694 Atîta timp cît atitudinea introvertită se bazează pe o condiţie absolut indispensabilă a adaptării psihice, condiţie universal prezentă şi cît se poate de reală, folosirea unor calificative ca «filautic», «egocentric» şi altele asemenea e deplasată şi reprobabilă, deoarece trimite la prejudecata că nu ar fi vorba aici, de fapt, decît de mult iubitul nostru eu. Nimic nu ar fi mai absurd decît o asemenea răstălmăcire. Dar o întîlnim frecvent, dacă examinăm judecata extravertitului în ce-l priveşte pe introvertit. Nu aş vrea, totuşi, nicidecum să pun această eroare pe seama indivizilor extravertiţi, ci mai degrabă pe socoteala punctului de vedere extravertit, general valabil în momentul de faţă, care nu se limitează la tipul extravertit, fiind susţinut în aceeaşi măsură şi de ceilalţi, chiar împotriva lor înşile. Acestora din urmă li se poate chiar reproşa, pe bună dreptate, că nu sînt credincioşi propriei lor naturi, în timp ce primilor nu li se poate reproşa, măca,r un asemenea lucru.

695 Atitudinea introvertită se ghidează, în cazul normal, după principiul structurii psihice ereditare - o entitate ce sălăşluieşte în subiect. Dar nu trebuie nicidecum să considerăm că această entitate ar fi pur şi simplu identică eu-lui din subiect, aşa cum se întîmplă în cazul calificativelor mai sus amintite, ea fiind însăşi structura psihică a subiectului, existentă dinaintea oricărei formări a unui eu. Subiectul ce constituie într-adevăr temeiul, adică şinele este cu mult mai cuprinzător decît eu-l, el înglobînd şi inconştientul, în timp ce eu-l este, în esenţă, centrul conştientului. Dacă eu-l ar fi identic cu şinele, ar fi de neînţeles cum de ne putem apărea nouă înşine în vis sub forme şi cu semnificaţii complet schimbate. Şi totuşi, o particularitate caracteristică introvertitului este că el, urmîndu-şi propria înclinaţie şi supunîndu-se totodată prejudecăţii generale, îşi confundă eu-l cu şinele şi îşi ridică eu-l la rangul

de subiect al procesului psihic, ajungînd astfel tocmai la acea subiectivizare patologică a conştientului, mai sus menţionată, care îl înstrăinează de obiect.

Structura psihică este tocmai ceea ce numea Semon[9] *mneme* şi 696
ceea ce eu numesc *inconştient colectiv*. Şinele individual este numai o parte din sau o secţiune în sau un reprezentant al unei modalităţi de desfăşurare a fenomenului psihic, modalitate ce există pretutindeni, în orice fiinţă vie, sub forme corespunzătoare şi care renaşte mereu în orice nouă fiinţă. Modalitatea înnăscută a acţiunii se numeşte, încă din vechime, instinct, în timp ce modalitatea sau forma sesizării psihice a obiectului am propus să fie numită *arhetip*. Ce se înţelege prin instinct pot presupune, de bună seamă, cunoscut. Situaţia e alta însă cu arhetipul. Prin acesta înţeleg acelaşi lucru pe care l-am numit, inspirîndu-mă de la Jakob Burckhardt, «imagine primordială». Arhetipul este o formulă simbolică ce intră în funcţiune în toate ocaziile cînd conceptele conştiente fie nu există încă, fie nu e nicidecum cu putinţă să existe din motive interioare sau exterioare. Conţinuturile inconştientului colectiv sînt reprezentate în conştient prin înclinaţii şi concepţii categorice. De regulă, individul le consideră obiectiv condiţionate - în mod fals, de fapt -, căci ele provin din structura inconştientă a psihicului şi nu sînt decît declanşate de impactul obiectual. Aceste înclinaţii şi concepţii subiective sînt mai puternice decît influenţa obiectuală, valoarea lor psihică este mai mare, astfel încît se suprapun oricărei impresii. După cum introvertitului i se pare de neconceput ca obiectul să joace întotdeauna, în mod obligatoriu, rolul hotărîtor, pentru extravertit rămîne o enigmă cum de o poziţie subiectivă poate fi pusă mai presus de situaţia obiectivă. Acesta

Richard Semon, *Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens,* 1904.

ajunge negreşit la bănuiala că introvertitul este sau un egoist înfumurat sau un fanatic bine îndoctrinat. In zilele noastre, ajunge, poate, la ipoteza că introvertitul e sub influenţa unui complex al puterii inconştient. Fără îndoială, introvertitul iese în întîmpinarea acestei prejudecăţi extravertite prin faptul că modul său de exprimare, categoric şi puternic generalizator, face impresia că ar exclude de la capăt orice altă opinie. în plus, chiar fermitatea şi inflexibilitatea judecăţii subiective, supraordonate a priori oricărui dat obiectiv ar fi de ajuns spre a produce impresia unui puternic egocentrism. în faţa acestei prejudecăţi, introvertitului îi lipseşte, îndeobşte, argumentul potrivit, căci el nu ştie nimic despre premizele inconştiente, dar extrem de general valabile ale judecăţii sale subiective sau ale percepţiei sale subiective. Potrivit stilului epocii, caută în afara şi nu îndărătul conştientului său. Dacă e întrucîtva neurotic, ajunge astfel la o identificare mai mult sau mai puţin deplină a eu-lui cu şinele, şinele fiind redus la zero ca însemnătate, iar eu-1 amplificat, în schimb, fără măsură. Puterea neîndoielnică şi definitorie pentru lume a factorului subiectiv e comprimată atunci în eu, producînd o nemăsurată sete de putere şi un egocentrism de-a dreptul stupid. Acea psihologie care reduce esenţa omului la nevoia inconştientă de putere s-a născut pe un asemenea fond. Lipsa de gust frecvent întîlnită la Nietzsche, de pildă, îşi datorează existenţa subiectivizării conştientului.

b) Atitudinea inconştientului

697 Poziţia privilegiată a factorului subiectiv în conştient presupune o slabă valorizare a factorului obiectiv. Obiectul nu are acea însemnătate care i-ar reveni de drept. După cum în atitudinea extravertită joacă un rol prea mare, în atitudinea introvertită are prea puţine de spus. în măsura în care conştientul introvertitului se subiectivizează, acordînd eu-lui o necuvenită însemnătate, apare, faţă de obiect, o poziţie complet de nesusţinut mai multă vreme. Obiectul e o entitate de o neîndoielnică putere, în timp ce eu-1 este ceva extrem de mărginit şi efemer. Situaţia ar fi alta dacă obiectului i-ar fi contrapus şinele. Şinele şi lumea sînt entităţi de aceeaşi speţă - tocmai de aceea, o atitudine introvertită normală are acelaşi drept la existenţă şi aceeaşi valabilitate ca o atitudine extravertită normală. Dar dacă eu-1 pretinde să preia rolul subiectului, atunci apare în mod natural, spre compensare, o intensificare inconştientă a influenţei obiectuale. Această schimbare se face remarcată prin faptul că, în ciuda unor eforturi uneori de-a dreptul încrîncenate de a asigura eu-lui supremaţia, obiectul şi datul obiectiv exercită influenţe de o putere extraordinară, influenţe de neînvins - cu atît mai mult cu cît ele asaltează individul pe calea inconştientului impunîndu-se fără drept de apel conştientului. Datorită precarităţii relaţiei eu-lui cu obiectul - căci tendinţele dominatoare nu constituie un mod de adaptare -, în inconştient îşi face loc o relaţie compensatorie cu obiectul, care se face simţită sub forma unui ataşament necondiţionat faţă de obiect şi a unei invincibile dependenţe de acesta. Cu cît mai mult caută eu-1 să-şi asigure toate libertăţile cu putinţă, cu cît mai independent şi mai puternic se vrea, cu atît mai mult cade în sclavie faţă de datul obiectiv. Libertatea spiritului se împotmoleşte într-o ruşinoasă dependenţă financiară, nonşalanţa acţiunii suferă o bruscă prăbuşire în faţa opiniei publice care îi produce spaimă, superioritatea morală se rătăceşte în hăţişul unor relaţii dubioase, tendinţa dominatoare sfîrşeşte într-o jalnică sete de a fi iubit.

Inconştientul se îngrijeşte în primul rînd de relaţia cu obiectul 698
şi anume în modul cel mai potrivit pentru a distruge din temelii

iluzia puterii și fanteziile de superioritate. Obiectul ia proporții înfricoșătoare, în ciuda minimalizărilor conștiente. Ca urmare, distanțarea eu-lui de obiect și dominația eu-lui asupra obiectului sînt cerute cu și mai multă ardoare. în cele din urmă, eu-1 se înconjoară cu un întreg sistem de apărare (foarte bine descris de Adler), care încearcă să păstreze cel puțin iluzia superiorității. Astfel, introvertitul se separă însă cu totul de obiect și își macină toate puterile luîndu-și, pe de o parte, măsuri de apărare și încercînd, pe de altă parte, fără nici un rezultat, să se impună obiectului și să i se contrapună. Aceste osteneli sînt însă statornic zădărnicite de impresia copleșitoare pe care i-o face obiectul. împotriva voinței sale, obiectul i se impune cu încăpățînare, îi provoacă afecte dintre cele mai dezagreabile și mai stăruitoare și-1 urmărește pas cu pas. Are nevoie mereu de o enormă trudă lăuntrică pentru ca «să nu se lase». Iată de ce forma sa tipică de nevroză e *neurastenia,* o boală ce se caracterizează, pe de o parte, prin hipersensibilitate, iar pe de alta prin fragilitate și extenuare cronică.

699 O analiză a inconștientului personal scoate la iveală o mulțime de fantezii de putere, însoțite de anxietăți în fața obiectelor investite cu puteri cărora introvertitul poate chiar realmente să le cadă pradă cu ușurință. Tocmai din teama de obiect, se dezvoltă o lașitate specifică în a se afirma sau în a-și afirma părerile, de frica unei accentuări a influenței obiectului. E speriat de afectele impresionante ale altora și nu-și poate risipi nici un moment teama de a cădea sub o influență străină. Tocmai obiectele au pentru el atribute ale puterii, înfricoșătoare, pe care nu le poate analiza conștient, ce-i drept, dar pe care crede că le percepe prin inconștientul său. Cum relația sa conștientă cu obiectul este relativ refulată, ea trece prin inconștient, încărcîndu-se de toate atributele acestuia. Aceste atribute sînt în primul rînd infantil-arhaice. Ca urmare, relația sa cu obiectul devine primitivă și capătă toate particularitățile specifice unei relații primitive cu obiectul. E ca și cum obiectul ar avea puteri magice. Obiectele noi, străine stîrnesc teamă și suspiciuni, ca și cum ar ascunde primejdii necunoscute; de obiectele vechi, rămase din bătrîni, e legat sufletește cu fire invizibile; orice schimbare e supărătoare, dacă nu cumva e de-a dreptul periculoasă, căci pare să fie expresia vie a puterii magice ce sălășluiește în obiect. O insulă singuratică, în care să nu se miște decît lucrurile cărora li se îngăduie să se miște, devine idealul. Romanul lui F.Th.Vischer *Auch Einer* oferă o excelentă imagine a acestei laturi a stării sufletești introvertite, și chiar a simbolisticii subiacente a inconștientului colectiv, pe care o las însă deoparte în această descriere a tipurilor deoarece nu aparține doar tipului, ci este generală.

c) Particularitățile funcțiilor psihologice fundamentale în cazul atitudinii introvertite

GÎNDIREA

Cînd am descris gîndirea extravertită, am dat deja o scurtă 700
caracterizare a gîndirii introvertite, la care aș vrea să mă refer aici din nou. Gîndirea introvertită se orientează în primul rînd după factorul subiectiv. Factorul subiectiv se prezintă cel puțin sub forma unui presentiment subiectiv al orientării pe care o ia pînă la urmă judecata. Uneori este chiar o imagine, mai mult sau mai puțin definită, care servește oarecum drept normă. Gîndirea poate fi preocupată de entități concrete sau abstracte, dar, în punctele esențiale, se ghidează întotdeauna după datul subiectiv. Nu duce, așadar, de la experiența concretă înapoi la lucrurile obiective, ci la un conținut subiectiv. Faptele exterioare nu sînt cauze sau scopuri ale acestei gîndiri, deși in-

trovertitul ar vrea, de foarte multe ori, să dea o atare aparență gîndirii sale; dimpotrivă, gîndirea aceasta începe în subiect și duce înapoi la subiect, chiar dacă întreprinde cel mai lung excurs în domeniul realității pur faptice. De aceea, e importantă în principal indirect în stabilirea unor fapte noi, întrucît furnizează în primul rînd noi puncte de vedere și mult mai puțin cunoștințe privind fapte noi. Pune probleme, deschide perspective și dă idei, dar, față de fapte, păstrează o atitudine rezervată. Ele îi convin ca exemple ilustrative, dar nu au voie să precumpănească. Faptele sînt adunate doar ca dovezi și niciodată de dragul lor înșile. Acest lucru, dacă are loc, este făcut, în genere, doar ca un omagiu adus stilului extravertit. Pentru această gîndire, faptele sînt de o însemnătate secundară, de cea mai mare importanță părînd a fi, în schimb, dezvoltarea și prezentarea ideii subiective, a imaginii simbolice inițiale, existente, mai mult sau mai puțin obscur, în fața ochiului interior. De aceea, gîndirea introvertită nu aspiră niciodată la o reconstrucție ideatică a realității faptice concrete, unica sa năzuință fiind să dea imaginii inițial obscure forma unei idei limpezi. Vrea să ajungă la realitatea faptică, vrea să vadă faptele exterioare încadrîndu-se în ideea sa și își dovedește forța creatoare prin capacitatea sa de a găsi acea idee, care deși nu se afla în faptele exterioare, e totuși cea mai pertinentă expresie abstractă a lor. Sarcina sa e îndeplinită cînd ideea formulată apare ca provenind din faptele exterioare, valabilitatea sa putînd fi demonstrată prin acestea.

701 Dar pe cît de puțin îi reușește vreodată gîndirii extravertite să smulgă faptelor concrete un ingenios concept empiric sau să producă, într-un fel sau altul, fapte noi, pe atît de puțin îi izbutește și gîndirii introvertite să-și traducă vreodată imaginea inițială într-o idee perfect conformă faptelor. După cum, în primul ca/,

mulțimea faptelor pur empirice adunate înăbușe gîndul și mutilează mintea, în cel de-al doilea, gîndirea introvertită manifestă tendința periculoasă de a încorseta faptele în forma imaginii sale sau chiar de a le ignora spre a-și putea desfășura fanteziile. Ajunsă aici, ideea prezentată nu-și va putea tăgădui proveniența dintr-o obscură imagine arhaică. Va căpăta o notă mitologică, care va fi luată drept un fel de «originalitate», iar în cazuri mai grave drept bizarerie, caracterul său arhaic nefiind transparent specialiștilor nefamiliarizați cu motivele mitologice. Puterea de convingere subiectivă a unei atari idei este de obicei foarte mare, ba chiar cu atît mai mare, cu cît mai puțin are de-a face cu fapte exterioare. Deși celui ce o susține poate să i se pară că motivul pentru care ideea sa e demnă de crezare, precum și cauza ce-o face valabilă provin din materialul său faptic precar, nu este totuși așa; căci ideea își trage puterea de convingere din arhetipul său inconștient, care, ca orice arhetip, e general valabil și adevărat și va fi în vecii vecilor adevărat. Dar acest adevăr este de o formă atît de generală și de un nivel atît de simbolic încît, pentru a deveni un adevăr practic de o oarecare viabilitate, trebuie întotdeauna să-și găsească mai întîi un loc printre cunoștințele deja recunoscute sau gata să fie recunoscute ale epocii. Căci ce ar însemna, bunăoară, o cauzalitate de nerecunoscut nicăieri în cauze practice și efecte practice?

Această gîndire se pierde lesne în imensul adevăr al factorului 702
subiectiv. Făurește teorii de dragul teoriei, avînd în vedere, aparent, fapte reale sau cel puțin posibile, dar cu tendința clară de a transgresa domeniul ideilor și de a trece în cel al imaginilor pure. Ce-i drept, sînt întrevăzute astfel o mulțime de posibilități, dintre care însă niciuna nu se realizează, iar în cele din urmă sînt plăsmuite doar imagini ce nu mai exprimă absolut nimic din realul exterior, fiind «doan> simboluri ale incognoscibilului pur. Astfel, gîndirea aceasta ajunge mistică și la fel de sterilă ca o gîndire

trovertitul ar vrea, de foarte multe ori, să dea o atare aparență gîndirii sale; dimpotrivă, gîndirea aceasta începe în subiect și duce înapoi la subiect, chiar dacă întreprinde cel mai lung excurs în domeniul realității pur faptice. De aceea, e importantă în principal indirect în stabilirea unor fapte noi, întrucît furnizează în primul rînd noi puncte de vedere și mult mai puțin cunoștințe privind fapte noi. Pune probleme, deschide perspective și dă idei, dar, față de fapte, păstrează o atitudine rezervată. Ele îi convin ca exemple ilustrative, dar nu au voie să precumpănească. Faptele sînt adunate doar ca dovezi și niciodată de dragul lor înșile. Acest lucru, dacă are loc, este făcut, în genere, doar ca un omagiu adus stilului extravertit. Pentru această gîndire, faptele sînt de o însemnătate secundară, de cea mai mare importanță părînd a fi, în schimb, dezvoltarea și prezentarea ideii subiective, a imaginii simbolice inițiale, existente, mai mult sau mai puțin obscur, în fața ochiului interior. De aceea, gîndirea introvertită nu aspiră niciodată la o reconstrucție ideatică a realității faptice concrete, unica sa năzuință fiind să dea imaginii inițial obscure forma unei idei limpezi. Vrea să ajungă la realitatea faptică, vrea să vadă faptele exterioare încadrîndu-se în ideea sa și își dovedește forța creatoare prin capacitatea sa de a găsi acea idee, care deși nu se afla în faptele exterioare, e totuși cea mai pertinentă expresie abstractă a lor. Sarcina sa e îndeplinită cînd ideea formulată apare ca provenind din faptele exterioare, valabilitatea sa putînd fi demonstrată prin acestea.

701 Dar pe cît de puțin îi reușește vreodată gîndirii extravertite să smulgă faptelor concrete un ingenios concept empiric sau să producă, într-un fel sau altul, fapte noi, pe atît de puțin îi izbutește și gîndirii introvertite să-și traducă vreodată imaginea inițială într-o idee perfect conformă faptelor. După cum, în primul ca/,

mulțimea faptelor pur empirice adunate înăbușe gîndul și mutilează mintea, în cel de-al doilea, gîndirea introvertită manifestă tendința periculoasă de a încorseta faptele în forma imaginii sale sau chiar de a le ignora spre a-și putea desfășura fanteziile. Ajunsă aici, ideea prezentată nu-și va putea tăgădui proveniența dintr-o obscură imagine arhaică. Va căpăta o notă mitologică, care va fi luată drept un fel de «originalitate», iar în cazuri mai grave drept bizarerie, caracterul său arhaic nefiind transparent specialiștilor nefamiliarizați cu motivele mitologice. Puterea de convingere subiectivă a unei atari idei este de obicei foarte mare, ba chiar cu atît mai mare, cu cît mai puțin are de-a face cu fapte exterioare. Deși celui ce o susține poate să i se pară că motivul pentru care ideea sa e demnă de crezare, precum și cauza ce-o face valabilă provin din materialul său faptic precar, nu este totuși așa; căci ideea își trage puterea de convingere din arhetipul său inconștient, care, ca orice arhetip, e general valabil și adevărat și va fi în vecii vecilor adevărat. Dar acest adevăr este de o formă atît de generală și de un nivel atît de simbolic încît, pentru a deveni un adevăr practic de o oarecare viabilitate, trebuie întotdeauna să-și găsească mai întîi un loc printre cunoștințele deja recunoscute sau gata să fie recunoscute ale epocii. Căci ce ar însemna, bunăoară, o cauzalitate de nerecunoscut nicăieri în cauze practice și efecte practice?

Această gîndire se pierde lesne în imensul adevăr al factorului 702
subiectiv. Făurește teorii de dragul teoriei, avînd în vedere, aparent, fapte reale sau cel puțin posibile, dar cu tendința clară de a transgresa domeniul ideilor și de a trece în cel al imaginilor pure. Ce-i drept, sînt întrevăzute astfel o mulțime de posibilități, dintre care însă niciuna nu se realizează, iar în cele din urmă sînt plăsmuite doar imagini ce nu mai exprimă absolut nimic din realul exterior, fiind «doar» simboluri ale incognoscibilului pur. Astfel, gîndirea aceasta ajunge mistică și la fel de sterilă ca o gîndire

desfăşurată în cadrul strict al faptelor obiective. Aceasta din urmă eşuează la nivelul reprezentării faptelor, în timp ce prima se spulberă în reprezentarea nereprezentabilului, care e oricum dincolo de orice imagine posibilă. Reprezentarea faptelor e d> un adevăr indiscutabil, căci factorul subiectiv este exclus, iar faptele se adeveresc prin ele însele. Reprezentarea nereprezentabilului e de asemeni de o putere de convingere subiectivă nemijlocită şi se adevereşte prin propria sa existenţă. Primul spune: Est, ergo est; iar ultimul, dimpotrivă: Cogito, ergo cogito. O gîndire introvertită dusă la extrem ajunge la evidenţa propriei sale fiinţe subiective, pe cînd una extravertită - la evidenţa identităţii sale depline cu faptul obiectiv. Şi după cum aceasta din urmă, dizolvîndu-se complet în obiect, se tăgăduieşte pe sine, cealaltă, detaşîndu-se de toate conţinuturile şi de orice conţinut, se mulţumeşte cu pura sa existenţă. Astfel, în ambele cazuri, pulsul vieţii e eliminat din funcţia gîndirii şi izgonit în zona altor funcţii psihice, pînă acum relativ inconştiente. Carenţa faptelor obiective în gîndirea introvertită e compensată printr-o abundenţă a faptelor inconştiente. Cu cît mai mult se limitează conştientul, cu funcţia gîndirii, la un cerc cît mai restrîns şi pe cît posibil vid, ce pare să cuprindă totuşi întreaga plinătate a divinului, cu atît mai mult se îmbogăţeşte fantezia inconştientă cu o multitudine de fapte de factură arhaică, cu un pandemonium de entităţi magice şi iraţionale, care, după natura funcţiei ce preia prima locul gîndirii ca purtătoare a impulsului vital, capătă înfăţişări specifice. Dacă e vorba de funcţia intuitivă, «cealaltă parte» e văzută cu ochii unui Kubin sau Meyrink. Dacă e funcţia sentiment, apar relaţii afective fantastice, nemaipomenite şi judecăţi afective cu caracter contradictoriu, ininteligibil. Dacă e funcţia senzaţie, simţurile descoperă, înăuntrul şi în afara propriu lui corp, noutăţi nemaitrăite. Cercetînd mai îndeaproape aceste modificări, se poate lesne dovedi că iese la iveală psihologia primi

tivă cu toate însemnele sale. Dar cele trăite nu sînt, desigur, doar primitive, ci şi simbolice şi cu cît mai pregnant arată a străvechi şi a primordial, cu atît mai aproape sînt de adevăruri viitoare. Căci tot străvechiul inconştientului nostru vesteşte un viitor.

în mod obişnuit, nu reuşeşte nici măcar trecerea în «cealaltă 703
parte», nemaivorbind de mîntuitoarea străbatere a inconştientului. Trecerea e de cele mai multe ori împiedicată de rezistenţa conştientă la orice supunere a eu-lui realităţii faptice inconştiente, realităţii determinante a obiectului inconştient. Starea e de disociere sau, cu alte cuvinte, de nevroză cu caracter de uzură interioară şi de epuizare cerebrală progresivă, de neurastenie.

TIPUL GÎNDIRE INTROVERTITĂ

După cum un Darwin, de pildă, ar putea reprezenta tipul 704
gîndire extravertită normal, Kant, spre exemplu, ar putea fi desemnat ca tip opus, ca tip gîndire introvertită normal. După cum primul evocă fapte, al doilea invocă factorul subiectiv. Darwin se avîntă spre vastele întinderi ale realităţii faptice obiective, în timp ce Kant se opreşte asupra criticii cunoaşterii în genere. Dacă luăm un Cuvier şi i-l opunem pe Nietzsche, facem contrastul şi mai puternic.

Tipul gîndire introvertită se caracterizează prin primatul gîndi- 705
rii descrise mai sus. El este, ca analogul său extravertit, influenţat în mod decisiv de idei, care nu izvorăsc însă din datul obiectiv, ci din temeiul subiectiv. îşi urmează, ca extravertitul, ideile, dar în sens contrar, nu înspre exterior, ci către interior. Aspiră spre aprofundare şi nu spre extindere. Această structură fundamentală a sa îl deosebeşte de analogul său extravertit în foarte mare măsură şi într-un mod inconfundabil. Ataşamentul puternic faţă de obiect,

prin care se remarcă celălalt, îi lipseşte aproape cu desăvîrşire, ca de altfel, oricărui tip introvertit. Dacă obiectul este un om, acesta simte clar că, de fapt, nu e luat în considerare decît negativ, adică, în cel mai bun caz, conştientizează faptul că e de prisos, iar în cazuri mai grave, se simte de-a dreptul respins ca fiind supărător. Această relaţie negativă cu obiectul, mergînd de la indiferenţă pînă la respingere, e caracteristică oricărui introvertit şi face deosebit de dificilă descrierea tipului introvertit în genere. Totul în el tinde spre disparenţă şi disimulare. Judecata pare să-i fie rece, inflexibilă, arbitrară şi ireverenţioasă, deoarece se raportează mai puţin la obiect decît la subiect. Nu te face să simţi prin nimic că ar acorda o oarecare valoare obiectului, ci trece mereu oarecum peste şi dincolo de acesta, făcîndu-te să simţi superioritatea subiectului. Curtoazia, amabilitatea, atitudinea prietenească pot să nu-i lipsească, dar de cele mai multe ori au straniul iz al unei anumite anxietăţi, ce trădează parcă o intenţie ascunsă şi anume intenţia de a dezarma adversarul. Acesta trebuie potolit sau redus la tăcere, pentru că ar putea deveni supărător. Nu este un adversar, ce-i drept, dar, dacă e susceptibil, se va simţi respins şi poate chiar dispreţuit. Obiectul e supus mereu unei oarecari desconsiderări sau, în cazuri mai grave, e înconjurat cu măsuri de precauţie inutile. Astfel, tipul acesta dispare bucuros într-un nor de neînţelegeri, care devine cu atît mai dens cu cît mai mult încearcă să-şi ia, spre compensare, cu ajutorul funcţiilor sale slab diferenţiate, masca unei anumite urbanităţi, care e însă în cel mai strident contrast cu adevărata sa natură. Chiar dacă în construcţia lumii sale ideatice nu-l sperie nimic şi nu dă înapoi din faţa nici unei îndrăzneli, oricît de riscante, şi nu renvmţă niciodată să gîndească vin gînd pentru că ar fi periculos, subversiv, eretic sau jignitor, e totuşi cuprins de cea mai teribilă îngrijorare, dacă gîndul său temerar urmează să devină efectiv o realitate exterioară. Asta îl înfioară. Chiar dacă îşi

scoate ideile în lume, nu le veghează paşii ca un părinte grijuliu, ci le expune doar şi se înfurie îngrozitor dacă acestea nu-şi croiesc drum singure. Lipsa sa de simţ practic, de obicei enormă sau aversiunea sa faţă de reclamă vin, în orice caz, să-i dea tot concursul în acest sens. Dacă rezultatul său i se pare, subiectiv, corect şi adevărat, atunci e negreşit adevărat şi ceilalţi n-au decît să se încline, pur şi simplu, în faţa acestui adevăr. Poate că nici nu merge pînă într-acolo încît să încerce să cîştige pe cineva, şi încă pe cineva influent, de partea lui. Iar dacă o face totuşi, o face, de cele mai multe ori, cu atîta neîndemînare încît obţine tocmai contrariul celor urmărite. Cu concurenţii din propria specialitate are, de obicei, experienţe neplăcute, deoarece nu se pricepe deloc să le intre în graţii; ba chiar, de regulă, le dă de înţeles cît de inutili îi sînt cu toţii.

în urmărirea ideilor sale este de obicei îndărătnic, încăpăţînat şi 706
de neinfluenţat. Sugestionabilitatea sa sub influenţa anumitor persoane contrastează în mod ciudat cu toate acestea. Dacă ajunge la ideea că obiectul e, după toate aparenţele, inofensiv, devine extrem de accesibil, în special unor elemente de proastă calitate, care au priză asupra lui dinspre inconştient. Se lasă brutalizat şi exploatat cu neruşinare, numai să nu fie deranjat în urmărirea ideilor sale. Nici nu observă că e prădat mişeleşte şi efectiv păgubit, căci relaţia cu obiectul îi este secundară şi nu e conştient de preţul pus în mod obiectiv pe rezultatele sale. Deoarece îşi gîndeşte problema cu cea mai mare scrupulozitate posibilă, o complică şi, de aceea, este mereu cuprins de toate îndoielile cu putinţă. Oricît de clară i-ar fi structura internă a ideilor sale, îi rămîne complet neclar la ce anume din lumea reală se referă ele şi în ce fel. Nu se poate resemna decît cu greu să admită că ceva ce lui îi este clar, nu pare tototdată clar oricui. Stilul său este de cele mai multe ori greoi, din pricina tuturor adaosurilor, restricţiilor, precauţiilor şi

problematizărilor ce provin din scrupulozitatea sa. Lucrarea îi iese greu din mînă. Dacă nu e taciturn, dă peste oameni ce nu-l înțeleg; adună astfel probe ale prostiei omenești fără margini. Dacă se întîmplă la un moment dat să fie înțeles, cedează credul tendinței de a se supraaprecia. Devine adesea victima unor femei ambițioase care se pricep să profite de lipsa lui de spirit critic în ce privește obiectul sau dacă nu, se transformă într-un celibatar mizantrop cu inimă de copil. De multe ori, e stîngaci și ca înfățișare exterioară; cam prea meticulos îngrijit, ca nu cumva să bată la ochi prin ceva sau tocmai bătător la ochi de neglijent și de o naivitate copilărească, în domeniul specialității în care lucrează stîrnește opoziții din cele mai vehemente, cărora nu știe cum să le răspundă, dacă nu se lasă cumva antrenat, prin afectul său primitiv, într-o polemică pe cît de înveninată, pe atît de inutilă. în cercuri largi, trece drept un om lipsit de considerație pentru ceilalți și foarte autoritar. Dar cu cît e cunoscut mai îndeaproape, cu atît mai favorabilă devine judecata asupra lui, iar cei apropiați știu să-i prețuiască deosebit de mult intimitatea. Celor îndepărtați le pare arțăgos, inabordabil și trufaș, adesea chiar înăcrit, date fiind prejudecățile sale defavorabile societății. Ca profesor, în particular, are prea puțină influență, căci mentalitatea elevilor săi îi este necunoscută. în fond, nici nu-l interesează deloc profesoratul, dacă acesta nu constituie cumva, întîmplător, una din problemele lui teoretice. E un profesor prost, deoarece, în timpul predării gîndește asupra celor predate și nu se mulțumește să le prezinte doar.

707 Odată cu accentuarea tipului său, convingerile îi devin tot mai rigide și mai inflexibile. Influențele străine sînt excluse, devine tot mai antipatic, și ca persoană, celor îndepărtați și, în consecință, e tot mai dependent de cei apropiați. Felul său de a vorbi devine strict personal și lipsit de considerație pentru ceilalți, ideile sale ajung profunde, dar inexprimabile în mod satisfăcător prin mate

rialul existent în acel moment. Deficiența e suplinită prin emotivitate și susceptibilitate. înrîuririle străine pe care, exterior, le respinge în mod categoric, năpădesc asupra lui din interior, dinspre inconștient și trebuie să aducă nenumărate argumente împotriva lor, împotriva unor lucruri care, privite din exterior, par complet anodine. Cum în absența relației cu obiectul, conștientul i se subiectivizează, consideră drept cel mai important acel lucru care-i privește cel mai mult, într-ascuns, *persoana.* Și începe să-și confunde adevărul subiectiv cu propria persoană. Nu încearcă să impună nimănui, personal, convingerile sale, dar se năpustește cu înverșunare și cu atacuri la persoană împotriva oricărei critici, oricît de îndreptățite. în felul acesta se izolează treptat în toate privințele. Ideile sale inițial fecunde devin distructive, înveninate fiind de toată amărăciunea adunată în fundul sufletului lui. Odată cu izolarea înspre exterior, se întețește lupta cu înrîurirea inconștientă, care începe să-l paralizeze puțin cîte puțin. O tendință tot mai accentuată spre însingurare ar trebui pesemne să-l apere de înrîuririle inconștiente, dar, de regulă, îl adîncește și mai mult în conflictul care-l macină interior.

Gîndirea introvertitului este pozitivă și sintetică în ce privește dezvoltarea unor idei ce se apropie în mare măsură de vala- 708
bilitatea veșnică a imaginilor primordiale. Cînd însă legătura lor cu experiența obiectivă slăbește, devin mitologice și neadevărate pentru vremurile din acel moment. De aceea, gîndirea aceasta are valoare pentru contemporani numai atîta timp cît e în mod vădit și explicit legată de fapte cunoscute în epocă. Ajungînd însă mitologică, devine irelevantă și se derulează în sine însăși. Funcțiile relativ inconștiente contrapuse acestei gîndiri, adică sentimentul, intuiția și senzația sînt slab diferențiate și au un caracter extravertit primitiv care poartă răspunderea tuturor influențelor obiectuale apăsătoare cărora le este supus tipul gîndi-

re introvertită. Măsurile de autoapărare și «terenul minat» cu care obișnuiesc să se înconjoare asemenea oameni sînt suficient de bine cunoscute ca să nu mai fiu nevoit să le descriu aici Toate acestea servesc apărării de înrîuriri «magice»; aici se încadrează și teama de sexul feminin.

SENTIMENTUL

709 Sentimentul introvertit este determinat în principal de factorul subiectiv, ceea ce înseamnă că judecata afectivă introvertită se deosebește radical de cea extravertită, exact ca introversiunea gîndirii de extraversiune. Este, neîndoielnic, unul din lucrurile cele mai dificile cu putință să prezinți sau să descrii, fie și aproximativ, procesul sentimentului introvertit în limbajul intelectului, deși natura sa specifică, odată remarcată, este absolut evidentă. Cum acest sentiment se supune în principal unor precondiționări subiective și este preocupat doar în mod secundar de obiect, el se manifestă extrem de puțin și, de regulă, manifestările sale sînt greșit înțelese. Este un sentiment care devalorizează parcă obiectele și care se remarcă, în consecință, mai mult negativ. Existența unui sentiment pozitiv este doar indirect deductibilă, am putea spune. Sentimentul introvertit nu încearcă să se integreze obiectivului, ci să i se supraordoneze, căutînd, inconștient, să-și realizeze propriile imagini fundamentale. De aceea, este tot timpul în căutarea unei imagini de negăsit în realitate, pe care ar fi zărit-o oarecum, cîndva demult. Pare să plutească absent pe deasupra obiectelor, care nu sînt niciodată pe măsura țelurilor sale. Năzuiește spre o intensitate interioară la care obiectele contribuie cel mult ca stimulent. Profunzimea acestui sentiment nu poate fi decît bănuită și nicidecum clăi

percepută. îi face pe oameni calmi și greu accesibili, căci se retrage ca o mimoză din fața brutalității obiectelor spre a-și satura străfundurile subiective. Se apără avansînd judecăți afective negative sau afișînd o uluitoare indiferență.

După cum se știe, imaginile primordiale sînt atît idei cît și 710
sentimente, deopotrivă. De aceeea, ideile fundamentale, precum divinitate, libertate, nemurire, sînt tot atît de importante ca valori afective, pe cît de multă însemnătate au ca idei. Tot ce s-a spus despre gîndirea introvertită poate fi transpus, așadar, asupra sentimentului introvertit, doar că tot ce a fost acolo gînd, va fi de astă dată sentiment. Dar faptul că gîndurile sînt, de regulă, mult mai ușor de exprimat în mod inteligibil decît sentimentele, face ca acest sentiment să aibă nevoie de o capacitate cu totul neobișnuită de exprimare verbală sau artistică spre a-și putea exterioriza sau spre a-și putea împărtăși, măcar cu aproximație, bogăția. Și cum gîndirea subiectivă, din pricina necorelării sale cu exteriorul reușește doar anevoie să se facă înțeleasă în mod adecvat, același lucru este valabil, poate în și mai mare măsură, pentru sentimentul subiectiv. Spre a fi împărtășit altora, trebuie să-și găsească o formă de exteriorizare care să fie aptă, pe de o parte, să-l reproducă în mod corespunzător, iar pe de altă parte să-l transmită semenilor în așa fel încît să provoace în aceștia un proces paralel. Datorită asemănării interioare (ca și exterioare) relativ mari a oamenilor, un astfel de efect poate fi obținut, deși este extrem de dificil să-i găsești o formă convenabilă unui sentiment, atîta timp cît el se mai orientează încă, de fapt, după comoara sa de imagini primordiale. Dacă este însă falsificat prin egocentrism, devine antipatic, căci preocuparea sa principală va fi legată atunci, în exclusivitate, de eu. Va face negreșit o impresie de amor propriu melodramatic, de nevoie-de-a-crește-în-proprii-săi-ochi sau

chiar de autocontemplare maladivă. După cum conștientul subiectivizat al gîndirii introvertite tinde spre o abstracțiune a abstracțiunilor, obținînd astfel doar maxima intensitate a unui proces de gîndire vid în sine, sentimentul egocentric se adîncește într-o pasionalitate fără conținut, care nu se simte decît pe sine. Această etapă este mistic-extatică și pregătește trecerea spre funcțiile extravertite reprimate de sentiment.

711 După cum gîndirea introvertită are drept contraparte un sentiment primitiv de care obiectele se atașează cu puteri magice parcă, sentimentului introvertit i se contrapune o gîndire primitivă fără pereche în concretism și în aservire față de fapte. Sentimentul se emancipează progresiv din legăturile sale cu obiectul și își formează o libertate de acțiune și de conștiință morală îngrădită doar subiectiv, care se dezice uneori de toate normele date de tradiție. Dar cu atît mai mult cade pradă gîndirea inconștientă puterii datului obiectiv.

TIPUL SENTIMENT INTROVERTIT

712 Am întîlnit primatul sentimentului introvertit mai cu seamă la femei. Zicala «apele liniștite sînt adînci» se potrivește perfect acestor femei. Ele sînt de obicei liniștite, greu accesibile, de neînțeles, adesea ascunse după o mască copilăroasă sau banală, adesea chiar de un temperament melancolic. Nu strălucesc și nu ies în evidență. Deoarece se lasă conduse cu precădere de sentimentul subiectiv orientat, adevăratele lor motivații rămîn în mare măsură ascunse. în exterior arată o armonioasă discreție, un calm plăcut și un simpatic paralelism, care nu vrea să influențeze sau să impresioneze pe alții, necum să-i prelucreze sau să îi preschimbe. Cînd acest aspect exterior este ceva mai pregnant,

planează asupra lor o vagă bănuială că ar fi indiferente și reci, această bănuială accentuîndu-se eventual pînă la convingerea că sînt nepăsătoare față de soarta bună sau rea a celorlalți. Se simte atunci clar cum fluxul afectiv se abate de la obiect. La tipul normal acest lucru se întîmplă, ce e drept, numai dacă obiectul acționează, într-un fel sau altul, cu prea multă forță. Armonioasa acompaniere afectivă ține doar atîta timp cît obiectul evoluează pe calea sa proprie, la un nivel afectiv mediu, fără să încerce să intersecteze calea celuilalt. Adevăratele emoții ale obiectului nu își găsesc ecoul, ci sînt potolite sau respinse sau, mai bine zis, «răcorite» printr-o judecată afectivă negativă. Deși dispus oricînd să i se alăture în mod armonios și calm, acest tip nu are față de obiectul străin nici amabilitate, nici căldură prevenitoare, ci o atitudine aparent indiferentă, rece sau chiar distantă. Te face uneori să-ți simți existența de prisos. Față de ceva antrenant, entuziasmant, păstrează un fel de neutralitate binevoitoare, avînd cînd și cînd un ușor aer critic, de superioritate, care, unui obiect susceptibil, îi frînge lesne aripile. O emoție năvalnică este însă imediat înăbușită cu o ucigătoare răceală, dacă nu se întîmplă cumva să invadeze individul dinspre inconștient, adică, cu alte cuvinte, să-i captiveze sentimentul prin însuflețirea vreunei imagini afective primordiale. Dacă un asemenea lucru se întîmplă, femeia de acest tip se simte pentru o clipă pur și simplu paralizată, dar, negreșit, spre a se împotrivi cu atît mai vehement pe urmă, atingînd obiectul în punctul său cel mai vulnerabil. Relația cu obiectul este menținută la un nivel mediu, cît se poate de calm și de sigur, iar pasiunea, cu excesele sale, este refuzată cu încăpățînare. Exprimarea sentimentelor rămîne astfel precară, iar obiectul, în cazul în care conștientizează situația, se simte mereu prea puțin prețuit. Firește, acest lucru nu are loc întotdeauna, lipsa de prețuire rămînînd foarte frecvent neconștientizată și atunci

obiectul dezvoltă cu timpul, din pricina exigenţelor afective inconştiente, simptome destinate să atragă în mod forţat atenţia

713 Cum tipul acesta pare mai mult rece şi rezervat, o judecată superficială îi contestă lesne orice sentiment. Greşeală funda mentală, căci sentimentele acestui tip sînt, de fapt, intensive şi nu extensive. Kle se dezvoltă în adîncime. în timp ce un sentiment extensiv de compasiune, bunăoară, se exteriorizează prin vorbe şi fapte la momentul oportun şi poate astfel să-şi recapete îndată libertatea, o compasiune intensivă se retrage din faţa oricărei exprimări, se adînceşte pătimaş în sine, cuprinde jalea unei lumi şi încremeneşte astfel. Poate să aibă, eventual, o excesivă izbucnire, care să ducă la un act năucitor, de-un caracter ce s-ar putea numi eroic, faţă de care însă nici obiectul nici subiectul nu-şi pot găsi corecta raportare. Privită din exterior, prin ochii orbiţi ai extravertitului, o astfel de compasiune pare glacială, căci ea nu făptuieşte nimic vizibil, iar în forţe invizibile extravertitul nu poate să creadă. Să fie rău înţeles - e un eveniment caracteristic în viaţa acestui tip, un eveniment înregistrat, de regulă, ca argument de mare greutate în defavoarea oricărei relaţii afective mai profunde cu obiectul. Care anume este adevăratul obiect al preocupărilor acestui sentiment - chiar tipului normal abia dacă îi este dat să întrevadă. El îşi exprimă sieşi ţelul şi conţinutul, poate sub forma unei secrete religiozităţi, temător ferite de priviri profane, sau poate sub forme poetice, de asemenea ascunse, spre a-şi cîştiga astfel un ascendent asupra obiectului. Femeile care au copii, le transmit acestora multe asemenea lucruri, insuflîndu-le în taină pasionalitatea lor.

714 Deşi, la tipul normal, tendinţa abia schiţată de a-i supraordona odată pe faţă obiectului sau de a-i impune odată, cu forţă covîrşitoare, tot ce e resimţit în taină, nu joacă un rol supărător, neducînd niciodată la vreo tentativă serioasă în acest sens; ceva

din toate acestea transpare totuşi în efectul persoanei asupra obiectului, sub forma unei influenţe dominatoare, adesea greu de definit. Se simte ceva de genul unei senzaţii de apăsare, de sufocare, ceva ce-i prinde pe cei din jur în mreje. Tipul acesta capătă astfel un fel de tainică putere, care îl poate fascina în cel mai înalt grad pe bărbatul extravertit mai cu seamă, căci îi atinge inconştientul. Puterea aceasta provine din imaginile inconştiente aduse în simţire, dar conştientul o poate lesne atribui eu-lui, influenţa fiind astfel falsificată, ca sens, în tiranie personală. Cînd subiectul inconştient este însă identificat cu eu-1, atunci şi tainica putere a sentimentului intensiv se transformă într-o banală şi arogantă dorinţă de a domina, în vanitate şi în apucături tiranice. Rezultă astfel o femeie-tip, bine cunoscută şi nefavorabil apreciată din pricina ambiţiei sale lipsite de scrupule şi din pricina cruzimii sale perfide. O astfel de întorsătură a lucrurilor duce însă la nevroză.

Atîta timp cît eu-1 se simte inferior subiectului inconştient şi 715 de sentiment hotărăşte ceva mai înalt şi mai puternic decît eu-1, tipul este normal. Gîndirea inconştientă este, ce-i drept, arhaică, dar compensează totuşi cu folos, prin reducţii, eventualele veleităţi de ridicare a eu-lui la rangul de subiect. Dacă acest ultim lucru se întîmplă totuşi, datorită unei totale reprimări a influenţei gîndirii inconştiente reductive, atunci gîndirea inconştientă trece în opoziţie, proiectîndu-se în obiecte. Subiectul devenit egocentric începe astfel să simtă puterea şi însemnătatea obiectelor subapreciate. Conştientul începe să simtă «ce gîndesc ceilalţi». Ceilalţi gîndesc, fireşte, toate infamiile posibile, pun la cale răutăţi, bagă zîzanie şi intrigi pe ascuns ş.a.m.d. Subiectul trebuie să preîntîmpine toate acestea, aşa că începe el însuşi, preventiv, să umble cu intrigi, să suspecteze, să iscodească şi să tragă sfori. Se ia după orice zvon şi are mereu de făcut eforturi

cumplite ca să transforme, pe cît se poate, inferioritatea de care se crede amenințat în superioritate. Apar nenumărate rivalități de natură misterioasă și în aceste confruntări amarnice nu numai că nu șovăie să folosească orice mijloace, murdare sau josnice, ci abuzează chiar de virtuți doar ca să aibă încă un atu de jucat. O astfel de evoluție duce la epuizare. Forma nevrozei e mai degrabă neurastenică decît isterică, la femei fiind adesea însoțită de o intensă participare a stării corporale, sub forma unei anemii, de exemplu, cu toate consecințele sale.

REZUMATUL TIPURILOR RAȚIONALE

716 Amîndouă tipurile precedente sînt raționale, ele întemeindu-se pe funcții rațional judicative. Judecata rațională nu se întemeiază numai pe datul obiectiv, ci și pe cel subiectiv. Preponderența unui factor sau a celuilalt, determinată de o dispoziție psihică existentă adesea încă din fragedă tinerețe, modelează, desigur, rațiunea. Căci o judecată cu adevărat rațională ar trebui să ia în considerație deopotrivă atît factorul obiectiv cît și pe cel subiectiv și ar trebui să poată face dreptate amîndorura. Dar acesta ar fi un caz ideal, care ar presupune ca extravertirea și introvertirea să fie dezvoltate în egală măsură. Cele două tendințe se exclud însă reciproc și, atîta vreme cît alternativa lor există, nu pot funcționa în paralel, ci doar, în cel mai bun caz, consecutiv, ceea ce face ca o rațiune ideală să nu fie în mod obișnuit posibilă Un tip rațional are întotdeauna o rațiune specifică tipului său. Astfel, tipurile raționale introvertite au, fără îndoială, o judecată rațională, doar că această judecată se orientează mai mult după factorul subiectiv. Logica poate să nu fie distorsionată în nici un punct, căci unilateralitatea se află

deja în premiză. Premiza constă în preponderența factorului subiectiv, existentă anterior oricăror raționamente sau judecăți. Factorul subiectiv apare din capul locului cu o valoare de la sine înțeles superioară celui obiectiv. După cum am spus, nu este vorba aici nicidecum de o valoare anume atribuită, ci de o dispoziție naturală existentă anterior oricărei atribuiri de valoare. De aceea, pentru introvertit, judecata rațională are întrucîtva altă nuanță decît pentru extravertit. Să menționăm cazul cel mai general: o înlănțuire de raționamente care duce la factorul subiectiv i se pare introvertitului ceva mai rațională decît una care duce la obiect. Această diferență, mai curînd neînsemnată și aproape imperceptibilă în cazuri izolate, dă naștere, la scară mare, unor contradicții insurmontabile și cu atît mai iritante cu cît mai puțin sînt conștientizate, în cazurile izolate, micile deosebiri de puncte de vedere date de premizele psihologice. O eroare fundamentală pe care o comitem totuși în mod regulat este că, în loc să recunoaștem deosebirea dintre premizele psihologice, ne străduim să găsim o eroare în raționament. Oricărui tip rațional îi vine greu să recunoască această deosebire, căci valabilitatea aparent absolută a principiilor sale ar fi pusă la îndoială astfel, iar el însuși s-ar simți expus oponentului său, ceea ce ar echivala cu o catastrofă.

Introvertitul este expus unor înțelegeri greșite poate mai 717
mult chiar decît tipul extravertit și nu pentru că extravertitul ar fi un adversar mai necruțător și mai critic decît ar putea fi el însuși, ci pentru că stilul epocii, la care chiar și el aderă, se întoarce împotriva lui. El se află în minoritate nu față de extravertiți, ci față de Weltanschauung-ul nostru occidental în genere și de bună seamă nu numeric, ci ca simțăminte. Cum participă cu toată convingerea la stilul general, își aduce sieși prejudicii, căci stilul actual, care recunoaște aproape exclusiv ceea ce este

vizibil și tangibil, este contrar principiului său. E nevoit să nu pună preț pe factorul subiectiv, acesta nefiind ceva vizibil și își impune să participe la supraestimarea tipic extravertită a obiectului. El însuși prețuiește mult prea puțin factorul subiectiv și t chinuit, ca urmare, de complexe de inferioritate. De aceea nu e deloc de mirare că tocmai în timpurile noastre și mai ales în acele mișcări care își devansează întrucîtva epoca, factorul subiectiv se exteriorizează în mod exacerbat și deci cu lipsă de gust și caricatural. Mă refer la arta contemporană. Subaprecierea propriului său principiu îl face pe introvertit egoist și îl obligă să-și asume psihologia asupritului. Cu cît mai egoist devine, cu atît mai mult crede, totodată, că ceilalți, cei ce pot participa aparent fără rețineri la stilul contemporan, ar fi asupritorii de care trebuie să se apere și împotriva cărora trebuie să se înarmeze. Nu-și dă seama deloc că în felul acesta cade tocmai în greșeala sa fundamentală, cea de a nu fi ancorat în factorul subiectiv cu aceeași fidelitate și același devotament cu care extravertitul se orientează după obiect. Datorită subaprecierii propriilor sale principii o ia inevitabil pe panta egoismului, justificînd astfel prejudecata extravertitului. Dacă ar rămîne credincios principiului său, ar fi profund greșit să-l consideri egoist, iar faptul că atitudinea sa e îndreptățită s-ar confirma prin efectele sale generale și neînțelegerile s-ar risipi.

SENZAȚIA

718 Chiar și senzația, îndreptată prin însăși natura sa către obiect și stimulul obiectiv, suferă în atitudinea introvertită considerabile modificări. Are și ea un factor subiectiv căci, pe lîngă obiectul care e resimțit, există un subiect care resimte și

care adaugă stimulului obiectiv dispoziția sa subiectivă. în atitudinea introvertită, senzația se întemeiază cu precădere pe componenta subiectivă a percepției. Sensul acestei afirmații e foarte bine ilustrat de operele de artă ce reproduc obiecte exterioare. Dacă mai mulți artiști pictează unul și același peisaj, bunăoară, străduindu-se să-l redea cît mai fidel, tablourile vor diferi totuși, și nu numai pentru că pictorii ar da dovadă de mai multă sau mai puțină iscusință, ci mai cu seamă datorită modului de a vedea, diferit de la pictor la pictor. Unele. tablouri vor da chiar în vileag, prin atmosfera și dinamica desenului și a culorii, particularități de natură evident psihică. Aceste particularități trădează o participare mai mult sau mai puțin intensă a factorului subiectiv.

Factorul subiectiv al senzației este în esență același ca al funcții- 719
lor despre care am vorbit deja. Este o dispoziție inconștientă, care modifică percepția senzorială încă din momentul ivirii sale, răpindu-i astfel caracterul de impact pur obiectual. în acest caz, senzația se raportează cu precădere la subiect și abia în al doilea rînd la obiect. Arta ne arată cel mai clar ce forță extraordinară poate avea factorul subiectiv. Preponderența factorului subiectiv merge uneori pînă la completa reprimare a impactului pur obiectual și totuși senzația rămîne senzație; doar că, în acest caz, devine o percepție a factorului subiectiv, iar impactului obiectual nu-i mai rămîne decît rolul de stimulent. Senzația introvertită tinde spre o asemenea stare. Are loc, ce-i drept, o percepție senzorială corectă, dar, după toate aparențele, e ca și cum obiectul nici n-ar fi pătruns în vreun fel pînă la subiect și ca și cum subiectul ar vedea lucrurile cu totul altfel sau ar vedea cu totul alte lucruri decît ceilalți oameni. In realitate, subiectul percepe aceleași lucruri ca oricine altcineva, dar nu se oprește deloc asupra impactului pur obiectual, ci se ocupă de percepția subiectivă declanșată de stimulul obiectiv.

720 Percepția subiectivă e vădit deosebită de cea obiectivă. Nu e de regăsit deloc sau e de regăsit cel mult aluziv în obiect, adică, deși poate prezenta similitudini la mai mulți oameni, nu-[c]i are totuși temeiul în mod nemijlocit în aspectul obiectiv al lucrurilor. Nu face impresia unui rezultat conștient, fiind ceva mult prea genuin. Face, în schimb, impresia unui produs psihic, fiind recognoscibile în ea elementele unei ordini psihice superioare. Această ordine nu este însă în consens cu conținuturile conștientului. E vorba de premize și dispoziții colectiv-inconștiente, de imagini mitologice, posibilități primordiale de reprezentare. Percepției subiective îi este propriu caracterul semnificativului. Spune mai mult decît pura imagine a obiectului, firește numai celui căruia factorul subiectiv îi spune în genere ceva. Altuia i se pare că impresia subiectivă reprodusă suferă de neajunsul că, neavînd o suficientă asemănare cu obiectul, și-a greșit ținta. Senzația introvertită sesizează, deci, mai mult dedesubturile decît suprafața lumii psihice. Nu resimte ca decisivă realitatea obiectului, ci realitatea factorului subiectiv, adică a imaginilor primordiale, care, în totalitatea lor, formează o altă lume, o lume în oglindă, de natură psihică. Această oglindă are însă facultatea, foarte specifică ei, de a nu reprezenta conținuturile actuale ale conștientului sub forma lor curentă, binecunoscută, ci, într-un anume sens, sub specie aeternitatis sau, cu alte cuvinte, cam așa cum le-ar vedea o conștiință avînd o vîrstă de milioane de ani. O asemenea conștiință ar vedea ființa prezentă și momentană a lucrurilor laolaltă cu devenirea și trecerea lor și, mai mult, laolaltă chiar cu acel altceva ce-a fost înaintea devenirii lor și va fi după ce vor trece. Clipa prezentă e lipsită de veridicitate pentru această conștiință. Bineînțeles, nu e vorba aici decît de o metaforă, pe care mi-am permis totuși s-o folosesc spre a da cumva o imagine a naturii specifice senzației introvertite. Senzația introvertită oferă o viziune ce constituie mai puțin o reproducere a obiectului și mai mult o înveșmîntare a lui în sedimentul experienței subiective străvechi și viitoare. Astfel, simpla impresie senzorială tinde spre profunzimi încărcate de presimțiri, în timp ce senzația extravertită sesizează ființa de o clipă, clară ca lumina zilei, a lucrurilor.

TIPUL SENZAȚIE INTROVERTITĂ

Primatul senzației introvertite produce un tip bine definit, care 721
se distinge prin anumite particularități. Este un tip irațional, întrucît nu selectează fapticul cu precădere după judecăți raționale, ci se ghidează după fapticul imediat. în timp ce tipul senzație extravertită este determinat de intensitatea impactului obiectual, analogul său introvertit se orientează după intensitatea componentei subiective a senzației declanșate de stimulul obiectiv. In felul acesta, înrtre obiect și senzație nu se stabilește o corelație de proporționalitate - lucru clar vizibil -, ci, după toate aparențele, o corelație extrem de disproporționată și arbitrară. De aceea, din exterior s-ar putea spune că niciodată nu e previzibil ce va face impresie și ce nu. în prezența unei capacități și a unei dorințe de exprimare proporționale cu intensitatea senzației, iraționalitatea acestui tip ar fi extraordinar de frapantă. Așa s-ar întîmpla, de pildă, dacă individul ar fi un artist activ. Dar cum un asemenea caz constituie o excepție, dificultățile de exprimare caracteristice introvertitului ascund și iraționalitatea acestui tip. El poate frapa, dimpotrivă, prin calmul sau pasivitatea sa, ori printr-o stăpînire de sine cumpătată. Aceste particularități, care induc în eroare judecata superficială, își datorează existența neraportării la obiecte. în cazul normal, obiectul nu este nicidecum desconsiderat în mod conștient, ce-i drept, dar îi este sustrasă

orice putere de seducție, prin înlocuirea sa imediata de către o reacție subiectivă, care nu se mai raportează, în continuare, la realitatea efectivă a obiectului. Asta produce, firește, efectul unei desconsiderări a obiectului. Un asemenea tip te poate face lesne să te întrebi de ce să mai existe în genere obiecte, de ce să mai aibă ele un drept la existență, din moment ce, oricum, tot ce e important se petrece fără obiect. în cazuri extreme, această întrebare ar putea fi îndreptățită, dar în cazul normal nu, căci senzației îi este indispensabil stimulul obiectiv, doar că el produce cu totul altceva decît te-ai aștepta, judecînd după situația exterioară.

722 Din exterior privind, totul arată ca și cum impactul obiectual nici n-ar fi răzbătut deloc pînă la subiect. Această impresie e corectă întrucît un conținut subiectiv de proveniență inconștientă vine să se interpună și interceptează impactul obiectual. Această intervenție poate avea loc cu atîta bruschețe încît rămîi cu impresia că individul se apără fățiș de impactele obiectuale. în cazuri ceva mai accentuate, este într-adevăr prezentă o asemenea rezistență defensivă. Dacă inconștientul capătă doar puțin mai multă putere, componenta subiectivă a senzației devine atît de vie încît acoperă aproape complet impactul obiectual. De aici rezultă, pe de o parte, pentru obiect, sentimentul unei totale desconsiderări, iar pe de altă parte, pentru subiect, o înțelegere fantezistă a realității, care îl face însă numai în cazuri patologice pe individ să nu mai fie în stare să facă distincție între obiectul real și percepția senzorială. Deși o distincție atît de importantă dispare complet abia într-o stare aproape psihotică, percepția subiectivă poate influența totuși, cu mult înainte, în mare măsură, gîndirea, sentimentul și acțiunea, chiar dacă obiectul e văzut limpede, în toată realitatea sa. în cazurile în care impactul obiectual, datorită unor împrejurări deosebite, bunăoară datorită unei intensități deosebite sau unei depline analogii cu imaginea inconștientă, răzbate totuși pînă la subiect, chiar și reprezentantul normal al acestui tip este pus în situația să *acționeze* conform modelului său inconștient. Ținînd cont de realitatea obiectivă, acțiunea aceasta are un caracter fantezist și este, de aceea, extrem de stranie. Dezvăluie dintr-o dată subiectivitatea străină de realitate a acestui tip. Cînd însă impactul obiectual nu răzbate pînă la capăt, întîmpină o binevoitoare neutralitate, trădînd o relativă neparticipare și avînd mereu tendința de a calma și de a aplana. Mult prea umilul e înălțat puțin, mult prea înaltul e coborît ceva mai jos, entuziastul e potolit, extravagantul înfrînat, iar neobișnuitul este adus la o formulă «corectă» - toate acestea spre a menține impactul obiectual în limitele necesare. Tocmai de aceea, tipul acesta are im efect apăsător asupra celor din jur, atîta vreme cît totala sa bună-credință nu este în afara oricărei îndoieli. Dar dacă se întîmplă să fie așa, individul devine lesne victima agresivității celorlalți și ținta tendințelor lor dominatoare. De regulă, asemenea oameni îi lasă pe cei din jur să abuzeze de ei și se răzbună apoi, dar nu unde e cazul, prin rezistență sporită și îndărătnicie.

în lipsa unei capacități de exprimare artistică, toate impresiile 723
coboară în adîncurile interioare și țin conștientul ca sub o vrajă, fără ca acesta să fie în stare să domine, prin exprimare conștientă, impresiile fascinante. Pentru impresiile sale, acest tip nu are la dispoziție decît oarecari modalități arhaice de exprimare, deoarece gîndirea și sentimentul îi sînt relativ inconștiente, iar în măsura în care sînt conștiente, nu dispun decît de banalele expresii cotidiene de strictă necesitate. Ele sînt deci total improprii, ca funcții conștiente, să redea în mod adecvat percepțiile subiective. De aceea, tipul acesta este extrem de greu accesibil înțelegerii obiective, mai ales că nici el însuși nu reușește, de cele mai multe ori, să se înțeleagă pe sine.

Pe măsură ce se accentuează, tipul acesta se îndepărtează mai 724
cu seamă de realitatea efectivă a obiectului și rămîne astfel expus

percepţiilor sale subiective, care îi orientează conştientul potrivit sensurilor unei realităţi arhaice, cu toate că această situaţie, din lipsa unei judecăţi comparative, îi rămîne complet necunoscut,! Dar, de fapt, evoluează tot timpul într-o lume mitologică, în CIR-oamenii şi animalele, trenurile şi casele, munţii şi rîurile îi apar In parte ca zei îndurători şi în parte ca demoni răuvoitori. Nu este conştient că îi apar astfel. Dar îi influenţează judecata şi acţiunea ca atare. Judecă şi acţionează ca şi cum ar avea de-a face cu astfel de puteri. începe să-şi dea seama de acest lucru abia atunci cînd descoperă că senzaţiile sale sînt în totală discordanţă cu realitatea. Dacă are oarecari înclinaţii spre raţionalitatea obiectivă, resimte drept morbidă această discordanţă, dar dacă, dimpotrivă, fidel iraţionalităţii sale, e gata să atribuie valoare de realitate senzaţiei sale, lumea obiectivă devine pentru el o aparenţă şi o comedie Dar numai cazurile cu înclinaţii spre extreme ajung la această alternativă. De regulă, individul se mulţumeşte să rămînă închis în sine şi să considere lumea o banalitate, pe care o tratează însă, inconştient, în mod arhaic.

725 Inconştientul său este marcat mai cu seamă de refularea intuiţiei, aceasta din urmă avînd un caracter extravertit arhaic. în timp ce intuiţia extravertită are acea ingeniozitate caracteristică, acel «nas bun» pentru toate posibilităţile realităţii obiective, intuiţia inconştientă cu caracter arhaic are talentul de a adulmeca toate dedesubturile îndoielnice, întunecate, necurate sau primejdioase ale realităţii. Pentru această intuiţie, adevăratele intenţii conştiente ale obiectului nu înseamnă nimic, ea adulmecînd pe dedesubt toate nivelele arhaice inferioare ale unor atari intenţii. Are, de aceea, un mod de-a dreptul primejdios de a submina, aflat *âc* obicei în cel mai strident contrast cu bunăvoinţa candidă a conştientului. Atîta timp cît individul nu se îndepărtează prea mult de obiect, intuiţia inconştientă are un efect salutar, compcn

gînd atitudinea conştientă cam fantezistă, înclinată spre credulitate. Dar cînd inconştientul intră în opoziţie faţă de conştient, intuiţiile de acest fel ies la suprafaţă şi desfăşoară acţiuni nocive, supunînd individul unor obsesii şi stîrnindu-i idei fixe dintre cele mai dezagreabile în ce priveşte obiectul. Nevroza rezultată de aici este de regulă o nevroză obsesională, în care trăsăturile isterice sînt mascate de simptome astenice.

INTUIŢIA

In atitudinea introvertită, intuiţia se îndreaptă spre obiectele interioare, cum am putea numi, pe bună dreptate, elementele inconştientului. Căci obiectele interioare se raportează la conştient întru totul analog cu obiectele exterioare, cu toate că nu au o realitate fizică, ci una psihică. Obiectele interioare apar percepţiei intuitive ca imagini subiective ale unor lucruri care nu pot fi întîlnite în experienţa exterioară, ci constituie conţinuturile inconştientului, ale inconştientului colectiv, în ultimă instanţă. în existenţa lor în şi pentru sine, aceste conţinuturi nu sînt, fireşte, accesibile nici unei experienţe - particularitate pe care o au în comun cu obiectul exterior. După cum obiectele exterioare sînt doar întru totul relativ aşa cum le percepem, formele de apariţie ale obiectelor interioare sînt de asemenea relative - produse ale esenţei lor inaccesibile nouă şi ale specificului funcţiei intuitive. Intuiţia are, ca şi senzaţia, factorul ei subiectiv, care în intuiţia extravertită este cît se poate de reprimat, dar în cea introvertită devine o entitate dătătoare de măsură. Chiar dacă intuiţia introvertită îşi capătă, poate, impulsul de la obiectul exterior, ea mi se opreşte totuşi asupra posibilităţilor exterioare, ci zăboveşte asupra celor declanşate interior de cele exterioare. în timp ce

senzația introvertită se mărginește, în principal, la percepția fenomenelor caracteristice de inervație prin inconștient și zăbovește asupra lor, intuiția reprimă această latură a factorului subiectiv și percepe imaginea care a prilejuit această inervație Dacă cineva are o criză psihogenă de amețeală, spre exemplu, senzația zăbovește asupra aspectelor specifice acestei tulburări de inervație și percepe în amănunt toate caracteristicile sale, intensitatea sa, desfășurarea sa în timp, felul în care apare și dispare; fără să se ridice însă cîtuși de puțin deasupra lor spre a trece la conținutul din care a provenit tulburarea. Intuiția, în schimb, capătă din partea senzației doar impulsul spre a intra imediat în acțiune, caută să vadă dedesubt și percepe neîntîrziat imaginea interioară care a prilejuit fenomenul manifest, adică amețeala. Vede imaginea unui om ce se clatină cu inima străpunsă de o săgeată. Această imagine fascinează activitatea intuitivă, care zăbovește asupra ei, căutînd să-i surprindă toate amănuntele. Reține imaginea, stăruitor, și constată, cu cea mai vie participare, cum se modifică și se desfășoară spre a se pierde în final.

727 în felul acesta, intuiția introvertită percepe toate procesele subterane conștientului cam cu aceeași acuitate cu care senzația extravertită percepe obiectele exterioare. De aceea, pentru intuiție, imaginile inconștiente capătă demnitate de lucruri sau de obiecte. Dar, dat fiind că intuiția exclude colaborarea senzației, ea capătă doar cunoștințe insuficiente sau nu ia cunoștință de loc de tulburările de inervație, de înrîuririle imaginilor inconștiente asupra corpului. Imaginile apar astfel ca detașate de subiect, ca existente pentru ele însele, fără vreo legătură cu persoana. Ca urmare, intuitivului introvertit afectat de criza de amețeală din exemplul de mai sus nici nu-i va trece prin minte că imaginea percepută s-ar putea referi, într-un fel sau altul, la propria sa persoană. Un asemenea lucru i se pare aproape de neconceput unui om predispus să judece, dar este totuși un fapt real pe care l-am constatat adesea la acest tip.

Uluitoarea indiferență a intuitivului extravertit față de obiectele 728
exterioare, o are și cel introvertit față de obiectele interioare. După cum intuitivul extravertit adulmecă neîncetat după noi și noi posibilități, urmărindu-le indiferent dacă sînt spre binele sau spre răul său propriu sau al altora, înaintând nepăsător față de orice considerente umane și demolînd iarăși și iarăși, în veșnica sa dorință de schimbare, ceea ce abia a fost construit; cel introvertit evoluează din imagine în imagine, în vînătoarea sa după toate posibilitățile din sînul fecund al inconștientului, fără să realizeze corelația imaginilor ce-i apar cu propria sa persoană. După cum pentru cel ce o percepe pur și simplu, lumea nu devine niciodată o problemă morală, nici pentru intuitiv lumea imaginilor nu devine niciodată o problemă morală. Ea constituie atît pentru unul cît și pentru celălalt *o problemă estetică,* o chestiune de percepție, ceva ce «produce senzație». în felul acesta, intuitivului introvertit îi dispare conștiința propriei sale existențe corporale, precum și cea a efectului ei asupra celorlalți. Din punct de vedere extravertit, s-ar zice că «realitatea nici nu există pentru el» și că «se lasă în voia unor reverii sterile». Contemplarea imaginilor inconștientului, inepuizabil de abundent izvodite de forța sa creatoare, este, de bună seamă, sterilă în ce privește utilitatea imediată. Totuși, întrucît aceste imagini pot da naștere unor concepții capabile uneori să dea un nou curs energiilor, chiar și această funcție, cea mai străină de realitatea exterioară, este indispensabilă în economia psihică globală, după cum nici tipul corespunzător nu are voie să lipsească, în nici un caz, din viața psihică a unui popor. Israelul nu și-ar fi avut profeții, dacă acest tip nu ar fi existat.

Intuiția introvertită sesizează imaginile provenite din temeiuri- 729
le spiritului inconștient, temeiuri existente a priori, adică ereditar.

Aceste arhetipuri, a căror natură intrinsecă este inaccesibilă experienţei, reprezintă sedimentul funcţionării psihice de-a lungul întregii linii ancestrale, reprezintă, adică, experienţa existenţei organice în genere, experienţă acumulată şi condensată în tipuri prin repetarea sa de mii şi mii de ori. în aceste arhetipuri sînt deci prezente toate experienţele ce s-au făcut vreodată, din cele mai vechi timpuri, pe această planetă. Ele apar cu atît mai multă acuitate în arhetipuri, cu cît mai frecvente şi mai intense au fost. Arhetipul ar fi, folosind limbajul lui Kant, ceva de genul noumenon-ului imaginii pe care intuiţia o percepe şi o produce prin percepere. Dar dat fiind că inconştientul nu este nicidecum ceva ce zace doar inert, pur şi simplu, precum un caput mortuum[10] psihic, ci mai curînd ceva ce ia parte la viaţă, suferind transformări lăuntrice, transformări lăuntric corelate cu tot ceea ce se petrece în genere, intuiţia introvertită furnizează, prin percepţia proceselor interioare, anumite date care pot fi de o extraordinară importanţă pentru înţelegerea celor ce se petrec în general; ea poate chiar să prevadă, mai mult sau mai puţin clar, noile posibilităţi, precum şi ceea ce are să se împlinească realmente mai tîrziu. Clarviziunea sa profetică se explică prin relaţia sa cu arhetipurile care întruchipează desfăşurarea legică a tuturor lucrurilor accesibile experienţei.

TIPUL INTUITIV INTROVERTIT

730 Specificul intuiţiei introvertite produce, atunci cînd această funcţie capătă întîietatea, un tip caracteristic, şi anume tipul visătorului mistic şi al vizionarului, pe de o parte şi tipul fantastului şi al artistului, pe de alta. Cazul normal este pesemne

10 expresie din alchimie, pentru un produs final, inert (n.t.)

ultimul, dat fiind că în general tipul acesta este înclinat să se mărginească la caracterul perceptiv al intuiţiei. Tipul intuitiv **rămîne,** de regulă, la percepere, problema sa principală este să **perceapă** şi întrucît este un artist creator, să dea formă percepţiei **sale.** Fantastul însă se mulţumeşte cu contemplarea imaginii **intuitive,** pe care o lasă să-i dea lui însuşi formă, adică să-1 determine. Adîncirea intuiţiei are ca efect firesc o îndepărtare adesea **ieşită** din comun a individului de realitatea imediată, astfel încît el însuşi devine o enigmă pentru anturajul său apropiat. Cînd e **artist,** arta sa vesteşte lucruri ieşite din comun, rupte de realitate, **scânteind** în luciri multicolore, lucruri semnificative şi banale, frumoase şi groteşti, sublime şi bizare, în acelaşi timp. Cînd nu e **artist,** este adesea un geniu neînţeles, un mare talent irosit, un fel de înţelept smintit, adevărat personaj de roman «psihologic».

Deşi nu prea stă în firea tipului intuitiv introvertit să facă din 731
percepţie o problemă morală, căci asta ar presupune ca funcţiile judicative să capete o oarecare forţă, e totuşi suficientă chiar şi o **relativ** slabă diferenţiere a judecăţii pentru a transpune viziunea **din** planul esteticului pur într-un plan moral. Apare astfel o **variantă** a acestui tip, care, deşi fundamental deosebită de varianta **estetică,** e totuşi caracteristică intuitivului introvertit. Problema **morală** apare atunci cînd intuitivul se corelează pe sine cu viziunea sa, cînd nu se mai mulţumeşte cu pura contemplare a imaginii **intuitive** şi cu aprecierea sau modelarea ei estetică, ci ajunge la întrebarea: Ce înseamnă acest lucru pentru mine sau pentru lume? Ce datorie sau sarcină rezultă de aici pentru mine sau pentru **lume?** Intuitivul pur, care refulează judecata sau nici nu o are decît implicit, în cadrul percepţiei, nu ajunge, în fond, niciodată la întrebarea aceasta, căci întrebarea sa e doar un «cum?» referitor la percepţie. De aceea, găseşte problema morală de neînţeles sau chiar **absurdă** şi de aceea îşi interzice, pe cît e cu putinţă, să gîndească

asupra celor contemplate. Cu totul altfel stau lucrurile în cazul intuitivului cu atitudine morală. Acesta este preocupat de semnificația viziunii sale; este prea puțin interesat de posibilitățile ei estetice, ci mai degrabă de posibilele ei efecte morale, ce reies pentru el din semnificația conținutului viziunii. Judecata îi aduce la cunoștință, adesea doar nedeslușit, ce-i drept, că el însuși, ca om, ca deplinătate, este implicat cumva în viziunea sa, că viziunea sa este ceva ce nu poate fi doar contemplat, ea cerînd să devină însăși viața subiectului. Luînd cunoștință de acest lucru, el se simte dator să-și întruchipeze viziunea în propria sa viață. Dar cum principalul și unicul său punct de sprijin este exclusiv această viziune, tentativa sa morală cade în unilateralitate; el face un simbol din viața sa și din sine însuși, adaptîndu-se, ce-i drept, sensului adînc și veșnic al celor ce se petrec, dar rămînînd neadaptat realității de fapt a momentului. își răpește astfel și posibilitatea de a avea un efect asupra acesteia, căci rămîne de neînțeles. Limbajul său nu e cel vorbit de toată lumea, ci unul mult prea subiectiv. Argumentelor sale le lipsește acel «ratio» care convinge. El poate doar să mărturisească sau să vestească. E vocea celui ce predică în deșert.

732 Intuitivul introvertit refulează mai cu seamă senzația obiectuală. Acest fapt îi marchează inconștientul. în inconștient subzistă, ca funcție compensatoare, o funcție senzație extravertită cu caracter arhaic. De aceea, personalitatea inconștientă poate fi foarte bine descrisă ca un tip senzație de speță mai joasă, primitivă. Impulsivitatea și necumpătarea sînt caracteristice acestei senzații, laolaltă cu o extraordinară dependență de impresia senzorială. Această calitate compensează aerul rarefiat de mare înălțime al atitudinii conștiente, dîndu-i o oarecare greutate și împiedicînd astfel o totală «sublimare». Dar dacă, datorită unei supralicitări forțate a atitudinii conștiente, intervine o totală subordonare față de percepția interioară, inconștientul trece în opoziție și apar senzații ce

se împotrivesc atitudinii conștiente. Forma de nevroză este nevroza obsesională, prezentînd ca simptome atît manifestări ipohondrice cît și o hiperestezie, precum și atașamente obsesionale față de anumite persoane sau alte obiecte.

REZUMATUL TIPURILOR IRAȚIONALE

Cele două tipuri înfățișate mai sus sînt aproape inaccesibile unei judecăți exterioare. Dat fiind că sînt introvertite și au, deci, o mult prea precară capacitate sau dorință de a se exprima, oferă prea puține prilejuri spre a fi în mod corespunzător judecate. Dat fiind că principala lor activitate se îndreaptă înspre interior, exterior nu arată lumii decît retractilitate, lipsă de deschidere, neparticipare sau nesiguranță și o stinghereală aparent nemotivată. Dacă exteriorizează totuși ceva, e vorba, în mare parte, de manifestări indirecte ale funcțiilor slab diferențiate și relativ inconștiente. Asemenea exteriorizări provoacă, firește, la cei din jur, prejudecăți potrivnice acestor tipuri. Ca urmare, oamenii de acest fel sînt în mare parte subestimați sau cel puțin neînțeleși. în măsura în care ei înșiși nu se înțeleg pe sine, lipsindu-le în mare măsură tocmai judecata, nici nu pot pricepe de ce sînt mereu subestimați de către opinia publică. Căci nu își dau seama că ceea ce oferă exterior este într-adevăr de proastă calitate. Privirea le e fascinată de bogăția evenimentelor subiective. Ceea ce li se întîmplă interior este atît de pasionant, de un farmec atît de inepuizabil, încît nici nu observă măcar că ceea ce împărtășesc celor din jur conține de regulă doar extrem de puțin din ceea ce trăiesc ei înșiși, de fapt. Caracterul fragmentar și îndeobște pur episodic al celor împărtășite cere prea mult, ca înțelegere și solicitudine, din partea celor din jur și, în plus, 733

comunicarea le e lipsită de acel flux de căldură îndreptat spre obiect, care ar putea constitui singura lor forță de convingere Din contra, tipurile acestea manifestă foarte frecvent un comportament aspru și distant înspre exterior, fără să o știe măcar și fără să aibă astfel de intenții. Judeci mai drept astfel de oameni și îi tratezi cu mai multă îngăduință, dacă știi cît de greu pot fi traduse într-un limbaj inteligibil cele văzute de ochiul interior. Oricum, nu trebuie mers atît de departe cu îngăduința încît să-i scutești de orice incitare la a comunica. Asta le-ar face cel mai mare rău. Destinul însuși îi supune, poate chiar mai des decît pe alți oameni, la grele încercări exterioare, destinate parcă să-i deștepte din beatitudinea contemplării lăuntrice. Dar, de cele mai multe ori, trebuie să ajungă la mare ananghie spre a le fi stoarsă, în fine, o comunicare omenească.

734 Dintr-un punct de vedere extravertit și raționalist, oamenii de tipurile acestea sînt de bună seamă cei mai inutili dintre inutili. Dar priviți dintr-un punct de vedere superior, sînt mărturii vii ale faptului că lumea atît de bogată și variată, precum și viața sa debordantă și îmbătătoare ființează nu numai exterior, ci și lăuntric. Sigur că tipurile acestea sînt demonstrații unilaterale ale naturii, dar sînt foarte instructive pentru cei care nu se lasă orbiți de moda intelectuală a vremii. Oamenii cu o asemenea atitudine sînt promotori ai culturii și educației, în felul lor. Viața lor ne învață mai multe decît ceea ce spun. înțelegem din viața lor și, nu în ultimul rînd, chiar din marile lor defecte, din incapacitatea lor de a comunica, una din marile erori ale civilizației noastre, și anume credința oarbă în discursuri și reprezentări, supraaprecierea nemăsurată a învățării prin vorbe și metode. Sigur că unui copil, cuvintele mari ale părinților îi impun respect și se pare că ne închipuim chiar că prin cuvinte se educă un copil. în realitate însă, copilul este educat de ceea ce trăiesc părinții, iar cele adăugate de ei sub formă de gesturi și cuvinte nu fac decît să zăpăcească, cel mult, copilul. Același lucru este valabil și în ce privește profesorul. Dar se crede atît de mult în metode încît e suficient ca metoda să fie bună pentru ca și profesorul care o aplică să fie ridicat în slăvi. Un om de proastă calitate nu este niciodată un profesor bun. Dar își ascunde această nocivă proastă calitate, cu care-și ovtrăvește într-ascuns elevii, după o metodică excelentă și după o capacitate de exprimare intelectuală deopotrivă strălucită. Firește, tot ce își dorește un elev mai copt ca vîrstă este cunoașterea celor mai eficiente metode, deoarece e conformat deja atitudinii generale, care crede în atotbiruitoarea metodă. A avut deja ocazia să vadă că orice cap sec care repetă mecanic o metodă este considerat un bun elev. Toți cei din jur caută să-1 convingă cu vorba și cu fapta că orice succes și orice fericire e în exterior și că nu ai nevoie decît de o metodă bună pentru ca să obții tot ce-ți dorești. îi poate oare arăta viața mentorului său religios acea fericire ce radiază din bogăția imaginilor interioare contemplate? Desigur, tipurile introvertite iraționale nu ne învață ce este un om deplin. Le lipsește rațiunea și etica rațiunii, dar viața lor ne arată cealaltă posibilitate, cea de care duce o dureroasă lipsă civilizația noastră actuală.

FUNCȚIE PRINCIPALĂ ȘI FUNCȚIE AUXILIARĂ

Nu aș vrea nicidecum ca descrierile de mai sus să dea im- 735
presia că aceste tipuri ar putea fi întîlnite practic în toată puritatea lor cu o frecvență relativ mare. Ele sînt, în felul lor, doar fotografii de familie de tip Galton, care cumulează trăsătura comună și, deci, tipică, accentuînd-o astfel disproporționat, trăsăturile individuale fiind, în schimb, șterse, deopotrivă de disproporționat. Din cercetarea mai atentă a cazurilor individua-

le rezultă faptul vădit legic că, pe lingă funcția cea mai diferențiată, este întotdeauna prezentă în conștient și relativ determinantă o a doua funcție, de însemnătate secundară și, deci, de o mai slabă diferențiere.

736 Să mai repetăm o dată, de dragul clarității: conștiente pot fi rezultatele tuturor funcțiilor, dar vorbim de conștienta unei funcții doar atunci cînd nu numai că exercitarea ei stă la dispoziția voin ței, dar principiul ei este totodată dătător de măsură în orientarea conștientului. Acest din urmă lucru se întîmplă însă numai dacă gîndirea, de pildă, nu este doar o reflecție și o rumegare ulterioară, ci raționamentele sale au o valabilitate absolută, astfel încît concluziile logice au, oricînd, valoare de motivație, precum și de garanție, fără vreo altă justificare. Această autoritate absolută îi revine, empiric, întodeauna unei singure funcții și nici nu poate reveni decît unei singure funcții, căci intervenția la fel de autonomă a altei funcții ar da în mod necesar o altă orientare, care ar contrazice-o, în parte cel puțin, pe prima. Cum însă o condiție vitală a procesului de adaptare conștientă este să aibă întotdeauna scopuri clare și univoce, e interzisă în mod natural concurența unei a doua funcții. De aceea, a doua funcție poate fi doar de o însemnătate secundară — lucru ce se confirmă și empiric. însemnătatea sa secundară constă în faptul că, spre deosebire de funcția primară, nu trece niciodată, ea singură, drept decisivă și nu inspiră o încredere absolută, ci e luată în considerare mai mult ca funcție auxiliară sau suplimentară. Firește, poate interveni ca funcție secundară numai o funcție a cărei natură nu contrastează cu cea a funcției principale Pe lîngă gîndire, de pildă, nu poate interveni ca o a doua funcție sentimentul, deoarece natura sa contrastează prea puternic cu cea a gîndirii. Gîndirea trebuie să excludă cu scrupulozitate sentimentul, dacă vrea într-adevăr să fie o gîndire autentică, fidelă principiului său. Asta nu exclude, firește, existența unor indivizi la care gîndirea să fie la același nivel cu sentimentul, ambele avînd aceeași putere motivațională conștientă. într-un asemenea caz însă, nu este vorba de un tip diferențiat, ci de o gîndire și un sentiment relativ nediferențiate. Egala conștientă și inconștiență a funcțiilor este, deci, semnul unei stări psihice primitive.

Conform experienței, funcția secundară este întotdeauna de 737
altă natură decît funcția principală, dar nu de o natură contrară ei; astfel, de pilda, gîndirea ca funcție principală poate fi foarte bine însoțită de intuiție ca funcție secundară, sau deopotrivă și de senzație, însă, după cum am spus, niciodată de sentiment. Intuiția, precum și senzația nu sînt contrare gîndirii, ceea ce înseamnă că nu trebuie neapărat să fie excluse, căci nu sînt de aceeași natură, dar de sens contrar cu gîndirea, așa cum este sentimentul, care concurează cu succes, ca funcție judicativă, gîndirea, ci sînt funcții perceptive, care acordă un ajutor bine venit gîndirii. Dar de îndată ce ajung la o diferențiere de același nivel cu a gîndirii, determină o modificare a atitudinii, care contravine tendințelor gîndirii. Căci transformă atitudinea judicativă într-una perceptivă. Astfel, principiul raționalității indispensabil gîndirii e reprimat în favoarea iraționalității perceperii pure. Funcția auxiliară este, deci, posibilă și utilă numai întrucît *servește* funcția principală, fără să ridice pretenții la o autonomie a principiului său.

Pentru toate tipurile ce există în realitate este, deci, valabilă 738
axioma că pe lîngă funcția principală conștientă, posedă o funcție auxiliară, în toate privințele deosebită ca natură de cea principală. Din aceste combinații rezultă profiluri bine cunoscute, bunăoară intelectul practic, care e însoțit de senzație, intelectul speculativ, susținut de intuiție, intuiția artistică, cea care își alege și își reprezintă imaginile cu ajutorul judecății afective, intuiția filozofică, cea care, datorită unui intelect puternic își poate transpune viziunea în sfera inteligibilului ș.a.m.d.

739 Corespunzător raportului funcțiilor conștiente, se formează și grupajul funcțional inconștient. Așa, bunăoară, unui intelect practic conștient îi corespunde o atitudine inconștientă intuitiv-afectivă, funcția sentimentului fiind supusă unei inhibă'i ceva mai puternice decît intuiția. Această particularitate prezintă, desigur, interes numai pentru cel care se ocupă de tratamentul psihologic practic al unor atari cazuri. Pentru aceștia însă e important să o știe. Căci de multe ori mi-a fost dat să văd, de pildă, cum un medic se străduiește să dezvolte direct din inconștient funcția sentimentului la un tip prin excelență intelectiv. Asemenea încercări sînt însă întotdeauna sortite eșecului, întrucît presupun o prea puternică violare a poziției conștiente. Iar dacă violarea reușește, apare, în consecință, o adevărată dependență obsesională a pacientului de medic, un «transfer», ce nu mai poate fi înlăturat decît prin brutalitate, căci în urma violării, pacientul își pierde orice punct de sprijin și își face un punct de sprijin din medicul său. Accesul la inconștient și la funcția cea mai puternic refulată se obține însă - am putea spune - de la sine, păstrîndu-se îndeajuns și poziția conștientă, dacă se lucrează asupra funcției secundare, adică, în cazul unui tip rațional, asupra funcției iraționale. Aceasta, tocmai, conferă poziției conștiente o asemenea clarviziune și previziune în ce privește cele posibile și cele ce se întîmplă încît conștientul capătă în consecință suficientă forță de apărare în fața acțiunilor distructive ale inconștientului. Invers, un tip irațional necesită o mai puternică dezvoltare a funcției auxiliare raționale prezente în conștient pentru a fi îndeajuns de pregătit spre a începe o confruntare cu inconștientul.

740 Funcțiile inconștiente se află într-o stare arhaic-animalică. Hxpresiile lor apărute în vise și fantezii constau îndeobște din lupta sau înfruntarea a două animale sau a doi monștri.

DEFINIȚII

Capitolul XI din *Psyclwlogische Typcn,* carte apărută în 1921 și reeditată în repetate rinduri. Tradus după *Gesammelte Werke,* voi. VII, & 741-921.

pi

Cititorului i se va părea poate superfluu să adaug textului 741
acestui studiu un capitol special de definire a conceptelor. Am avut însă din plin ocazia să constat că tocmai în lucrările de psihologie conceptele şi expresiile nu sînt niciodată îndeajuns de atent folosite, întrucît tocmai în domeniul psihologiei, ca nicăieri în altă parte, apar variante foarte diferite ale conceptelor, lucru care dă loc unor neînţelegeri dintre cele mai persistente. Situaţia aceasta proastă nu provine numai din faptul că psihologia este o ştiinţă tînără, ci şi din cauză că materialul experimental, materialul studiului ştiinţific, nu poate fi adus - ca să zicem aşa - în mod concret, în faţa ochilor cititorului. Cercetătorul psiholog se vede mereu obligat să prezinte realitatea pe care o observă prin descrieri ample şi - am putea spune - indirecte. Numai dacă sînt comunicate fapte elementare accesibile măsurătorii şi exprimării numerice, poate fi vorba, eventual, de o prezentare directă. Dar cît oare din adevărata psihologie a omului se poate trăi şi observa prin fapte măsurabile şi numeric exprimabile? Există asemenea situaţii, şi cred că am demonstrat tocmai prin studiile mele privind asocierile că pînă şi situaţii complicate pot fi accesibile unei metode canti-

tative.[1] Dar cel care intră mai adînc în esența psihologiei și cere mai mult de la psihologie ca știință, adică nu consideră că ea trebuie să fie supusă unei existențe chinuite în granițele metodicii științelor naturii, acela trebuie să-și fi dat seama că niciodată și nicăieri nu-i va reuși unei metodici experimentale să dea socoteală de esența sufletului omenesc, ba nici măcar să schițeze o imagine relativ fidelă a fenomenelor sufletești complicate.

742 Dar dacă părăsim domeniul faptelor numeric exprimabile, rămînem cu *conceptele,* care trebuie să înlocuiască exprimarea numerică. Precizia pe care o conferă exprimarea numerică faptelor observate nu poate fi înlocuită decît de *precizia conceptelor.* Dar, după cum o știe foarte bine orice cercetător sau practicant al acestui domeniu, conceptele psihologice curente suferă, în prezent, de o atît de mare imprecizie și ambiguitate că abia reușim să ne înțelegem reciproc. Să luăm de pildă conceptul de «sentiment» și să încercăm să ne amintim cîte se înțeleg prin acest concept și vom căpăta o imagine a variabilității și ambiguității conceptelor psihologice. Și totuși, acest concept exprimă ceva anume, ceva caracteristic, inaccesibil exprimării numerice, dar totuși existent și sesizabil. Nu putem renunța pur și simplu la el, cum a făcut psihologia fiziologică a lui Wundt, să tăgăduim acest fapt ca fenomen fundamental, esențial și să-l înlocuim cu fapte elementare sau să-l descompunem în astfel de fapte. Pierdem astfel o parte esențială a psihologiei.

743 Spre a depăși această dificultate apărută prin supraaprecierea metodicii științelor naturii, sîntem nevoiți să recurgem la concepte solide. Pentru a obține astfel de concepte e nevoie de conlucrarea

1 **Jung,** *Diagnostische Assoziationsstudien, Gesammelte Werke,* **voi. II.**
Vezi primele pagini din *Considerații generale privind teoria complexelor* **din voi. I** al **acestei antologii (n.t.)**

multor oameni, oarecum de un consensus gentium. Dar cum acest lucru nu se poate obține simplu și, în special, nu ce poate obține imediat, fiecare cercetător în parte trebuie măcar să-și ia osteneala să dea conceptelor sale oarecare soliditate și precizie și o poate face cel mai bine discutînd de fiecare dată conceptele pe care le folosește, astfel ca oricine să aibă posibilitatea să vadă la ce se referă.

Pentru a răspunde acestei cerințe, aș vrea să discut în cele ce 744
urmează conceptele mele psihologice principale, în ordine alfabetică. Aș vrea totodată să rog cititorul să binevoiască să-și aducă aminte, în cazul oricărei nelămuriri, de aceste explicații. E de la sine înțeles că în aceste explicații și definiții mă voi referi numai la sensul în care folosesc eu conceptele, fără să vreau să spun în vreun fel că această folosire a lor ar fi, în orice condiții, singura posibilă sau cea necondiționat corectă.

Abstractizare. Abstractizarea este, așa cum o sugerează cuvîn- 745
tul însuși, o extragere sau desprindere a unui conținut (a unei semnificații, a unei caracteristici generale etc.) dintr-un ansamblu care conține și alte elemente, a căror combinație, în întregul ei, este ceva unic în felul său sau individual și ca atare ceva necomparabil cu nimic. Ceea ce este unic în felul său, irepetabil și incomparabil este greu accesibil cunoașterii, drept care celelalte elemente legate de conținutul resimțit a fi esențial trebuie să-i apară voinței de cunoaștere ca neaparținîndu-i acestuia din urmă.

Abstractizarea este, prin urmare, acea activitate mentală care 746
eliberează starea de fapt sau conținutul resimțit a fi esențial din conexiunile sale cu elementele resimțite ca neaparținîndu-i, deosebindu-l de acestea sau, cu alte cuvinte, diferențiindu-l (vezi Diferențiere), într-un sens mai larg, *abstract* este tot ceea ce este extras din conexiunile sale cu ceea ce este resimțit a nu-i fi aferent din punctul de vedere al semnificației.

747 Abstractizarea este o activitate proprie tuturor funcțiilor psihologice. Există o **gîndire** abstractivă și un **sentiment, o senzație** și **o intuiție** (vezi aceste concepte) abstractive. Gîndirea abstractiv.î prelevă un conținut caracterizat, conform gîndirii, ca avînd proprietăți logice, dintre alte conținuturi ce nu-i sînt aferente. Sentimentul abstractiv face același lucru cu un conținut caracterizat conform sentimentului și la fel senzația și intuiția. Există așadar atît gînduri abstracte cît și sentimente abstracte. Pe acestea din urmă Sully[2] le clasifică în intelectuale, estetice și morale. Nahlowsky[3] le mai adaugă și sentimentul religios. Sentimentele abstracte, așa cum le înțeleg eu, ar corespunde sentimentelor «superioare» sau «ideale» ale lui Nahlowsky. Pun pe același plan sentimentele abstracte cu gîndurile abstracte. Senzația abstractă am putea-o denumi senzație estetică, spre deosebire de senzația pur senzorială (vezi **Senzație),** intuiția abstractă ar fi intuiția simbolică spre deosebire de intuiția fantastică (vezi **Fantezie** și **Intuiție).**

748 în această lucrare, asociez conceptului de abstractizare totodată și imaginea unui proces psihoenergetic corelat ei: cînd am o atitudine abstractivă față de obiect, atunci nu las obiectul întreg să acționeze asupra mea, ci desprind o parte a acestuia din conexiunile sale, excluzînd tot ceea ce nu-i este aferent. Intenția mea este să mă debarasez de obiect ca întreg unic și irepetabil și să extrag numai o parte a lui. De fapt, imaginea întregului îmi este dată, dar eu nu mă adîncesc în contemplarea ei, interesul meu nu se îndreaptă spre întreg, ci se întoarce dinspre obiect ca întreg, laolaltă cu partea desprinsă din el, îndărăt asupră-mi, adică în lumea mea conceptuală prefigurată sau constelată în vederea abstragerii unei

[2] Sully, 77ie *Human Mini,* 1892, II, cap.16.

[3] Nahlowsky, *Das Gefuhlsleben,* 1907, p.48.

părți a obiectului. (Nici nu se poate face o abstragere din obiect **altfel** decît în virtutea unei constelații subiective de concepte). «**Interesul**» îl înțeleg ca *energie* = **libido** (vezi acolo), pe care îl acord **obiectului** ca valoare sau pe care obiectul și-l atrage asupră-și, **eventual** fără să o vreau sau fără să fiu conștient de ceea ce se întîmplă. îmi imaginez, așadar, procesul abstractiv ca pe o retragere **a libido-ului** de la obiect, ca o curgere a valorii îndărăt, dinspre **obiect** spre conținutul abstract subiectiv. Abstractizarea înseamnă, **deci,** pentru mine și o *devalorizare energetică a obiectului.* Abstractizarea este, cu alte cuvinte, un flux de libido *care introverteste* (vezi **Introvertire).**

Spun că o atitudine (vezi acolo) este *abstractivă,* dacă, pe de o 749
parte, duce la introvertire și dacă, pe de altă parte, asimilează **totodată** partea resimțită ca fiind esențială a obiectului cu conținuturi abstracte prefigurate în subiect. Cu cît mai abstract este un **conținut,** cu **atît** este mai *nereprezentabil.* Urmez aici concepția lui **Kant**[4] conform căreia un concept este cu atît mai abstract «cu cît **mai** multe distincții ale lucrului sînt lăsate la o parte», în sensul că **maxima** abstractizare duce la o distanțare absolută de obiect și în Consecință la o totală nereprezentabilitate. O astfel de abstracțiune **o** numesc **idee** (vezi acolo). Din contra, o abstracțiune care mai **poate** fi reprezentată sau imaginată este un concept concret (vezi **Concretism).**

Afect. Prin afect se înțelege o stare a sentimentelor caracteriza- 750
tă, **pe** de o parte, printr-o considerabilă inervație corporală și pe de **altă** parte printr-o perturbare specifică a derulării reprezentărilor.[5]

[4] **Kant** *Logik,* §6.

[5] **Vezi** și **Wundt,** *Gruniziige der physiologischen Psydwhgie,* Ediția a V-a, voi. III, **1903,** p.209.

Ca sinonim pentru afect folosesc și *emoție.* în contradicție cu Bleuler (vezi Afectivitate), deosebesc sentimentul de afect, deși trecerea sentimentului în afect este continuă, întrucît orice sentiment, dacă atinge o anumită intensitate, declanșează inervat.i corporale, devenind astfel un afect. Din considerente practice însă, e bine să deosebim afectul de sentiment, întrucît sentimentul poate fi o funcție supusă voinței, ceea ce în cazul afectului, de regulă, nu se întîmplă. Deopotrivă, afectul se distinge clar de sentiment prin inervațiile corporale considerabile, în timp ce în cazul sentimentului aceste inervații lipsesc în mare măsură sau sînt de o intensitate atît de mică încît pot fi puse în evidență numai cu instrumente foarte fine, de pildă prin fenomenul psihogalvanic.[6] Afectul se autoamplifică prin senzația inervațiilor corporale declanșate de el. Perceperea acestui fapt a dus la teoria James-Lange a afectului, care consideră drept sursă a afectului tocmai inervațiile corporale. Contrar acestei concepții extreme, eu consider afectul, pe de o parte, o stare emoțională psihică și, pe de altă parte, o stare de inervare fiziologică, stări ce se influențează amplificîndu-se reciproc, ceea ce înseamnă că unui sentiment intensificat i se alătură o componentă de senzații, care apropie afectul mai mult de senzații (vezi acolo) și-1 deosebește esențialmente de o stare a sentimentelor. Consider că afectele propriu-zise, adică cele însoțite de inervații corporale violente, nu țin de domeniul funcției sentiment, ci de domeniul funcției senzație (vezi Funcție).

6 Fere, *Note sur des modifications de la resistanee electrique,* etc. în: *Comptes rendii-- de la Societe de Biologie,* 1888, p.217. Veraguth, *Dus psychogalvanische Reflexphiino men,* în: *Moimtsschrift fiir Psycliologie und Neurologie,* XXI (1907), p.387. Jung, *liber die psi/chophi/sischen Begleiterscheiintngeti im Assoziationsexperiment, Gesammelt: Werke,* voi. II. Binswanger, *liber das Verhalten des psychogalvanischen Phănomcn^* etc. în: *Diagnostisehe Assoziationsstudien,* **voi.II, p.l** 13.

Este vorba de modificările rezistenței electrice a pielii în cazul stărilor emoționale puternice, fenomen pe care se bazează și detectorul de minciuni și care a fost folosit de Jung în diagnosticarea complexelor prin metoda asocierilor (vezi și in *Considerații generale prii'ind teoria complexelor* din voi. I al acestei antologii) (n.t i

Afectivitate. Afectivitatea este un concept format de H. Bleuler. Afectivitatea desemnează și subsumează «nu numai afectele în «ens propriu, ci și sentimentele vagi sau tonalitățile afective ale bunei sau proastei dispoziții».[7] Bleuler distinge de afectivitate, pe de o parte, senzațiile exterioare și toate senzațiile corporale, iar pe de altă parte, «sentimentele», în măsura în care ele sînt procese de percepție interioară (de pildă: sentimentul certitudinii sau verosimilității) și în măsura în care sînt gînduri sau cunoștințe neclare.[8]

Anima, animus. Vezi Suflet, Imaginea sufletului. 712

753 Apercepție. Apercepția este un proces psihic prin care un conținut nou este atașat unor conținuturi similare deja existente, în așa fel încît să poată fi considerat înțeles, sesizat sau clar desemnat[9]. Se pot deosebi o apercepție *activă* și una *pasivă;* prima este un proces prin care subiectul sesizează conștient, cu atenția concentrată, cu de la sine putere și din propriile sale motive un conținut nou și îl asimilează altor conținuturi, deja prezente; a doua este un proces prin care în conștient apare un conținut nou venind din exterior (pe calea simțurilor) sau din interior (din inconștient), impunîndu-se oarecum atenției și înțelegerii. în activitatea din primul caz, accentul cade pe eu, în cel de-al doilea, pe conținutul nou ce se impune.

[7] **Bleuler,** *Affektivität, Suggestibilitat, Paranoia,* 1906, p.6.

[8] **op.cit, p.13.**

9 **Vezi Wundt,** *Grundziige der pln/siologischen Psi/chologie,* I, 1902, p.322.

754 Arhaism. Prin arhaism indic caracterul *vechi* al conținuturilor și funcțiilor psihice. Nu este vorba aici de ceva arhaizant, adică de un arhaic[1] contrafăcut, ca de pildă în arta romană tîrzie sau în «goticul» secolului XIX, ci de însușiri ce au caracterul unor *vestigii.* Pot fi desemnate ca astfel de însușiri toate acele trăsături psihologice care coincid, în esență, cu însușirile mentalității primitive. Evident, arhaismul este propriu în primul rînd fanteziilor inconștientului, adică produselor activității de fantazare ajunse în conștient. Aspectul imaginii este arhaic atunci cînd are paralele mitologice inconfundabile.[10] Sînt arhaice asocierile prin analogie ale fanteziei inconștiente, precum și simbolismul lor (vezi Simbol). E arhaică relația de identitate cu obiectul (vezi Identitate), așa-numita «participation mystique» (vezi acolo). E arhaic concretismul gîndirii și sentimentului. Mai sînt arhaice și pornirile irezistibile și lipsa stăpînirii de sine (împătimirea). E arhaică contopirea funcțiilor psihologice (vezi Diferențiere), de exemplu a gîndirii cu sentimentul, a sentimentului cu senzația, a sentimentului cu intuiția și, de asemenea, contopirea părților unei funcții (audition coloriee), dubla tendință și ambivalența (Bleuler) sau, cu alte cuvinte, contopirea cu contrariul, de pildă a sentimentului cu sentimentul contrar.

755 Arhetip.[11] Vezi Imagine.

756 Asimilare. Asimilarea este identificarea unui conținut conștient nou cu materialul subiectiv deja existent, fiind astfel scoasă în evi-

[10] Vezi Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido,* în ediție nouă: *Symbole dcr Wandlung, Gesammelte Werke,* voi. V.

[11] Structura arhetipală a constituit întotdeauna o problemă centrală în cercetările lui Jung. Varianta finală a conceptului sa format însă în decursul timpului. Vezi Jung: *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewufiten, Von den Wurzeln* t/rs *BexL'ufitseins* ș.a. (Vezi și vol.IV al antologiei de față - n.t.)

dență în special asemănarea noului conținut cu materialul subiectiv existent,[12] eventual în detrimentul proprietăților intrinseci ale noului conținut[13]. Asimilarea este, în fond, un *proces de apercepție* (vezi Apercepție), care se deosebește însă de apercepția pură prin elementul identificării cu materialul subiectiv. în acest sens spune Wundt că «Această modelare (adică asimilarea) apare în chipul cel mai învederat în cazul reprezentării atunci cînd elementele asimilatoare rezultă din reproducere și cele de asimilat dintr-o impresie senzorială nemijlocită. în obiectul exterior sînt transferate atunci, oarecum, elemente ale imaginilor din memorie, astfel încît, mai ales atunci cînd obiectul se deosebește în mod pronunțat de elementele reproduse, percepția senzorială rezultată pare să fie o iluzie care ne înșeală în privința adevăratei alcătuiri a lucrurilor»[14].

Eu folosesc asimilarea într-un sens ceva mai larg, și anume ca identificare a obiectului cu subiectul în genere și îi contrapun *disimilarea* ca identificare a subiectului cu obiectul și ca înstrăinare a subiectului de el însuși în favoarea obiectului, indiferent dacă e vorba de un obiect exterior, sau de un obiect «psihologic», cum ar fi de exemplu o idee. 757

Atitudine. Acest concept este relativ nou în psihologie. El provine de la Mueller și Schumann[15]. în timp ce Kiilpe[16] definește atitudinea ca pe o predispoziție a centrilor senzoriali sau motorii pentru o anumită excitație sau un impuls constant, Ebbinghaus[17] o 758

[12] Wundt, *Logik.* I, 1906, p.20.

[13] Lipps, *Leitfaden der Psychologie,* ed.II, 1906, p.104.

[14] Wundt, *Grundziige der physiologischen Psychologie,* III, 1903, p.52.

[15] *Pflugers* Archiv, voi. 45, p.37.

[16] *Grunderifi der Psychologie,* 1893, p.44.

concepe, într-un sens mai larg, ca pe un fenomen bazat pe exercițiu, care reduce neobișnuitul la obișnuit. Din conceptul de atitudine al lui Ebbinghaus derivă și modul nostru de a folosi acest concept. Atitudinea este pentru noi o predispoziție a psihicului de a acționa sau de a reacționa într-o anumită direcție. Conceptul este foarte important tocmai pentru psihologia fenomenelor sufletești complexe întrucît exprimă acel fenomen psihologic specific care face ca anumiți stimuli, în anumite momente, să acționeze puternic, iar alți stimuli să acționeze slab sau să nu acționeze deloc. Să ai o anumită atitudine înseamnă să fii predispus pentru un anumit lucru, chiar dacă acest lucru este inconștient, căci a avea o atitudine este echivalent cu a fi aprioric direcționat spre un anumit lucru, indiferent dacă avem sau nu o reprezentare a acelui lucru. Predispoziția pe care o consider atitudine constă întotdeauna din faptul că există o anumită constelare subiectivă, o anumită combinație de factori sau conținuturi psihice, care fie că dirijează acțiunea într-o direcție sau alta, fie că fac ca un stimul exterior să fie receptat într-un anumit mod sau în altul. Fără atitudine apercepția (vezi acolo) activă este imposibilă. Atitudinea are întotdeauna un punct de reper care poate fi conștient sau inconștient, deoarece o combinație preexistentă de conținuturi va releva negreșit în actul apercepției unui nou conținut acele proprietăți sau momente care apar a fi aferente conținutului subiectiv. Are loc, de aceea, o alegere sau o judecată, care exclude tot ce nu este aferent. Combinația sau constelația de conținuturi preexistentă este cea care decide ce-i este aferent și ce nu. Pentru efectul selectiv al atitudinii nu contează dacă punctul de reper e conștient sau inconștient, întrucît alegerea este deja a priori dată de atitudine și are loc, de altfel, automat. Dar din punctul de vedere al practicii e important să

17 *Grundziige dcr Psychologie,* I, 1905, p.681.

facem distincție între ceea ce este conștient și ceea ce este inconștient, întrucît extrem de frecvent există chiar două atitudini, adică: o atitudine conștientă și una inconștientă. Vrem să spunem prin asta că predispoziția conștientului este dată de alte conținuturi decît cea a inconștientului. Această dedublare a atitudinii iese în evidență deosebit de clar în nevroză.

Conceptul de atitudine are o anumită înrudire cu conceptul de 782
apercepție al lui Wundt, dar se deosebește totuși de acesta, deoarece conceptul de apercepție include procesul corelării conținutului preexistent cu conținutul nou al apercepției, în timp ce conceptul de atitudine se referă exclusiv la conținutul subiectiv preexistent. Apercepția este, într-un fel, podul care leagă conținutul deja prezent, preexistent, cu cel nou, în timp ce atitudinea constituie oarecum capul de pod de pe un mal, iar conținutul nou - capul de pod de pe celălalt mal. Atitudinea înseamnă o *așteptare,* iar așteptarea are întotdeauna un efect selectiv și direcționant. Un conținut foarte accentuat, aflat în cîmpul vizual al conștientului formează (eventual în combinație cu alte conținuturi) o anumită *constelație,* care e echivalentă cu o atitudine bine determinată, dat fiind că un asemenea conținut conștient promovează percepția și apercepția similarului și o inhibă pe cea a disimilarului. Produce atitudinea ce-i corespunde. Acest fenomen automat este un temei esențial pentru unilateralitatea orientării conștiente. El ar duce la o totală pierdere a echilibrului, dacă în psihic nu ar exista o funcție autoreglatoare, *compensatorie* (vezi compensare), care corectează atitudinea conștientă. în acest sens, dualitatea atitudinii este, așadar, un fenomen normal, care se manifestă supărător numai dacă unilateralitatea conștientă este excesivă. Atitudinea poate fi, sub aspectul *atenției* obișnuite, un fenomen parțial, relativ neimportant sau poate fi un principiu general determinant pentru întregul psihic. Din motive întemeiate pe propria dispoziție sau pe

influenţe ale anturajului sau pe educaţie sau pe întreaga experienţă de viaţă ori pe anumite convingeri, poate fi prezentă în mod obişnuit o constelaţie de conţinuturi care produce constant şi deseori pînă în cele mai mărunte manifestări, o anumită atitudine. Cei care resimt deosebit de profund neplăcerile vieţii vor avea, prin însăşi natura lor, o atitudine care se va aştepta mereu la neplăceri Această atitudine conştientă excesivă este compensată printr-o atitudine inconştientă îndreptată spre plăcere. Oropsitul are o atitudine conştientă deschisă spre tot ce l-ar putea oropsi, alege din experienţele vieţii acest moment, îl adulmecă pretutindeni; atitudinea sa inconştientă caută însă puterea şi superioritatea.

783 După natura atitudinii sale obişnuite, întreaga psihologie a individului este orientată, chiar în trăsăturile sale fundamentale, diferit. Chiar dacă legile psihologice generale sînt valabile pentru toţi indivizii, ele nu caracterizează totuşi pe fiecare individ în parte, deoarece modul în care acţionează ele diferă complet de la o atitudine generală la alta. Atitudinea generală este întotdeauna un rezultat al tuturor factorilor ce pot influenţa considerabil psihicul, adică al predispoziţiei înnăscute, al educaţiei, al influenţei anturajului, al experineţelor de viaţă, al părerilor şi convingerilor obţinute prin **diferenţiere** (vezi acolo), al reprezentărilor colective ş.a.m.d. Fără însemnătatea absolut fundamentală a atitudinii, existenţa unei psihologii individuale ar fi exclusă. Atitudinea generală aduce însă atît de mari modificări raportului de forţe şi relaţiilor dintre funcţii, încît apar de aici efecte globale ce pun adesea sub semnul întrebării legile psihologice generale. Deşi, de pildă, din considerente fiziologice şi psihologice, exercitarea funcţiei sexuale într-o anumită măsură se dovedeşte a fi indispensabilă, există totuşi indivizi ce se pot lipsi de ea în mare măsură fără vreun fel de prejudiciu, adică fără fenomene patologice şi fără vreo scădere evidentă a productivităţii lor, în timp ce în alte

cazuri, chiar tulburări neînsemnate în acest domeniu pot atrage după sine urmări generale întru totul considerabile. Cît de puternice sînt diferenţele individuale, se poate vedea foarte bine în chestiunea plăcerii şi neplăcerii. Aici dau greş toate regulile. Există oare ceva care în anumite ocazii să nu poată produce oamenilor plăcere sau ceva care, în alte ocazii, să nu le producă neplăcere? Orice imbold, orice funcţie se poate subordona alteia, însoţind-o. Complexul eu-lui sau al puterii se poate servi de sexualitate sau sexualitatea se poate folosi de eu. Gîndirea poate înăbuşi tot restul sau sentimentul poate înghiţi gîndirea şi senzaţia - şi toate acestea depind de atitudine.

In fond, atitudinea este un fenomen individual şi se sustrage 784
analizei ştiinţifice. în practică însă, se pot deosebi anumite tipuri de atitudine, după cum se pot deosebi şi anumite funcţii psihice. Cînd o funcţie, în mod obişnuit, precumpăneşte, rezultă o atitudine tipică. După natura funcţiei diferenţiate, se formează constelaţii de conţinuturi, care produc atitudini corespunzătoare. Aşa se face că există o atitudine tipică a gînditorului, a afectivului, a senzitivului şi a intuitivului. în afară de aceste tipuri pur psihologice de atitudine, al căror număr mai poate fi probabil mărit, există şi tipuri sociale, adică tipuri pe care îşi pune pecetea o imagine colectivă. Ele se caracterizează prin diferitele -isme. Aceste atitudini colectiv condiţionate sînt, în orice caz, foarte importante, în anumite cazuri importanţa lor o poate întrece chiar pe cea a atitudinilor pur psihologice.

Colectiv. Numesc colective toate acele conţinuturi psihice care 838
sînt proprii nu numai unui individ, ci mai multor indivizi în acelaşi timp, adică unei societăţi, unui popor sau omenirii în genere. Astfel de conţinuturi sînt acele «reprezentări colective mistice ale primitivilor» (representations collectives) descrise de

Levy Bruhl[18], și, deopotrivă, *conceptele generale* curente de drept, stat, religie, știință ș.a.m.d., ale omului civilizat. Dar ele nu sînt numai concepte și viziuni, denumite colective, ci și *sentimente*. Levy-Bruhl arată că la primitivi reprezentările colective constituie totodată și sentimente colective. Tocmai din pricina acestei valori afective colective numește el «reprezentările colective» și «mistice», reprezentările acestea nefiind doar intelectuale, ci și emoționale.[19] La omul civilizat, de anumite concepte colective se leagă și sentimente colective, de pildă de ideile colective de Dumnezeu, drept, patrie etc. Caracterul colectiv nu este propriu numai anumitor elemente sau conținuturi psihice, ci poate fi și trăsătura unei *funcții* (vezi Funcție) în genere. Așa, bunăoară, gîndirea în genere, respectiv întreaga funcție gîndire poate avea un caracter colectiv, și anume în măsura în care este o gîndire general valabilă, corespunzătoare, bunăoară, legilor logicii. Tot așa, sentimentul, respectiv întreaga funcție sentiment, poate avea un caracter colectiv, în măsura în care este, bunăoară, identică sentimentelor generale sau, cu alte cuvinte, corespunzătoare așteptărilor generale, respectiv conștiinței morale generale. Este, deopotrivă, colectivă acea senzație sau acea modalitate a senzației și acea intuiție, care e proprie unui grup mai mare de oameni în același timp. Caracterul opus celui colectiv este caracterul individual (vezi acolo).

839 Compensare înseamnă *echilibrare* sau *suplinire*. Conceptul de compensare a fost introdus, de fapt, de Adler[20] în psihologia nevrozelor.[21] El înțelege prin compensare echilibrarea funcțională

[18] Levy-Bruhl, *Les fomiioits nit'iittiles dans Ies societes inferieures,* 1912, p.27.

[19] Levy-Bruhl, op.cit., p.28.

20 Adler, *Ober den nerrosen Charakter,* 1912.

21 Aluzii la doctrina compensării se găsesc și la Gross, care se inspiră din Anton.

a sentimentului inferiorității printr-un sistem psihologic compensator, comparabil dezvoltărilor compensatorii ale unor organe în cazul subdezvoltării altui organ. Adler spune: «Odată cu separarea de organismul-mamă începe pentru aceste organe și sisteme organice subdezvoltate lupta cu lumea exterioară, care izbucnește în mod necesar și se instalează cu o mai mare violență decît în cazul unui aparat normal dezvoltat... Caracterul de foetus conferă însă totodată o posibilitate sporită a compensării și supracompensării, crește capacitatea de adaptare la obstacole obișnuite și neobișnuite și asigură constituirea unor forme noi, superioare, a unor randamente noi și superioare.»[22] Sentimentul inferiorității la neurotic, care, după Adler, corespunde etiologic unei subdezvoltări organice, dă loc unei «construcții ajutătoare»[23], tocmai unei compensări, care constă dintr-o ficțiune ce contrabalansează inferioritatea. Ficțiunea sau «conduita fictivă» este un sistem psihologic care încearcă să transforme inferioritatea într-o superioritate. Ceea ce este de reținut din această concepție este existența de netăgăduit, dacă ții seama de experiență, a unei funcții compensatorii în domeniul proceselor psihologice. Ea corespunde unei funcții analoge din domeniul fiziologic, autocontrolului sau autoreglării organismului.

în timp ce Adler își limitează conceptul de compensare la 840
contrabalansarea sentimentului inferiorității, eu înțeleg conceptul compensării ca pe o echilibrare funcțională generală, ca pe o autoreglare a aparatului psihic[24]. în acest sens, înțeleg activitatea inconștientului (vezi Inconștient) ca pe o compensare a

[22] **Adler,** *Studie iiber Minderwertigkeit von Orgaiien,* 1907, p.73.

23 Adler, *Ober den nervosen Charakter,* **p.14.**

"Jung, *tiber die Bedeutung des Unbeumfiten in der Psi/ehopatologie, Gesauwielte Werke,* voi. III.

unilateralității produse de funcția conștientă în atitudinea generală. Psihologilor le place să compare conștientul cu ochiul, se vorbește despre un cîmp vizual și despre un punct de vedere al conștientului. Cu această comparație, natura funcției conștiente este caracterizată în mod adecvat: numai puține conținuturi pot atinge gradul cel mai înalt de conștiență și numai un număr limitat de conținuturi pot fi menținute simultan în cîmpul conștienței. Activitatea conștientului este *selectivă.* Selecția presupune o direcționare. Direcționarea presupune însă *excluderea tuturor conținuturilor ce nu aparțin direcției respective.* De aici trebuie să rezulte întotdeauna o anumită unilateralitate a orientării conștiente. Conținuturile excluse și inhibate de direcția aleasă cad mai întîi în inconștient, dar constituie apoi totuși, datorită existenței lor efective, o contrapondere a orientării conștiente, care sporește odată cu sporirea unilateralității conștiente și duce, în cele din urmă, la o tensiune notabilă. Această tensiune înseamnă o anumită inhibare a activității conștiente, care poate fi înfrîntă, ce e drept, prin eforturi conștiente sporite. Dar cu timpul, tensiunea crește într-atît încît conținuturile inconștiente inhibate se arată totuși conștientului, și anume pe calea viselor și a imaginilor «spontane». Cu cît e mai pronunțată unilateralitatea atitudinii conștiente, cu atît mai puternic antagonice îi sînt conținuturile provenite din inconștient, astfel încît se poate vorbi de un adevărat contrast între conștient și inconștient. In acest caz, compensarea apare sub forma unei funcții contrastante. Acest caz este extrem. De regulă, compensarea de către inconștient nu se opune orientării conștiente, ci o echilibrează și o completează. Inconștientul furnizează, bunăoară în vise, toate conținuturile constelate de situația conștientă, dar inhibate do alegerea conștientă, a căror cunoaștere ar fi indispensabilă conștientului pentru o adaptare deplină.

în stare normală, compensarea este inconștientă, adică exercită *MI*
inconștient un efect reglator asupra activității conștiente. în nevroză, inconștientul ajunge într-un contrast atît de puternic cu conștientul încît compensarea este perturbată. De aceea, terapia analitică are drept țel conștientizarea conținutului inconștient pentru a restabili în felul acesta compensarea.

Complexul puterii. Numesc uneori complex al puterii întregul 851
complex al tuturor acelor reprezentări și năzuințe care au tendința să ridice eu-l deasupra altor influențe și de a le subordona pe acestea eu-lui, indiferent dacă aceste influențe provin de la oameni sau din anumite relații sau dacă provin din propriile imbolduri, sentimente sau gînduri subiective.

Concretism. Prin conceptul de concretism înțeleg o anumită ca- 842
racteristică a *gîndirii* și *sentimentului,* care constituie opusul abstracțiunii. Concret înseamnă de fapt «crescut laolaltă». Un concept gîndit concret este un concept reprezentat concrescut, contopit cu alte concepte. Un astfel de concept nu este abstract, nu este izolat și gîndit în sine, ci în corelație și în amestec cu altceva. Nu este un concept diferențiat, ci conține încă material intuitiv furnizat de simțuri. Gîndirea concretă lucrează exclusiv cu concepte și viziuni concrete și se raportează mereu la senzorialitate. Deopotrivă, sentimentul concret nu se delimitează niciodată de dependența senzorială.

Gîndirea primitivă și sentimentul primitiv sînt exclusiv concre- 843
te, ele se raportează întotdeauna la senzorialitate. Gîndul primitivilor nu are o autonomie bine delimitată, ci aderă la fenomenul material. El se ridică cel mult la treapta analogiei. Tot așa, sentimentul primitiv este întotdeauna raportat la fenomenul material. Gîndirea și sentimentul se bazează pe senzație și diferă doar în

mică măsură de aceasta. De aceea, concretismul este un arhaism (vezi acolo). Influența magică a fetișului nu este trăită ca stare afectivă subiectivă, ci resimțită ca senzație a efectului magic. Iată un concretism al sentimentului. Primitivul nu trăiește gîndul de zeitate ca pe un conținut subiectiv, ci arborele sfînt este sălașul zeului, ba chiar zeul însuși. Iată un concretism al gîndirii. La omul civilizat, concretismul gîndirii constă, de pildă, în incapacitatea de a gîndi altceva decît fapte de proveniență senzorială, nemijlocit învederate, ori în incapacitatea de a deosebi sentimentul subiectiv de obiectul senzorial dat al sentimentului.

844 Concretismul este un concept subsumat conceptului mai general de «**participation mystique**» (vezi acolo). Așa cum această «participation mystique» constituie o întrepătrundere a individului cu obiectele exterioare, concretismul constituie o întrepătrundere a gîndirii și sentimentului cu senzația. Concretismul face ca întotdeauna obiectul gîndirii și sentimentului să fie totodată și obiect al senzației. Această întrepătrundere împiedică diferențierea gîndirii și sentimentului și menține cele două funcții în sfera senzației, adică a dependenței senzoriale, ele neputîndu-se, astfel, dezvolta în funcții pure, ci rămînînd mereu însoțitoare ale senzației. Se instalează astfel o precumpănire a factorului senzație în orientarea psihologică. (Pentru semnificația factorului senzație vezi **Senzație** și **Tip).**

845 Dezavantajul concretismului constă în atașarea funcției de senzație. Cum senzația este o percepție a stimulilor fiziologici, concretismul fie menține tot timpul funcția în sfera senzorială, fie o readuce mereu în această sferă. Efectul este o dependență senzorială a funcțiilor psihologice, care limitează autonomia psihică a individului, în favoarea datelor senzoriale. Pentru o recunoaștere a faptelor, o asemenea orientare este, desigur, bine venită, dar nu și pentru o *interpretare* a lor și a raportării lor la individ. Concretismul duce la o precumpănire a însemnătății faptelor și totodată la o reprimare a individualității și a libertății acesteia, în favoarea procesului obiectiv. Dar cum individul nu este determinat numai de stimuli fiziologici, ci și de factori ce se opun uneori faptelor exterioare, concretismul produce o proiecție a acestor factori interiori asupra faptelor exterioare și duce totodată la o supraevaluare - am putea spune - superstițioasă a faptelor pure, exact ca la primitivi. Un bun exemplu în acest sens este concretismul sentimentului la Nietzsche și acea supraapreciere a regimului alimentar apărută la el în consecință, precum și materialismul lui Moleschott («Omul este ceea ce mănîncă»[25]). Un alt exemplu de supraapreciere superstițioasă a faptelor este ipostazierea noțiunii de energie în monismul lui Ostwald.

Constructiv. Acest concept îl folosesc în mod asemănător cu cel de *sintetic,* oarecum ca explicație a acestuia din urmă. A construi înseamnă și «a compune». Folosesc termenii «constructiv» și «sintetic» pentru desemnarea unei metode contrare celei reductive. Metoda constructivă se folosește în prelucrarea produselor inconștiente (vise, fantezii). Ea pornește de la produsul inconștient ca de la o expresie simbolică (vezi **Simbol),** ce reprezintă cu anticipație un fragment de evoluție psihică'.[26] Maeder vorbește, în acest sens, de o adevărată *funcție prospectivă* a inconștientului, care anticipează, parcă ludic, evoluția psihologică viitoare.[27] Și Adler recunoaște o funcție de premoniție a in- 846

[25] Vezi nota 6 Ia capitolul *Descrierea generala a tipurilor.*

[26] Un exemplu relevant în acest sens se găsește în Jung, *Zur Psi/chologie urni Pathologie sogenatmter occulter Phiiiwmeiie, Gesiimmelte Werke,* voi. I.

[27] Maeder, *liber das Trauniprobleni,* în *Jalirbuch fur psychoanalitische uml psi/choputhologische Forschwigen,* vol.V, p.647.

conștientului.[28] Fără îndoială, produsul inconștientului nu trebuie privit unilateral, ca ceva împlinit, oarecum ca un produs final, căci ar trebui să-i tăgăduim atunci orice rost. Chiar și Freud conferă visului un rol teleologic, cel puțin ca «păzitor al somnului»[29], în timp ce funcția sa prospectivă o reduce, în esență, la «dorințe». Dar, prin analogie cu alte funcții psihologice sau fiziologice, caracterul de finalitate al tendințelor inconștiente nu poate fi negat a priori. Noi înțelegem, de aceea, produsul inconștientului ca pe o expresie orientată spre un țel sau spre un scop, care își prezintă însă ținta într-un limbaj simbolic.[30]

847 în conformitate cu această concepție, metoda constructivă de interpretare nu se ocupă de izvoarele sau de materialele inițiale de la care pornește produsul inconștient, ci caută să aducă produsui simbolic la o expresie comună inteligibilă.[31] Asociațiile libere la produsul inconștient nu sînt deci luate în considerare în sensul provenienței, ci în sensul orientării spre un scop. Ele sînt privite din punctul de vedere al acțiunii viitoare; raportului lor cu starea conștientului i se dă multă atenție, deoarece conform înțelegerii compensatorii a inconștientului, activitatea inconștientului are însemnătate, în principal, ca activitate de echilibrare sau întregire a stării conștiente. Cum este vorba de o preorientare, se pune mult mai puțin problema relației reale cu obiectul decît în cazul pro cedeului reductiv, care se ocupă de relații cu obiectul ce au avut loc în realitate. Este vorba mai degrabă de atitudinea subiectivă, în care obiectul are mai mult un rol de semnal pentru tendințele

28 Adler, *Ober den nei'rosen Charakter.*

29 Freud, *Traumdentung.*

30 Silberer, '" formularea semnificației *anagogke,* exprimă ceva asemănător. W/i *Probleme der Mystik und ihrer Symbolik,* 1914, p.149.

[3]1 Jung, *Ober die Psychologie des Unbewujlten,* p.145, *Gesammelte Werke,* voi. VII.

subiectului. Scopul metodei constructive este, de aceea, găsirea unui sens al produsului inconștient, referitor la atitudinea viitoare a subiectului. Cum inconștientul nu poate produce, de regulă, decît expresii simbolice, metoda constructivă caută să lămurească sensul exprimat simbolic, pînă cînd rezultă din el o sugestie corectă pentru orientarea conștientă, o sugestie prin care să se obțină acel consens cu inconștientul care este necesar subiectului în acțiunile sale.

Dat fiind că nici o metodă de interpretare psihologică nu se 848
bazează exclusiv pe materialul asociațiilor celui analizat, nici punctul de vedere constructiv nu se limitează la atît, ci se servește și de anumite materiale de comparație. Așa cum interpretarea reductivă se servește de anumite reprezentări analoge de ordin biologic, fiziologic, folcloristic, literar ș.a.m.d., procesul constructiv trebuie să recurgă, în cazul problemelor de gîndire, la paralele filozofice, iar în cazul celor de intuiție, la paralele din mitologie și istoria religiilor.

Metoda constructivă este necesarmente *individuală,* deoarece o 849
atitudine colectivă viitoare se dezvoltă numai prin individ. Dimpotrivă, metoda reductivă este *colectivă,* deoarece plecînd de la cazul individual duce înapoi la atitudini sau fapte fundamentale generale. Metoda constructivă poate fi aplicată și de către subiectul însuși asupra materialelor sale subiective. în acest ultim caz, ea este o metodă *intuitivă,* folosită pentru extragerea sensului general al unui produs al inconștientului. Această extragere a sensului are loc prin anexarea altor materiale, pe cale *asociativă* (așadar nu activ aperceptivă, vezi acolo), acestea îmbogățind și adîncind expresia simbolică a inconștientului (bunăoară visul) pînă cînd se ajunge la acea claritate care face posibilă conceperea sa conștientă. Prin îmbogățirea expresiei simbolice, ea își va găsi locul în corelații mai generale și va fi astfel asimilată.

758 **Conştient.** Prin conştient înţeleg corelarea conţinuturilor psihice cu **eu-1** (vezi acolo), în măsura în care eu-1 resimte ca atare această corelare.[32] Relaţiile cu eu-1 neresimţite ca at,'re sînt **inconştiente** (vezi acolo). Conştientul este funcţia sau activitatea[33] care întreţine relaţiile conţinuturilor psihice cu eu-1. Conştientul nu este identic cu *psihicul* căci psihicul reprezintă ansamblul tuturor conţinuturilor psihice, care nu sînt toate, în mod necesar, direct legate de eu, adică nu sînt toate într-atît de corelate cu eu-1 încît să li se poată atribui calitatea de a fi conştiente. Există o multitudine de complexe psihice care nu sînt legate în mod necesar de eu.[34]

778 **Diferenţiere** înseamnă dezvoltarea distinctului, distingerea părţilor dintr-un întreg. In lucrarea de faţă, folosesc conceptul de diferenţiere în principal cu referire la funcţiile psihologice. Atît timp cît o funcţie mai este contopită cu una sau mai multe alte funcţii, de pildă gîndirea cu sentimentul sau sentimentul cu senzaţia ş.a.m.d., într-atît încît nu se poate manifesta deloc de sine stătător, ea este într-o stare **arhaică** (vezi acolo), ea nu este diferenţiată, adică separată ca o parte anume dintr-un întreg şi existentă, ca atare, pentru sine. O gîndire nediferenţiată este incapabilă să gîndească independent de alte funcţii, adică în ea se amestecă statornic senzaţii sau sentimente sau intuiţii; un sentiment nediferenţiat se amestecă, de pildă, cu senzaţii şi fantezii, ca în cazul sexualizării sentimentului şi gîndirii în nevroză (Freud). De regulă, funcţia nediferenţiată este caracterizată şi prin faptul că are

32 Natorp, *Einleitung in die Psychologie,* **pil,** deopotrivă şi Lipps, *Leitfaden dt'r Psychobgie,* 1906, **p.3.**

[33] Vezi Riehl, în *Zur Einfiihrung in die Phylosophie,* **p.161**, unde conştientul este înţeles de asemenea ca «activitate», ca «proces».

34jung, *Ober die Psyehologie der Dement tu preucox, Gesminnelle Werke,* voi. III.

proprietatea *ambivalenţei* sau *dublei tendinţe*[35]*,* ceea ce înseamnă că orice poziţie este în mod notabil însoţită de negaţia sa, de aici provenind inhibiţiile caracteristice în utilizarea funcţiei nediferenţiate. Funcţia nediferenţiată îşi are şi propriile sale părţi contopite, aşa, bunăoară, facultatea simţurilor este prejudiciată de faptul că sfere diferite de senzaţii se amestecă (audition coloriee), iar sentimentul nediferenţiat se caracterizează, de pildă, printr-un amestec de ură **şi** iubire. In măsura în care o funcţie este întru totul sau în mare parte inconştientă, ea nu este nici diferenţiată, ci îşi are părţile contopite şi este contopită, la rîndul ei, cu alte funcţii. Diferenţierea constă în separarea funcţiei de alte funcţii şi în separarea propriilor sale elemente unele de altele. Fără diferenţiere, orientarea este imposibilă, căci orientarea unei funcţii, respectiv dirijarea sa, se bazează pe izolarea şi excluderea elementelor neaferente ei. Prin contopirea sa cu elemente neaferente ei, dirijarea funcţiei devine imposibilă; numai o funcţie diferenţiată se dovedeşte a fi *dirijabilă.*

Disimilare. Vezi **Asimilare.** 779

Emoţie. Vezi **Afect.** 785

Empatie. Empatia este o **introiecţie** (vezi acolo) a obiectului. 780
Pentru o descriere mai amănunţită a conceptului empatiei vezi capitolul VII (vezi şi **Proiecţie).**

Enantiodromie. Enantiodromie înseamnă «trecerea unui lucru 793
în opusul său». Acest concept este folosit în filozofia lui Heraclit[36]

35 BleuIer, *Die negative Suggestibilitiit* în *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift,* **1904;** *Zur 'flieorie des schizophrenen Negativismus,* 1910; *Lehrbuch der Psychititrie,* **1916, p.92, 285.**

[36] **Stobaeus, Ekl. I, 60.**

pentru a descrie jocul contrariilor în desfășurarea evenimentelor, într-o versiune conform căreia tot ceea ce este trece în opusul său. «Viul devine mort, iar mortul devine viu, tînărul bătrîn iar bătrînul tînăr, cel treaz devine adormit, iar adormitul treaz, fluxul izvodirii și sfîrsirii nu se oprește niciodată.» «Căci formarea și distrugerea, distrugerea și formarea, aceasta este norma care stă la baza tuturor cercurilor vieții naturii, a celor mărunte ca și a celor mari. Așadar și cosmosul însuși, așa cum a ieșit din focul primordial, se va întoarce la acesta - un dublu proces care se derulează în intervale măsurate, chiar dacă enorme și așa se va întîmpla iarăși și iarăși mereu.»[37] Aceasta este enanțiodromia lui Heraclit, după spusele unor interpreți competenți. Sînt nenumărate vorbele lui Heraclit care dau glas acestei opinii. El spune: «Și natura tinde spre contrarii și obține armonia din acestea și nu din cele asemănătoare.»

794 «Cînd se nasc, sînt destinate să trăiască și prin asta să suporte moartea.»

795 «Pentru suflare, moartea înseamnă să devină apă, pentru apă moartea este să devină pămînt. Din pămînt se va face apă, iar din apă suflare.»

796 «Schimbarea are loc alternativ, totul se schimbă în foc și focul se schimbă în tot, așa cum se schimbă aurul pe mărfuri și mărfurile pe aur.»

797 Ca aplicație psihologică a principiului său, Heraclit spune: «Să nu vă lipsească niciodată bogăția, efesieni, pentru ca decăderea voastră să poată ieși la iveală.»[38]

798 Prin enantiodromie, eu înțeleg apariția contrariului din inconștient, și anume în ordine temporală. Acest fenomen caracteristic

[37] Zeller, *Die Philosophie des Griechen,* voi. I, 1856, p.456

z, *Gnechische Denker,* voi. I, 1911, p.53

are loc aproape peste tot unde domină o direcție extrem de unilaterală a vieții conștiente, astfel că în timp se formează o poziție opusă inconștientă, la fel de puternică, care se exteriorizează la început prin inhibarea activității conștiente, iar mai tîrziu prin schimbarea direcției conștiente. Un exemplu bun de enantiodromie este psihologia lui Pavel și convertirea sa la creștinism; deopotrivă istoria convertirii lui Raymundus Lullius; identificarea cu Cristos a lui Nietzsche bolnav; idolatrizarea lui Wagner și apoi adversitatea lui față de acesta; metamorfozarea lui Swedenborg dintr-un învățat în clarvăzător ș.a.m.d.

Eu. Prin «eu» înțeleg un complex de reprezentări care se sio
constituie pentru mine în centrul cîmpului meu conștient și îmi apare ca fiind de o pronunțată continuitate și identitate cu sine însuși. De aceea vorbesc despre un *complex al eu-lui.*[39] Complexul eu-lui este un conținut al conștientului, dar totodată și o condiție a existenței conștientului (vezi Conștient), deoarece un element psihic îmi este conștient atunci cînd el se corelează cu complexul eu-lui. întrucît însă eu-1 este numai centrul cîmpului conștientului, el nu este identic cu totalitatea psihicului meu, ci doar un complex printre alte complexe. De aceea, deosebesc *eu-l* de *sine,* căci eu-1 este doar subiect al conștientului meu, pe cînd șinele este subiectul întregului meu psihic, inclusiv al celui inconștient. în acest sens, șinele ar fi o entitate (ideală) care include eu-1. Șinele apare în fanteziile inconștiente de preferință ca personalitate supraordonată, cam ca Faust la Goethe și Zarathustra la Nietzsche. De dragul idealizării, trăsăturile arhaice ale sinelui sînt reprezentate oarecum separate de șinele «superior», la Goethe sub forma lui Mefisto, la Spitteler sub forma lui

39jung, *Ober die Psi/chologie der Dement in prnecox,* p.45; *Gesmnmelte Werke,* voi.III.

Epimeteu, în psihologia creştină ca diavol sau anticrist, iar la Nietzsche Zarathustra îşi descoperă umbra în «oamenii odioşi».

799 Extravertire. Extravertire se numeşte o întoarcere spre exterior a libido-ului (vezi acolo). Cu această noţiune desemnez o vădită raportare a subiectului la obiect în sensul unei deplasări pozitive a interesului subiectiv către obiect. Cel care se află într-o stare extravertită, gîndeşte, simte şi acţionează raportîndu-se la obiect şi încă într-un mod direct şi clar perceptibil din exterior, astfel încît nu rămîne nici o îndoială privind atitudinea sa pozitivă faţă de obiect. De aceea extravertirea este oarecum o deplasare înspre exterior a interesului, din subiect înspre obiect. Dacă extravertirea este intelectuală - subiectul se gîndeşte pe sine însuşi în obiect; dacă este bazată pe sentiment, subiectul se simte pe sine însuşi în obiect, este empatic faţă de obiect. în starea de extravertire este prezentă o puternică, dacă nu chiar exclusivă condiţionare prin obiect. Se poate vorbi despre o extravertire activă, atunci cînd extravertirea este voită, este intenţionată şi despre o extravertire pasivă cînd extravertirea este determinată de obiectul care îşi atrage asupră-şi interesul subiectului, eventual împotriva voinţei acestuia.

800 Dacă starea de extravertire este obişnuită, apare *tipul extravertit* (vezi Tip).

858 Fantezie. Prin fantezie înţeleg două lucruri distincte, şi anume, în primul *rînd, fantasma* şi în al doilea rînd, *activitatea imaginativă.*[40] Rezultă din textul lucrării mele la ce mă refer de fiecare dată prin expresia de fantezie. Prin fantezie ca *fantasmă* înţeleg un complex de reprezentări care se distinge de alte complexe de reprezentări

[40] în primul caz, în traducerea de faţă, apare cuvîntul fantezie (de obicei la phi ral: fantezii), iar în al doilea caz: fantazare. (n.t.)

prin faptul că nu-i corespunde nici o stare de lucruri exterioară. Chiar dacă fanteziile se pot întemeia, iniţial, pe amintiri ale unor trăiri ce au avut loc într-adevăr, conţinutul lor nu corespunde totuşi nici unei realităţi exterioare, ci este, în esenţă, numai im rezultat învederat al activităţii spirituale creatoare, o activizare sau un produs al combinării unor elemente psihice încărcate de energie. Intrucît energia psihică poate fi supusă unei dirijări voite, fanteziile pot fi provocate conştient şi voit, fie în întregime, fie numai în parte. In primul caz, nu este vorba decît de nişte combinaţii de elemente conştiente. Acest caz nu este totuşi decît un experiment artificial, de însemnătate teoretică. în realitatea experienţei psihologice cotidiene, fanteziile sînt îndeobşte fie declanşate de o atitudine intuitivă aflată în aşteptare, fie de o irupţie de conţinuturi inconştiente în conştient.

Se pot deosebi fantezii *active* şi fantezii *pasive;* primele se 859
produc prin intuiţie, adică printr-o atitudine îndreptată spre percepţia conţinuturilor inconştiente, care face ca libido-ul să se reverse neîntîrziat asupra tuturor elementelor ce se ivesc din inconştient şi să le aducă pe acestea, prin asociere cu alte materiale paralele, la un înalt grad de claritate şi perceptabilitate; pe cînd celelalte apar de la sine într-o formă perceptibilă fără să fie precedate sau însoţite de o atitudine intuitivă, subiectul respectiv avînd o atitudine complet pasivă. Aceste fantezii aparţin «automatismelor» psihice (Janet). Fanteziile de tipul al doilea survin, fireşte, numai într-o stare relativ disociată a psihicului, căci ivirea lor presupune ca o cantitate considerabilă de energie să se fi sustras controlului conştient spre a însufleţi materialele inconştiente. Bunăoară, viziunea lui Saul presupune faptul că el, inconştient, era deja un creştin, fapt care scăpa totuşi înţelegerii sale conştiente. Fanteziile pasive provin, de bună seamă, întotdeauna, dintr-un proces inconştient aflat în contradicţie cu

conștientul, proces care acumulează cam tot atîta energie cîtă are atitudinea conștientă, căpătînd astfel puterea de a înfrîng^ rezistența acesteia.

ago Fanteziile active, în schimb, nu își datorează existența, în mod unilateral, numai unui proces inconștient intens, aflat în opoziție, ci, deopotrivă, tendinței atitudinii conștiente de a recepționa fragmentele relativ neaccentuate sau abia sugerate ale unor corelații inconștiente și de a le da formă prin asocierea unor elemente paralele, aducîndu-le la o deplină perceptibilitate. în cazul fanteziilor active, nu este vorba, așadar, neapărat, de o stare psihică disociată, ci mai degrabă de o participare pozitivă a conștientului.

86i în timp ce forma pasivă de fantazare poartă nu arareori pecetea maladivului sau cel puțin a anormalului, forma sa activă ține adesea de cele mai elevate activități spirituale umane, deoarece activitatea aceasta apare la confluența personalității conștiente și a celei inconștiente a subiectului, dînd un produs comun al lor, care are totodată rolul de a le reuni. O fantezie astfel produsă poate fi cea mai elevată expresie a unității unei individualități și poate chiar genera această individualitate tocmai prin expresia perfectă a unității sale. (Vezi și conceptul lui Schiller de «acord estetic».) Fantazarea pasivă, nu este, de bună seamă, niciodată expresia unei individualități ajunse la unitate, căci, după cum am spus, presupune o accentuată disociere, care, la rîndul ei, nu se poate întemeia decît pe o la fel de accentuată contradicție între inconștient și conștient. De aceea, fanteziile ce irup în conștient într-o asemenea stare nu vor putea fi, desigur, niciodată expresia perfectă a unei individualități unitare, ci vor reprezenta, în principal, poziția personalității inconștiente. Viața lui Pavel e un bun exemplu pentru cele spuse: convertirea sa la credința creștină a echivalat cu o acceptare a poziției anterior inconștiente și totodată cu refularea poziției conștiente anti-

creștine de pînă atunci, poziție ce s-a manifestat apoi în crizele sale de isterie. Fanteziile pasive au nevoie, deci, întotdeauna, de o *critică* venită din partea conștientului, pentru ca ele să nu impună unilateral punctul de vedere al opoziției inconștiente. Din contră, fanteziile active, fiind, pe de o parte, produse ale unei atitudini conștiente ce nu se opune inconștientului și, pe de altă parte, produse ale unor procese inconștiente care nu vin să contrazică, ci doar să compenseze conștientul, nu au nevoie de această critică, ci, pur și simplu, de *înțelegere*.

Ca în cazul viselor (care nu sînt nimic altceva decît fantezii 862
pasive), și în cazul fanteziilor trebuie să deosebim un sens *manifest* și un sens *latent*. Primul sens rezultă dintr-o contemplare nemijlocită a imaginii provenite din fantazare, din ceea ce spune nemijlocit complexul de reprezentări fantastice. Adesea, sensul manifest nu prea merită numele de sens, deși în cazul fantazării este întotdeauna cu mult mai dezvoltat decît în vis, ceea ce se datorează, probabil, faptului că, de regulă, fanteziile din vis nu au nevoie de prea multă energie spre a se putea contrapune rezistenței slabe a conștientului aflat în stare de somn, putînd ajunge astfel la limita perceptibilității chiar tendințe ce nu sînt într-o opoziție accentuată, ci vin doar să producă ușoare compensări. Fanteziile în stare de veghe trebuie însă neapărat să dispună de o energie considerabilă pentru a învinge inhibiția provenită de la atitudinea conștientă. De aceea, opoziția inconștientă trebuie să fie deja de mare importanță, pentru a putea ajunge în conștient. Dacă ar consta numai din sugestii vagi și greu inteligibile, nu ar fi niciodată în stare să atragă atenția (libido-ul conștient) în așa măsură încît să poată rupe coerența conținuturilor conștiente. Conținvitul inconștient are deci nevoie de o foarte accentuată coerență interioară, care se exteriorizează tocmai într-un sens manifest evident.

863 Sensul manifest are întotdeauna caracterul unui proces concret, clar perceptibil, care, din pricina irealității sale obiective, nu poate satisface cerințele de inteligibilitate ale conștientului. De aceea, se va trece la căutarea unei alte semnificații a fanteziilor, la căutarea unei *interpretări* a lor, adică a unui sens latent. Chiar dacă existența unui sens latent al fanteziei nu este de la bun început certă, chiar dacă nimic nu ne oprește să contestăm posibilitatea existenței unui sens latent, totuși, nevoia unei înțelegeri mulțumitoare constituie o motivație suficient de puternică pentru căutarea unor sensuri mai profunde. Această căutare a sensului latent poate fi, în primă instanță, de ordin pur *cauzal,* punîndu-se problema cauzelor psihologice ce au dat naștere fanteziilor. Acest mod de a pune problema duce pe de o parte la motivele aflate mai în profunzime ce au declanșat fantezia și, pe de altă parte, la stabilirea forțelor instinctuale ce pot fi făcute răspunzătoare energetic pentru generarea ei. După cum se știe, Freud a lucrat deosebit de mult în această direcție. Acest mod de interpretare l-am numit *reductiv.* Justificarea unei concepții reductive este fără doar și poate evidentă și, deopotrivă, este mai mult decît acceptabil că pentru un anumit temperament acest mod de interpretare a faptelor psihologice are ceva satisfăcător în sine, astfel că nu se va mai ridica nici o pretenție pentru vreun alt mod de înțelegere. Dacă cineva a strigat după ajutor, faptul acesta este în suficientă măsură și pe deplin satisfăcător explicat dacă se descoperă că respectivul se afla în acel moment în pericol de moarte. Dacă cineva visează o masă întinsă și se descoperă că îi era foame cînd s-a dus la culcare, visul lui este mulțumitor explicat. Dacă cineva care își refulează sexualitatea, un sfînt medieval - de pildă -, are fantezii sexuale, faptul acesta se explică suficient de bine prin reducție la sexualitatea refulată.

864 Și totuși, dacă am vrea să explicăm viziunea lui Petru, reducînd-o la faptul că ar fi suferit de foame și de aceea ar fi căpătat din

inconștient somația de a mînca animale necurate sau la faptul că a mînca animale necurate ar însemna, pînă la urmă, doar a-ți împlini o dorința interzisă, o asemenea explicație nu ar avea nimic prea mulțumitor n sine. Deopotrivă, nu ar satisface așteptările noastre să reducem viziunea lui Saul, de pildă, la invidia sa refulată, provocată de rolul pe care îl juca Cristos față de conaționalii săi, invidie în virtutea căreia el s-ar fi identificat cu Cristos. Ambele explicații conțin, poate, un oarecare adevăr în ele, dar nu au, totuși, nici o legătură cu psihologia istoric condiționată a lui Petru sau a lui Pavel. Această explicație este prea simplă și prea ieftină. Istoria universală nu poate fi tratată ca o problemă a psihologiei sau a unei cronici de scandal personale. Acest punct de vedere ar fi prea mărginit. Sîntem nevoiți, așadar, să lărgim considerabil concepția asupra sensului latent al fanteziilor, în primul rînd în ce privește cauzalitatea lor: psihologia individului nu poate fi explicată exhaustiv prin el însuși, ci trebuie să ne lămurim pe deplin dacă și în ce fel este condiționată această psihologie de situația istorică. Ea nu este doar o problemă fiziologică, biologică sau personală, ci și o problemă a epocii istorice. Și apoi, niciodată o stare de fapt psihologică nu va putea fi explicată exhaustiv numai prin cauzalitățile sale; ca fenomen al vieții, ea este întotdeauna indisolubil înlănțuită în continuitatea procesului vieții, astfel îneît, deși este mereu, pe de o parte, ceva ce trece, pe de altă parte însă este întotdeauna ceva ce devine, ceva ce se creează.

Momentul psihologic are două fețe, ca Ianus: privește și îndărăt și înainte. Căci înfăptuindu-se pregătește și cele viitoare. Dacă nu ar fi așa, intenția, scopul, stabilirea unor țeluri, plănuirea sau presentimentul ar fi psihologic imposibile. Cînd cineva exprimă o opinie, iar noi raportăm acest lucru numai la faptul că un altul a exprimat anterior o altă opinie, explicația aceasta este, practic, cu totul insuficientă, căci noi nu vrem să aflăm numai proveniența

acțiunii sale spre a o înțelege, ci vrem să știm și la ce se referă, ce rost și ce scop are, ce vrea să obțină prin acțiunea sa. Dacă le știm pe toate acestea, sîntem, de regulă, mulțumiți. în viat[1] cotidiană, dăm explicațiilor, fără ezitare și complet instinctiv, și m aspect de finalitate; ba chiar considerăm decisiv, adesea, tocmai acest aspect, trecînd cu vederea complet peste momentul cauzal, iar asta, în mod evident, datorită unei recunoașteri instinctive a momentului creator propriu existenței psihice. Dacă în experiența cotidiană procedăm astfel, atunci și o psihologie științifică trebuie să dea socoteală de această situație, și anume nededicîndu-se exclusiv poziției strict cauzale, pe care a preluat-o inițial din științele naturii, ci ținînd seama și de aspectele de finalitate ale psihismului.

866 Dacă, așadar, orientarea finalistă a conținuturilor conștientului este, în virtutea experienței cotidiene, deasupra oricărei îndoieli, nu există absolut nici un motiv să presupunem, pînă la proba contrarie, că nu ar fi valabil același lucru și în cazul conținuturilor inconștiente. Conform experienței mele, nu există nicidecum vreun motiv să contestăm orientarea finalistă a conținuturilor inconștiente, ci, dimpotrivă, cazurile în care nu poate fi obținută o explicație mulțumitoare decît prin introducerea punctului de vedere finalist sînt de-a dreptul numeroase. Dacă, așadar, studiem viziunea lui Saul, bunăoară, avînd în vedere misiunea universală a Sfîntului Pavel și ajungem astfel la concluzia că Saul, deși la nivelul conștientului era un prigonitor al creștinilor, adoptase inconștient o poziție creștină și că prin victoria și irupția inconștientului a fost făcut creștin, dat fiind că personalitatea sa inconștientă se îndrepta spre acest țel, înțelegînd instinctiv necesitatea și însemnătatea acestei fapte, mie mi se pare că această explicație a semnificației celor întîmplate este mai adecvată decît o explicație reductivă prin momente personale, chiar dacă acestea din urmă au fost, fără îndoială, mărturisite într-o formă sau alta, căci «mult prea ome-

nescul» nu lipsește nicăieri. De asemenea, explicația finalistă a viziunii lui Petru, sugerată în istoria faptelor apostolilor, este mult mai acceptabilă decît orice ipoteză fiziologic-personală.

Rezumînd cele de mai sus, putem spune, așadar, că fanteziile 867
trebuie înțelese atît în cauzalitatea cît și în finalitatea lor. Explicația cauzală le prezintă ca *simptonie* ale unei stări fiziologice sau personale, rezultînd din evenimente anterioare. Explicația finalistă, în schimb, prezintă fanteziile ca *simboluri,* care, cu ajutorul materialelor existente, caută să formuleze sau să marcheze un anumit țel sau mai degrabă o anumită linie de dezvoltare psihologică viitoare. Deoarece fantazarea activă este trăsătura principală a activității spirituale artistice, artistul nu este doar un *prezentator,* ci un *creator* și chiar un *educator,* dat fiind că operele sale au valoarea unor simboluri ce indică linii ale evoluției viitoare. Valabilitatea socială mai largă sau mai restrînsă a simbolurilor depinde de vitalitatea mai cuprinzătoare sau mai mărginită a individualității creatoare. Cu cît mai anormală este individualitatea sau, altfel spus, cu cît mai lipsită de vitalitate este, cu atît mai îngrădită este valabilitatea socială a simbolurilor pe care le produce, chiar dacă simbolurile sînt de o însemnătate absolută pentru individualitatea respectivă.

Existența sensului latent al fanteziilor ar putea fi contestată nu- 868
mai dacă am considera totodată că procesele naturale în genere sînt lipsite de un sens acceptabil. Științele naturii au relevat totuși un sens al proceselor naturale, sub forma legilor naturii. Legile naturii sînt în general înțelese ca ipoteze ale oamenilor, elaborate pentru explicarea proceselor naturale. Dar în măsura în care se stabilește cu certitudine că legea elaborată e în concordanță cu procesul obiectiv, sîntem îndreptățiți să vorbim despre un sens al fenomenului natural. Iar în măsura în care reușim să descoperim o legitate a fanteziilor, sîntem de asemenea îndreptățiți să vorbim despre un sens al lor. Dar sensul găsit este numai atunci accepta-

bil, sau cu alte cuvinte: legitatea desprinsă își merită numai atunci numele, cînd redă în mod adecvat esența fanteziilor. Există o legitate în cadrul căreia se desfășoară fenomenul natural și o legitate intrinsecă a fenomenului natural. Este, ce-i drept, legic să visezi în timpul somnului, dar asta nu este o legitate care să spună ceva despre esența visului. Este doar o condiție a lui. Descoperirea unei proveniențe fiziologice a fanteziilor înseamnă că s-a găsit o condiție a existenței lor, dar nu o lege a esenței lor. Fanteziile fiind un fenomen psihologic, legea lor trebuie să fie tot de ordin psihologic.

869 Ajungem acum la al doilea punct al explicațiilor noastre privind, de această dată, conceptul de fantazare ca *activitate imaginativă*. Imaginația este activitatea de reprezentare sau de creație a spiritului în genere, fără să fie o facultate de sine stătătoare, căci se poate desfășura sub toate formele fundamentale ale fenomenului psihic, ca gîndire, sentiment, senzație sau intuiție. Fantazarea ca activitate imaginativă este pentru mine, pur și simplu, expresia nemijlocită a activității vitale psihice, a energiei psihice, care nu se arată conștientului decît sub formă de imagini sau conținuturi, după cum nici energia fizică nu iese la iveală decît sub formă de stări fizice care excită, pe cale fizică, organele de simț. După cum nici o stare fizică - privită energetic - nu este altceva decît un sistem de forțe, nici un conținut psihic nu este nimic altceva - dacă îl privim energetic - decît un sistem de forțe ce se arată conștientului. De aceea, din acest punct de vedere, se poate spune că fanteziile nu sînt nimic altceva decît o anumită cantitate de libido, care nu se poate arăta niciodată conștientului altfel decît sub forma unei imagini. Fanteziile sînt «idei-forță». Fantazarea ca activitate imaginativă este identică desfășurării procesului energetic psihic

807 **Funcție** (vezi și **Funcție** slab diferențiată). Prin fvincție psihologică înțeleg o anumită formă de activitate psihică, care rămîne ase

menea sieși în împrejurări diferite. Privită din punct de vedere energetic, funcția este o formă de manifestare a libido-ului (vezi acolo), care rămîne, în principiu, asemenea sieși în împrejurări diferite, cam în același fel în care forța fizică poate fi considerată ca o formă de manifestare anumită a energiei fizice. Deosebesc în total patru funcții fundamentale, două raționale și două iraționale, în speță *gîndirea* și *sentimentul,* respectiv *senzația* și *intuiția.* Nu pot da a priori nici un temei conform căruia tocmai aceste patru funcții ar fi fundamentale, pot afirma doar că am ajuns la această concepție în urma unei experiențe îndelungate. Deosebesc aceste funcții între ele, deoarece nu pot fi puse într-o relație reciprocă, respectiv nu pot fi reduse una la alta. Principiul gîndirii, bunăoară, este absolut diferit de principiul sentimentului ș.a.m.d. Deosebesc în mod principial aceste funcții de fantazare, deoarece fantazarea îmi apare ca o formă de activitate caracteristică, care se poate manifesta în toate cele patru funcții fundamentale. Voința mi se pare un fenomen întru totul secundar și atenția, de asemenea.

Funcție slab diferențiată.[41] Prin funcție slab diferențiată 852
înțeleg acea funcție care rămîne în urmă în procesul de diferențiere. Căci, conform experienței, nu prea este posibil - din pricina condițiilor în general nefavorabile -, ca cineva să-și dezvolte toate funcțiile psihologice în același timp. Chiar cerințele sociale fac ca omul să-și diferențieze în primul rînd și în cea mai mare măsură fie acea funcție pentru care are, prin natura sa, cele mai multe aptitudini, fie pe cea care îi oferă cele mai eficiente mijloace de obținere a unor succese sociale. Foarte frecvent, ba chiar de regulă, omul se identifică mai mult sau mai puțin cu

41 Pentru *mindfiwcrtigc Funktion,* traducerea ad literam ar fi «funcție de valoare inferioară». In traducerea de față am folosit însă expresia echivalentă, tocmai conform definiției de aici a autorului, de «funcție slab diferențiată» (n.t.).

funcţia sa favorizată şi, deci, în cea mai mare măsură dezvoltată, în felul acesta iau naştere tipurile (vezi **Tip)** psihologice. Datorită unilateralităţii acestui proces de evoluţie, o funcţie sau mai multe rămîn în urmă ca dezvoltare, în mod necesar. Ele pot fi numite, aşadar, în mod adecvat, «slab diferenţiate», şi anume în sens psihologic, dar nu în sens psihopatologic, deoarece aceste funcţii nedezvoltate nu sînt în nici un caz patologice, ci doar retardate faţă de funcţia favorizată. Funcţia slab diferenţiată este, ce-i drept, ca fenomen, conştientă, dar valoarea sa intrinsecă nu este recunoscută. Se comportă ca multe alte conţinuturi refulate sau insuficient avute în vedere, care sînt parţial conştiente, dar parţial inconştiente, cam aşa cum se întîmplă ca un om să-ţi fie cunoscut ca figură, dar să nu ştii prea bine cine este. în cazuri normale, funcţia slab diferenţiată este, cel puţin în ce priveşte efectele sale, conştientă, în nevroză însă cade parţial sau în cea mai mare parte în zona inconştientă. Tocmai în măsura în care întregul libido este acordat funcţiei favorizate, funcţia slab diferenţiată evoluează regresiv, adică revine la stadiile arhaice anterioare, devenind astfel incompatibilă cu funcţia conştientă favorizată. Dacă o funcţie care în mod normal trebuie să fie conştientă, cade în inconştient, atunci şi energia proprie acestei funcţii cade în inconştient. O funcţie naturală, cum este de pildă sentimentul, posedă o energie ce-i este în mod natural atribuită, ea constituie un sistem viu bine organizat, căreia nu-i poate fi răpită complet energia, în nici un caz.

853 Devenind inconştientă, funcţia slab diferenţiată transmite restul ei de energie inconştientului, inconştientul fiind astfel nefiresc însufleţit. Apar astfel fanteziile aferente funcţiei care a devenit arhaică. O eliberare prin analiză a funcţiei slab diferenţiate din inconştient poate avea loc, deci, numai prin conturarea fanteziilor inconştiente provocate tocmai de funcţia devenită inconştientă.

Prin conştientizarea acestor fantezii, este readusă în conştient totodată şi funcţia slab diferenţiată şi îi este redată posibilitatea de a se dezvolta.

Funcţie transcendentă.[42] Vezi **Simbol.** 910

Gînd. Gîndul este un conţinut sau un material al funcţiei gîndire (vezi Gîndire) determinat printr-o discriminare intelectuală. sos

Gîndire. Consider gîndirea ca fiind una dintre cele patrvi funcţii psihologice fundamentale (vezi **Funcţie).** Gîndirea este acea funcţie psihologică, care, conform propriilor sale legi, aduce anumite conţinuturi, anumite reprezentări într-o corelaţie (conceptuală). Este o activitate aperceptivă şi se împarte, ca atare, în activitate de gîndire *activă* şi *pasivă*. Gîndirea activă este o acţiune voită, iar gîndirea pasivă o întîmplare. în primul caz îmi supun reprezentările unui act voit de judecată, în cel de-al doilea se formează corelaţii conceptuale, au loc judecăţi, care uneori pot veni în contradicţie cu intenţiile mele, pot să nu corespundă scopurilor mele şi de aceea îmi deturnează direcţia sentimentului, deşi, ulterior, printr-un act de apercepţie activă pot ajunge să le dau dreptate. Gîndirea activă corespunde, aşadar, conceptului meu de *gîndire dirijată.*[43] *Gîndirea pasivă* a fost desemnată, inadecvat, în lucrarea mea mai sus citată, ca «fantazare». Aş numi-o astăzi gîndire intuitivă. 774

O simplă înşiruire de reprezentări, numită de anumiţi psihologi gîndire *asociativă,* nu o consider gîndire, ci pură *reprezentare.* 775

42 Vezi Jung, *Di? fnmsz?nd?nt? Fuiiktion, G?MIIWI?U? Werkr,* **voi. VIII.**

g, *WninHungen nud Si/mbole der Libido,* p. 7. Ediţie nouă: *Syinbol? der Wninllung,* *Cfsnnniirltc W?rk?,* vol.V.

Despre gîndire nu putem vorbi decît acolo unde apare o corelare a reprezentărilor printr-un concept, adică acolo unde se face un act de judecată, indiferent dacă acest act de judecată corespunde intenției noastre sau nu.

776 Capacitatea de gîndire dirijată o denumesc *intelect,* capacitatea de gîndire pasivă sau nedirijată o numesc *intuiție intelectuală* Apoi, numesc gîndirea dirijată, intelectul, funcție rațională (vezi **Rațional),** întrucît ordonează reprezentările conform unei norme de care sînt conștient. Dimpotrivă, gîndirea nedirijată, intuiția intelectuală este pentru mine o funcție irațională (vezi **Irațional),** întrucît judecă și ordonează reprezentările după norme ce nu-mi sînt conștiente și deci rațional recunoscute. Pot însă, cîteodată, să-mi dau seama ulterior că și actul judecății intuitive corespunde rațiunii, deși a luat naștere pe o cale ce mi s-a părut a fi irațională.

777 Prin gîndire afectivă nu înțeleg gîndirea intuitivă, ci o gîndire dependentă de sentiment, adică o gîndire care nu se supune propriului său principiu logic, ci principiului sentimentului, în gîndirea afectivă, legile logicii sînt prezente doar aparent, căci în realitate sînt date la o parte spre a lăsa loc intențiilor sentimentului.

8ii Idee. Folosesc în această lucrare conceptul de idee pentru a desemna un anumit element psihologic strîns corelat cu ceea ce numesc **imagine** (vezi acolo), imaginea poate fi de proveniență *personală* sau *impersonală.* In al doilea caz este colectivă și se remarcă prin trăsături mitologice. O numesc atunci *imagine primordială.* Dacă nu are totuși caracter mitologic, adică îi lipsesc trăsăturile de viziune concretă și este doar colectivă, atunci vorbesc despre o idee. Folosesc deci cuvîntul idee referindu-mă la sensul unei imagini primordiale, sens care e rupt, abstras din concretismul imaginii. întrucît ideea este o abstracție, ea parc

dedusă sau dezvoltată din ceva elementar, pare un produs aJ gîndirii. în acest sens, de ceva secundar, de ceva dedus a fost înțeleasă ideea de către Wundt[44] și alții.

Dar întrucît ideea nu este decît sensul formulat al unei imagini primordiale, imagine prin care ea a fost deja prezentată *simbolic,* natura ideii nu este de ordinul a ceva dedus sau produs, ci, din punct de vedere psihologic, este ceva a priori existent, ca o posibilitate generală de corelare a gîndurilor, dinainte dată. De aceea, ideea este prin natura sa (nu și prin formularea sa) o entitate psihologică a priori existentă și determinantă. în acest sens, la Platon, ideea este o imagine originară a lucrurilor, la Kant un «model originar de folosire a intelectului», un concept transcendent, care depășește, ca atare, granițele experienței[45], un concept al rațiunii, «al cărei obiect nu se poate întîlni deloc în experiență»[46]. Kant spune: «Chiar dacă trebuie să spunem tocmai despre conceptele rațiunii că *ele sînt doar idei,* nu înseamnă că le considerăm inutile sau lipsite de importanță. Cu toate că prin ele nu se poate defini nici un obiect, ele pot totuși servi, în fond și pe neobservate, intelectului, drept canon al folosirii sale generale și unanime, prin care acesta nu cunoaște, ce-i drept, nimic *în plus* față de ceea ce ar cunoaște prin conceptele sale, dar va fi condus în această cunoaștere mai bine și mai departe. Nemaivorbind că ele fac probabil posibilă o trecere de la conceptele naturale la cele practice și pot crea în felul acesta consistența ideilor morale cu cunoștințele speculative ale rațiunii.»[47]

ophische Studiai, voi. VII, 13.

der reinen Vcrminft. Ed. Kehrbach, p.279.

^*Logik,* p.140.

[47] *Kritik der rchmi Veniutift. VA.* Kehrbaih, p.284.

813 Schopenhauer spune: «înţeleg aşadar prin idee orice treaptă determinată şi bine stabilită a obiectivării voinţei, în măsura în care e lucru în sine şi deci străin de pluralitate, treaptă care se referă totuşi la lucrurile singulare, ca forme veşnice sai modele ale lor»[48]. La Schopenhauer ideea este, totuşi, de ordinul viziunii, căci el o concepe exact în sensul în care înţeleg eu imaginile primordiale, ea fiind incogniscibilă de către individ şi relevîndu-se numai «subiectului pur al cunoaşterii», care s-a ridicat deasupra voinţei şi individualităţii.[49]

814 Hegel ipostaziază deplin ideea, conferindu-i atributul unicei existenţe reale. Ea este «conceptul, realitatea conceptului şi unitatea amîndurora.»[50] Este «eterna creaţie».[51]

815 La Lasswitz, ideea este o «lege care arată direcţia în care trebuie să se dezvolte experienţa noastră». Ea este «cea mai certă şi cea mai înaltă realitate».[52]

816 La Cohen ideea este «conştiinţa de sine a conceptului», «fundamentarea» fiinţei.[53]

817 Nu voi continua cu mărturiile privind natura primară a ideii. Citatele sînt deja suficiente pentru a arăta că ideea este înţeleasă ca o entitate fundamentală, a priori existentă. Această din urmă calitate o are de la treapta sa anterioară, imaginea (vezi acolo) primordială, simbolică. Natura sa secundară, a abstractului şi dedusului o are de la prelucrarea raţională căreia îi este supusă imaginea primordială, spre a o face aptă pentru o utilizare raţională. Imaginea primordială fiind o entitate psihologică ce reapare mereu şi pretutindeni în forme adecvate, se poate spune - într-un anume sens - acelaşi lucru şi despre idee, deşi ea este în mult mai mare măsură supusă, prin natura sa raţională, schimbării date de prelucrarea sa raţională puternic influenţată de moment şi de împrejurări, prelucrare ce îi conferă formulările corespunzătoare spiritului fiecărei epoci. Datorită provenienţei sale din imaginea primordială, unii filozofi îi conferă calităţi transcendente, care, de fapt, nu-i revin ideii, aşa cum o concep eu, ci mai degrabă imaginii primordiale, căreia îi este proprie caritatea atemporalităţii, ea fiind dintotdeauna şi pretutindeni dată spiritului uman ca parte integrantă a lui. Autonomia ideii provine de asemenea de la imaginea primordială, care nu este niciodată produsă, ci permanent prezentă, apărînd de la sine în percepţie, astfel încît s-ar putea spune chiar că ar tinde de la sine la realizarea sa, fiind resimţită de spirit ca potenţialitate activ determinantă. Această viziune nu este totuşi generală, ci este, de bună seamă, o chestiune de atitudine (vezi cap.VII).

Ideea este o entitate psihologică, care determină nu numai gîndirea, ci (ca idee practică) şi sentimentul. De regulă, folosesc totuşi termenul de idee numai dacă vorbesc de determinarea gîndirii la gînditor; dar aş putea vorbi, deopotrivă, de idee la determinarea sentimentului la afectiv. Din punct de vedere terminologic, este corect să vorbim totuşi de o determinare prin imaginea primordială atunci cînd se pune problema determinării apriorice în cazul unei funcţii nediferenţiate. Natura dublă a ideii, ca ceva primar şi totodată secundar face ca expresia să fie folosită uneori în indistincţie cu «imagine primordială». Pentru atitudinea introvertită, ideea este un primum movens, iar pentru cea extravertită - un produs.

4§ D/e *Welt ah Wille urni Vorstellung,* vol.I, §25.

49 op.cit. §49.

50 *Asthetik,* vol.I, 138

51 *Logik,* vol.III, p.242.

52 *Wirklichkeiten,* pp.152, 154.

53 *Logik der reinen Erkmntins,* pp.14, 18.

819 **Identificare.** Prin identificare se înțelege un proces psihologic prin care personalitatea se *disimilează* (vezi **Asimilare),** parțial sau total, de sine însăși. Identificarea este o înstrăinare a subiectului de sine însuși, în favoarea unui obiect în care subiectul se înveșmîntează, în oarecare măsură. Identificarea cu tatăl, de pildă, înseamnă practic o adoptare a modului de a fi al tatălui, ca și cum fiul ar fi identic cu tatăl și nu o individualitate diferită de tată. Identificarea se deosebește de *imitație* prin faptul că identificarea este o *imitație inconștientă,* în timp ce imitația este o copiere conștientă. Imitația este un mijloc indispensabil personalității juvenile aflate încă în dezvoltare. Are un efect favorabil, atîta timp cît nu se recurge la acest mijloc din pură comoditate, fiind împiedicată astfel obținerea unei metode individuale potrivite. Identificarea poate fi și ea favorabilă, atîta timp cît calea individuală nu este încă practicabilă. Dar dacă se ivește o posibilitate individuală mai bună, identificarea își dovedește caracterul patologic prin faptul că devine pe atît de inhibantă, pe cît de mobilizatoare și favorabilă era. Are atunci un efect disociant, subiectul dezbinîndu-se din pricina **ei** în două personalități străine una de alta.

820 Identificarea nu este legată întotdeauna de persoane, ci uneori și de lucruri (de pildă de o mișcare spirituală, de o afacere etc.) sau de funții psihologice. Ultimul caz este chiar deosebit de important (vezi cap.II). în acest caz, se ajunge la formarea unui caracter secundar și anume prin faptul că individul se identifică cu cea mai bine dezvoltată funcție a sa în așa măsură încît se îndepărtează în mare parte sau întru totul de constituția inițială a caracterului său, adevărata sa individualitate căzînd astfel în inconștient. Acest caz constituie aproape o regulă la toți oamenii cu o funcție diferențiată. Este chiar un punct prin care se trece în mod necesar pe calea oricărei individuații. Identificarea cu părinții sau cu alte persoane apropiate din familie este, în parte, un fenomen normal,

în măsura în care coincide cu *identitatea familială* a priori existentă, în acest caz, e recomandabil să vorbim nu de identificare, ci, corespunzător situației, de identitate. Identificarea cu cei din familie se deosebește de identitate tocmai prin aceea că nu este un fapt a priori dat, ci se ivește doar în mod secundar prin următorul proces: individul pe cale să iasă, în dezvoltarea sa, din identitatea familială inițială întîmpină în procesul ei de adaptare și dezvoltare o dificultate de neînlăturat cu ușurință; ca urmare se produce o acumulare de libido care își caută, pînă la urmă, o ieșire regresivă. Prin regresiune sînt retrăite stări anterioare, printre altele și identitatea familială. Această identitate depășită deja, de fapt, și retrăită acum regresiv este identificarea cu cei din familie. Toate identificările cu persoane apar pe calea aceasta. Identificarea urmărește întotdeauna scopul de a obține un avantaj sau de a înlătura o dificultate sau de a rezolva o problemă pe calea și cu mijloacele altuia.

Identitate. Vorbesc despre identitate în cazul unei echivalențe 821
psihologice. Identitatea este întotdeauna un fenomen inconștient, căci o echivalență conștientă ar fi deja conștienta a două lucruri care sînt echivalente, ceea ce ar presupune deci o separare a subiectului de obiect, fenomenul identității fiind astfel înlăturat. Identitatea psihologică trebuie să fie inconștientă. Este o caracteristică a mentalității primitive și adevăratul fundament al acelei «participation mystique», care, de fapt, nu este nimic altceva decît o rămășiță a indistincției psihice primordiale dintre subiect și obiect, adică a stării primordiale inconștiente; mai este și o caracteristică a stării spiritului infantil timpuriu și, în fine, este, de asemenea, o caracteristică a conținutului inconștient la omul civilizat adult, conținut care, dacă nu a devenit conștient, rămîne multă vreme într-o stare de identitate cu obiectul. Pe identitatea cu părinții se bazează **identificarea** (vezi acolo) cu părinții; deopotrivă, pe

această identitate se bazează și proiecția (vezi acolo) și introiecția (vezi acolo).

822 Identitatea este în primul rînd o echivalență inconștientă cu obiectul. Nu este o *echivalare,* o identificare, ci o echivalență apriorică, care, în genere, nu a fost niciodată obiect al conștientului. Pe identitate se bazează prejudecata naivă că psihologia unuia ar fi la fel cu psihologia altuia, că la toți sînt valabile aceleași motivații, că ceva ce îmi place mie este fără doar și poate o plăcere și pentru celălalt, că ceva ce mie mi se pare imoral, trebuie să fie imoral și pentru celălalt ș.a.m.d. Pe identitate se bazează tendința generală de a încerca să corectezi la celălalt ceea ce ar trebui să corectezi, de fapt, la tine însuți. Pe identitate se bazează, apoi, posibilitatea sugestionării și contaminării psihice. Deosebit de clar iese în evidență identitatea în cazurile psihopatologice, de pildă în delirul paranoic, cînd propriile conținuturi subiective sînt atribuite, fără ezitare, altora. Dar identitatea face totodată posibil și un colectivism conștient, o atitudine socială conștientă care și-a găsit expresia cea mai înaltă în iubirea creștină a aproapelui.

823 Imaginație. Vezi Fantezie.

759 Imagine. Cînd vorbesc despre imagine în lucrarea de față, nu mă refer la copia imaginii obiectului exterior, ci mai degrabă la o viziune, în sensul limbajului poetic, adică la o imagine a fanteziei, care e corelată doar indirect cu percepția obiectului exterior. Imaginea aceasta se bazează pe activitatea inconștientă a fanteziei mai degrabă, și apare conștientului, în mod mai mult sau mai puțin abrupt, ca un produs al acestei activități, ca o viziune sau ca o halucinație, eventual, dar fără să aibă caracterul patologic al acestora, adică fără să aparțină tabloului clinic al unei boli. Imaginea are caracterul psihologic al unei reprezentări a fante/iei și

niciodată caracterul cvazi-real al halucinației, adică nu vine niciodată să înlocuiască realitatea și este deosebită întotdeauna de realitatea senzorială ca fiind o imagine «interioară». De regulă, e lipsită totoGiiă de orice proiecție în spațiu, deși, în cazuri excepționale, poate să apară, într-o oarecare măsură, și din exterior. Acest mod de apariție poate fi numai arhaic (vezi acolo), dacă nu e în primul rînd patologic, ceea ce nu-i înlătură însă caracterul arhaic. La nivelul primitiv, adică în mentalitatea primitivilor, imaginea interioară se plasează lesne în spațiu, ca viziune sau ca halucinație auditivă, fără să fie patologică.

Chiar dacă imaginii nu-i revine, de regulă, o valoare de realita- 760
te, i se poate atașa totuși o însemnătate mare în viața sufletească, adică o valoare *psihologică* mare, ea reprezentând o realitate «interioară», care întrece uneori ca însemnătate realitatea «exterioară». în acest caz, individul nu este orientat către adaptarea la realitate, ci către adaptarea la cerințele interioare.

Imaginea interioară este o entitate complexă, compusă din dife- 76i
rite materiale de proveniențe foarte diferite. Dar nu este un conglomerat, ci un produs unitar în sine, care are sensul său propriu, autonom. Imaginea este o *expresie concentrată a situației psihice globale,* și nu numai - și nici măcar cu precădere - a conținuturilor inconștiente pur și simplu. Este, ce e drept, expresia unor conținuturi inconștiente, dar nu a absolut tuturor conținuturilor, ci numai a celor momentan constelate. Această constelare rezultă pe de o parte din activitatea proprie a inconștientului, iar pe de alta din starea momentană a conștientului, care stîrnește întotdeauna, simultan, și activitatea materialelor subliminale aferente ei și le inhibă pe cele neaferente. Ca atare, imaginea este o expresie a situației momentane inconștiente, precum și conștiente. Tălmăci-"ea sensului ei nu poate porni, deci, nici dinspre conștient numai, luci dinspre inconștient numai, ci exclusiv din relația lor reciprocă.

762 Numesc imaginea *primordială^,* atunci cînd are un caracter *arhaic.* Vorbesc despre un caracter arhaic atunci cînd imaginea coincide în mod frapant cu motive mitologice cunoscute. In acest ca/, exprimă, pe de o parte, materiale preponderent *colectiv-inconștiente* (vezi Inconștient) și, pe de altă parte, indică faptul că starea momentană a conștientului se află sub influențe de natură nu atît personală, cît mai degrabă colectivă.

763 O imagine *personală* nu are nici caracter arhaic, nici însemnătate colectivă, ci exprimă conținuturi personal-inconștiente și o stare personal condiționată a conștientului.

764 Imaginea primordială, pe care am denumit-o și «arhetip», este întotdeauna colectivă, adică este comună cel puțin unui popor întreg sau anumitor epoci. Principalele motive mitologice sînt comune, probabil, tuturor raselor și epocilor; astfel, am putut urmări o serie de motive ale mitologiei grecești în visele și fanteziile unor psihopați de cea mai pură rasă neagră.[55]

765 Din punctul de vedere cauzal al științelor naturii, imaginea primordială poate fi înțeleasă ca un sediment mnemic, o *engramă* (Semon), care s-a format prin condensare, din nenumărate procese asemănătoare între ele. Privită astfel, este un sediment și totodată o formă fundamentală tipică a unei anumite trăiri sufletești ce revine mereu. Ca motiv mitologic, este o expresie mereu reluată și mereu eficace, care fie trezește, fie dă o formă adecvată anumitor trăiri sufletești. Din acest punct de vedere, este expresia psihică a unei constituții bine determinate anatomic și fiziologic. Privită de pe poziția conform căreia structurile anatomice s-ar forma prin

54 Un exemplu remarcabil de imagine arhaică se găsește în Jung, *Wundlungen und Symbole der Libido,* p.35, ediție nouă: *Symbole der Watnilung, Gesmnmelte Werke,* vol.V.

55 Mă inspir aici de la J.Burckhardt. Vezi Jung, *Wandlungen und Symbole der Li bido,* p.35, în ediție nouă: *Symbole der Wandlung, Gesammelte Werke,* vol.V.

acțiunea condițiilor mediului asupra materiei organice, imaginea primordială ar trebui să corespundă, cu ocurența sa statornică și general răspîndită, unei acțiuni exterioare la fel de generale și statornice, care trebuie, deci, să aibă caracterul unei legi a naturii. în felul acesta, mitul ar putea fi raportat la natură, miturile solare, de pildă, la răsăritul și apusul zilnic al soarelui sau la succesiunea, la fel de evidentă, a anotimpurilor și așa îl și concep, de fapt, mulți mitologi. Dar rămîne astfel deschisă o problemă: de ce nu apar atunci drept conținuturi ale mitului, în mod direct și neînvăluit, soarele și modificările sale manifeste? Faptul că soarele sau luna sau fenomenele meteorologice apar într-un mod cel puțin alegoric ne indică însă existența unei colaborări autonome a psihicului, care nu poate fi în nici un caz doar un produs sau un calc al condițiilor de mediu. Căci de unde i s-ar mai trage atunci capacitatea de a adopta o poziție cu totul exterioară percepției senzoriale? De unde i-ar mai veni atunci capacitatea de a produce mai mult sau altceva decît cele atestate prin mijlocirea simțurilor? în fața acestor întrebări, teoria științific-cauzală a engramelor lui Semon nu mai este suficientă. Trebuie să admitem, de aceea, prin forța lucrurilor, că structura cerebrală dată nu-și datorează modul de a fi numai acțiunii condițiilor de mediu, ci, deopotrivă, și alcătuirii caracteristice și autonome a materiei organice și, deci, unei legi date odată cu viața. Alcătuirea dată a organismului este, deci, un produs al condițiilor exterioare, pe de o parte, iar pe de alta, a predispozițiilor inerente ființei vii. Ca atare, imaginea primordială trebuie corelată și ea, pe de o parte, fără îndoială, cu anumite procese din natură, perceptibile prin simțuri, procese ce se repetă și își fac efectul mereu, dar pe de altă parte, deopotrivă fără nici o îndoială, cu anumite predispoziții interioare ale vieții spirituale și ale vieții în genere. Lumina este întîmpinată de organism printr-o formație specifică, ochiul, iar fenomenul natural este întîmpinat de spirit

printr-o imagine, care îl sesizează exact așa cum sesizează ochiul lumina. Și exact așa cum ochiul este o mărturie a activității crea toare autonome caracteristice materiei organice, imagirea primordială este o expresie a forței formative proprii, necondiționate >i spiritului.

766 Imaginea primordială este astfel o expresie concentrată a procesului vital. Ea dă percepțiilor senzoriale și celor interioare, spirituale, care apar la început în dezordine și incoerent, un sens ordonator și corelant și eliberează astfel energia psihică din dependența sa de percepția pură și neînțeleasă. Ea leagă însă, totodată, energiile descătușate prin percepția stimulului, de un anumit sens ce dirijează apoi acțiunea pe căile corespunzătoare lui. Dă un curs energiilor inutilizabile acumulate, îndreptînd spiritul către natură și transpunînd imboldul pur natural în forme spirituale.

767 Imaginea primordială este treapta premergătoare *ideii* (vezi **Idee),** este substratul ei germinativ. Din ea dezvoltă rațiunea, dînd la o parte *concretismul* (vezi **Concretism)** caracteristic și necesar imaginii primordiale, un *concept* - adică tocmai o idee -, care se deosebește însă de toate conceptele celelalte prin faptul că nu e dat de experiență, ci se dovedește a fi un principiu subiacent tuturor experiențelor. Această caracteristică a ideii derivă din imaginea primordială, care, ca expresie a structurii cerebrale specifice, conferă, totodată, o anumită formă oricărei experiențe.

7M Gradul eficacității psihologice a imaginii primordiale este determinat de atitudinea individului. Dacă atitudinea este introvertită, rezultă, în mod natural, ca urmare a sustragerii libido-ului de la obiectul exterior, o mai mare accentuare a obiectului interior, a gîndului. De aici urmează o dezvoltare deosebit de intensă a gîndului pe linia prescrisă inconștient de imaginea primordială. în felul acesta, imaginea primordială se manifestă mai întîi indirect. Continuarea dezvoltării pe planul gîndului

duce la idee, care nu este nimic altceva decît imaginea primordială ajunsă la o formulare de ordinul gîndului. Dincolo de idee duce numai dezvoltarea funcției opuse, ceea ce înseamnă că ideea, odată sesizată intelectual, va acționa pînă la urmă asupra vieții. Ea implică pentru asta sentimentul, care este însă, în acest caz, cu mult mai puțin diferențiat și, deci, mai concret decît gîndirea. De aceea, sentimentul este impur și, fiind nediferențiat, este încă în contopire cu inconștientul, iar individul este incapabil să reunească un astfel de sentiment cu ideea. în acest caz, imaginea primordială apare ca **simbol** (vezi acolo) în cîmpul vizual interior; cuprinde, pe de o parte, datorită naturii sale concrete, sentimentul aflat într-o stare nediferențiată concretă; dar sesizează, totodată, datorită semnificației sale, și ideea - a cărei născătoare este ea însăși, de altfel - și reunește astfel ideea cu sentimentul. In modul acesta, imaginea primordială intervine ca mijlocitor și dă dovadă tocmai de acea eficacitate eliberatoare, pe care a avut-o întotdeauna în religii. De aceea, aș pune mai degrabă pe seama imaginii primordiale ceea ce spune Schopenhauer despre idee, ideea trebuind înțeleasă, așa cum am arătat la articolul **Idee,** nu ca ceva întru totul și exclusiv aprioric, ci tocmai ca ceva totodată dedus și dezvoltat. De aceea, în citatele pe care le dau mai jos din Schopenhauer, rog cititorul să înlocuiască de fiecare dată în text cuvîntul «idee» cu «imagine primordială», ca să ajungă la înțelegerea celor la care mă refer aici.

«De către individ ca atare, ea - ideea - nu este cunoscută niciodată, ci numai de cel care s-a ridicat deasupra oricărei vreri și deasupra oricărei individualități, la subiectul pur al cunoașterii: ea este, deci, accesibilă, numai geniului sau, încă, celui care printr-un spor al forței sale pure de cunoaștere, provocat îndeobște de opera geniului, ajunge într-o dispoziție genială: de aceea ea nu este 769

direct, ci doar condiționat comunicabilă, ideea sesizată și reprodusă (de ex.) în opera de artă vorbind fiecăruia numai dup.i măsura valorii sale intelectuale proprii» etc.

770 «Ideea este unitatea descompusă, în virtutea aprehendării noastre intuitive a timpului și spațiului, unitatea descompusă în multiplicitate.»

771 «Conceptul se aseamănă cu un recipient mort, în care tot ceea ce s-a introdus stă, într-adevăr, laolaltă, dar din care nici nu se poate scoate mai mult decît s-a introdus: ideea, dimpotrivă, dezvoltă în cel care a sesizat-o, reprezentări ce sînt noi în raport cu conceptul cu același nume: ea se aseamănă cu un organism viu, în dezvoltare, dotat cu forță productivă, care scoate la iveală ceea ce nu era înmagazinat în el.»[56]

772 Schopenhauer a recunoscut clar că la «idee», la imaginea primordială, după definiția mea, nu se poate ajunge pe calea pe care se formează un concept sau o «idee» («ideea» înțeleasă în sensul lui Kant, ca un «concept din noțiuni»[57]), ci că asta ține și de un element de dincolo de intelectul formativ, ceva de ordinul «dispoziției geniale», după spusele lui Schopenhauer, prin care nu se înțelege nimic altceva decît o stare afectivă. Căci de la idee se ajunge la imaginea primordială numai continuînd drumul ce a dus la idee, dincolo de culmea ideii, în funcția opusă.

773 Imaginea primordială are, față de claritatea ideii, avantajul vitalității. Este un adevărat organism viu, «dotat cu forță productivă», căci imaginea primordială este o organizare ereditară a energiei psihice, un sistem stabil, care nu este numai expresia, ci și posibilitatea desfășurării procesului energetic. Caracterizează, pe de o parte, modul în care s-a desfășurat dintotdeauna, iarăși și iarăși în

[56] D/t? *Welt als Wilie und Vorstellung,* vol.I, 49.

57KnM *der Reineu Vermmft,* Ed. Kehrbach, p.279.

același fel, procesul energetic și face posibilă totodată mereu aceeași desfășurare legică, permițînd o aprehendare sau sesizare psihică a situațiilor în așa fel încît vieții să-i poată fi întotdeauna dată o nouă continuare. Este, astfel, contrapartea necesară a *instinctului,* care e o acțiune adecvată, dar presupune o sesizare pe cît de conformă simțurilor, pe atît de adecvată a fiecărei situații. Aprehendarea situației date este asigurată de imaginea a priori existentă. Ea reprezintă formula aplicabilă, fără de care aprehendarea unei situații noi ar fi imposibilă.

Imaginea sufletului. Imaginea sufletului este un caz particular al *imaginilor* (vezi **Imagine)** psihice pe care le produce inconștientul. După cum persona[58], atitudinea exterioară, este reprezentată în vise prin imaginea anumitor persoane care posedă însușirile respective într-o formă deosebit de pronunțată, sufletul, adică atitudinea interioară, este de asemenea reprezentat de către inconștient prin anumite persoane care posedă însușiri corespunzătoare sufletului. O asemenea imagine o numim imagine a sufletului. Uneori este vorba chiar de persoane complet necunoscute sau mitologice. De regulă, la bărbați, sufletul este reprezentat de către inconștient printr-un personaj feminin, iar la femei, printr-un personaj masculin. în acele cazuri în care individualitatea este inconștientă și, deci, asociată cu sufletul, sufletul apare ca un caracter de același sex. în toate acele cazuri în' care este prezentă o identitate cu *persona* (vezi **Suflet)** și, deci, sufletul este inconștient, imaginea sufletului este atribuită unei persoane reale. Această persoană este obiectul unei iubiri intense sau a unei uri la fel de intense (sau este chiar obiect al fricii). Influențele acestei persoane au un caracter nemijlocit, de constrîngere necondiționată, ele 887

[58] Noțiunea de *persana* este definită la articolul **Suflet,** §879. (n.t.)

provocînd întotdeauna un răspuns afectiv. Afectul provine din faptul că o adevărată adaptare conștientă la obiectul ce reprezintă sufletul este imposibilă. Datorită imposibilității și inexistenței UIK I relații obiective, libido-ul se acumulează și explodează într •-; > descărcare afectivă. Afectele vin întotdeauna să înlocuiască adap țările nereușite. O adaptare conștientă la obiectul ce reprezintă sufletul este imposibilă tocmai pentru că sufletul îi este inconștient subiectului. Dacă i-ar fi conștient, l-ar putea deosebi de obiect și ar putea înlătura totodată efectele nemijlocite ale obiectului, căci aceste efecte provin din proiecția sufletului asupra obiectului.[59]

888 Ca purtător real al sufletului, la bărbat cea mai potrivită este o femeie, datorită aspectului feminin al sufletului său, iar pentru femeie se potrivește cel mai mult un bărbat. Ori de cîte ori între sexe se instalează o relație necondiționată, cu efecte - am putea spune - magice, este vorba de o proiecție a imaginii sufletului. Iar cum asemenea relații sînt frecvente, sufletul trebuie să fie foarte frecvent inconștient, adică mulți oameni trebuie să fie inconștienți de felul cum se raportează ei la procesele psihice interioare. Deoarece această inconștiență merge întotdeauna mînă în mînă cu o relativ deplină identificare cu *persana,* este evident că o astfel de identificare trebuie să fie de asemenea frecventă. Iar acest fapt corespunde realității, întrucît mulți oameni se identifică, într-adevăr, cu atitudinea lor exterioară și nu au, deci, un comportament conștient față de procesele interioare. Totuși, se întîlnesc și cazuri inverse, în care imaginea sufletului nu este proiectată, ci rămîne în subiect, ceea ce pro duce o asemenea identificare cu sufletul încît subiectul respectiv rămîne convins că modul în care se comportă față de procesele sale interioare este singurul și adevăratul său caracter. In acest

59 Vezi Jung. D/c *Psychologie der Qbertniguiig, Gemwwielte Wcrke,* voi.XVI.

caz *persona,* fiind inconștientă, este proiectată, și anume asupra unui obiect de același sex, ceea ce constituie fundamentul multor ca'uri de homosexualitate manifestă sau mai mult latentă sau a unor cazuri de transfer asupra tatălui la bărbați și asupra mamei la femei. In asemenea cazuri, este vorba întotdeauna de oameni cu o adaptare exterioară deficientă și cu o relativă lipsă de relații, căci identificarea cu sufletLil produce o atitudine orientată preponderent spre percepția proceselor interioare, obiectul fiind privat astfel de o influență determinantă.

Dacă imaginea sufletului este proiectată, intervine o legătură 889
afectivă necondiționată cu obiectul. Dacă nu este proiectată, apare o stare de relativă inadaptare, pe care Freud a descris-o, parțial, sub numele de *narcisism.* Proiecția imaginii sufletului dezleagă de preocuparea privind procesele interioare, atîta timp cît comportamentul obiectului e în concordanță cu cel al imaginii sufletului. Astfel, subiectul e pus în sikiația să-și trăiască și să-și dezvolte *persona.* Dar oricum, obiectul nu va fi în nici un caz în stare să corespundă statornic cerințelor imaginii sufletului, deși există femei care, neglijîndu-și propria viață, reușesc să reprezinte pentru soții lor, foarte multă vreme, o imagine a sufletului. Le dă concursul în acest sens instinctul feminin. Același lucru îl poate face, inconștient, și un bărbat pentru soția sa, doar că este împins astfel la fapte ce îi depășesc pînă la urmă capacitățile, atît în bine cît și în rău. Și aici își dă concursul instinctul biologic masculin.

Dacă imaginea sufletului nu este proiectată, se instalează cu sw
timpLil o diferențiere de-a dreptul patologică a relației cu inconștientul. Subiectul va fi copleșit în măsură tot mai mare de conținuturi inconștiente pe care din cauza lipsei relațiilor cu obiectul, nu le poate nici valorifica, nici prelucra în vreun fel. l: de la sine înțeles că asemenea conținuturi prejudiciază în ioarte mare

măsură raportul cu obiectul. Aceste două atitudini sînt, firește, cazuri limită, două extreme, între care se plasează atitudinile normale. După cum se știe, cel normal nu se remarcă nicidecum printr-o deosebită claritate, puritate sau profunzime a fenomenelor sale psihologice, ci mai degrabă printr-o nebulozitate generală a lor și prin caracterul lor șters. La oameni cu o atitudine exterioară blîndă și lipsită de agresivitate, imaginea sufletului are de regulă un caracter rău. Un exemplu literar de acest fel este femeia demonică, însoțitoare a lui Zeus în *Olympische Friihling* a lui Spitteler. Bărbatul ratat este adesea un purtător al imaginii sufletului pentru femeile idealiste, de unde și «fantezia salvării» foarte frecventă în asemenea cazuri; același lucru se întîmplă și la bărbați la care prostituata e înconjurată de aureola sufletului ce trebuie salvat.

911 **Imbold.** [60] Cînd în această lucrare sau în altele vorbesc despre imbold, mă refer la ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin acest cuvînt, și anume *constrîngerea* la anumite acțiuni. Constrîngerea poate veni de la un stimul extern sau intern care declanșează psihic mecanismul imboldului sau de la fenomene fundamentale organice ce se află în afara sferei relațiilor cauzale psihice. Este *pornit din imbold* orice fenomen psihic care nu este cauzat de nici o intenție a voinței, ci de o constrîngere dinamică, fie că această constrîngere provine direct din surse organice, deci extra-psihice, fie că este, în esență, condiționată de energii doar declanșate de intenții ale voinței, rezultatul produs depășind efectul voit. Noțiunea de imbold cuprinde toate procesele psihice de a căror energie

60 Am tradus *Trieb* prin *imbold,* și nu prin *instinct,* ca în traducerile franceze din opera lui Jung, Jung folosind și cuvîntul *Instinkt,* deseori într-un sens diferit di[1] *Trieb* (după cum rezultă chiar din paragraful de față); și nici prin *pulsiunc,* ca in traducerile din Freud, acest cuvînt fiind deja încărcat de sensuri freudiene (n.t.)

conștientul nu poate dispune.[61] Conform acestei concepții, afectele (vezi **Afect)** aparțin și ele proceselor de tipul imboldurilor și, de asemenea, procesele sentimentului (vezi Sentiment). Procesele psihice care în condiții normale sînt procese supuse voinței (adică supuse în întregime controlului conștient) pot deveni, în cazuri anormale, procese de tipul imboldurilor, dacă le este insuflată o energie inconștientă. Acest fenomen se produce în toate cazurile în care fie că sfera conștientului este îngrădită prin refularea unor conținuturi incompatibile, fie că are loc un «abaissement du niveau mental»[62] (Janet) datorită oboselii, intoxicării sau proceselor cerebrale patologice în genere, într-un cuvînt: în toate cazurile în care conștientul nu mai controlează procesele puternic accentuate.

Procesele care au fost cîndva conștiente la un individ, dar cu 912
timpul au devenit *automate* nu le-aș denumi imbolduri, ci procese automate. Ele nici nu au, în mod normal, comportament de imbolduri, căci nu capătă niciodată, în condiții normale, un caracter de constrîngere. O fac doar dacă le revine o energie ce le este străină.

Inconștient. Conceptul de inconștient este, pentru mine, un 915
concept *exclusiv psihologic* și nu unul filozofic, cu sens metafizic. Inconștientul este, în concepția mea, un concept limită psihologic care acoperă toate acele conținuturi sau procese psihice ce nu sînt conștiente, adică nu sînt corelate în mod perceptibil cu eu-1. îndreptățirea de a vorbi, în genere, despre existența proceselor inconștiente, rezultă, pentru mine, numai și numai din experiență, și anume în primul rînd din experiența psihopatologică, din care rezultă dovezi neîndoielnice că, bunăoară într-un caz de amnezie

[6]1 Vezi Jung, *Instinkt und Utibcumfites,* în *tibet psychische Energetik uinl dan* Wesni *der Traume.,* p.259, *Gesiviinwlt? Werke* , voi.VIII.

[62] «coborîre a nivelului mental» (în franceză, n.t.).

isterica, eu-l nu știe nimic de existența unor complexe psihice extinse, dar o procedură hipnotică simplă e în stare să facă imediat reproductibil conținutul pierdut. Din miile de experiențe de acest fel se deduce îndreptățirea de a vorbi despre existența conținuturilor psihice inconștiente. Problema stării în care se găsește un conținut inconștient atîta timp cît nu este anexat conștientului, se sustrage oricărei cunoașteri posibile. De aceea, e întru totul de prisos să ne hazardăm în presupuneri în această privință. Printre fanteziile de acest fel se numără ipoteza cerebrației, a procesului psihologic ș.a.m.d. Este de asemenea întru totul imposibil să specificăm care ar fi sfera inconștientului, adică ce conținuturi ar fi cuprinse în el. In această privință nu poate hotărî decît experiența. Din experiență știm mai întîi că un conținut conștient poate deveni, prin pierderea valorii sale energetice, inconștient. Acesta este procesul normal al uitării. Aceste conținuturi nu se pierd pur și simplu sub pragul conștientei, lucru pe care îl știm din experiența faptului că uneori, în împrejurări prielnice, ele se pot ivi chiar după decenii, din străfunduri, bunăoară în vise, sub hipnoză, în criptomnezie[63] sau prin împrospătarea asociațiilor cu conținutul uitat.

916 Alte experiențe ne învață că anumite conținuturi conștiente pot cădea, fără pierderi considerabile de valoare, sub pragul conștientei, prin uitare intenționată - fenomen numit de Preud *refulare* a conținuturilor penibile. Un efect asemănător apare prin disocierea personalității, adică prin disoluția coeziunii conștientului în urma unor afecte violente sau în urma unui șoc nervos sau prin dezbinarea personalității în schizofrenie (Bleuler).

63 Vezi Flournoy, *Des îndes ii la Planete Marș,* 1900; *Nouvelles observations sur un eas de somnambulisme ai>ec glossohilie,* în *Archives de Psi/dwlogie,* 1, 1901, p.101 și Jung, *Zur Psyelwlogie und Pntlwlogie sogenannter oceultei Phiinoinene,* precum și ar tkolul despre *criptoumezie,* ambele în *Cesmwnelte Werke,* voi. 1.

Tot din experiență știm că unele percepții senzoriale, din pricina slabei lor intensități sau a distragerii atenției, nu ajung apercepții conștiente, dar devin totuși conținuturi psihice prin apercepție inconștientă, fapt ce poate fi demonstrat tot prin hipnoză, bunăoară. Același lucru se poate întîmpla cu anumite raționamente și alte feluri de combinații, care, datorită unei valori prea mici sau a distragerii atenției, rămîn inconștiente. în fine, experiența ne mai învață că există conținuturi psihice inconștiente coerente, de pildă imagini mitologice, care nu au fost niciodată obiecte ale conștientei și care provin, așadar, întru totul dintr-o activitate inconștientă. 917

Pînă aici, experiența ne oferă puncte de sprijin pentru a admite existența conținuturilor inconștiente. Dar ea nu ne poate spune în nici un caz ce anume *ar putea fi* conținut inconștient. Ar fi inutil să ne hazardăm în a emite ipoteze în această privință, deoarece e absolut imprevizibil cîte lucruri ar putea fi conținuturi inconștiente. Unde se află limita inferioară a percepției senzoriale subliminale? Există vreo măsură a subtilității și bogăției combinațiilor inconștiente? Cînd se șterge complet un conținut uitat? Aceste întrebări nu au răspuns. 918

Experiența noastră de pînă acum privind natura conținuturilor inconștiente ne permite totuși să facem o anumită departajare a acestora. Putem deosebi un inconștient *personal,* care cuprinde toate achizițiile existenței personale, adică cele uitate, cele refulate, cele percepute, gîndite și simțite subliminal. Pe lîngă aceste conținuturi inconștiente personale există însă alte conținuturi care nu provin din achiziții personale, ci din posibilitatea ereditară a funcționării psihice în genere, în speță din structura cerebrală ereditară. Acestea sînt conținuturile mitologice coerente, motivele sau imaginile care pot reapare oricînd și oriunde fără tradiție istorică sau migrație. Aceste conținuturi le numesc *colectiv inconștiente.* 919

După cum ne învaţă experienţa, conţinuturile inconştiente sînt ini plicate şi ele într-o anumită activitate, ca şi cele conştiente. Aşi cum din activitatea psihică conştientă reies anumite rezultate şi produse, din activitatea inconştientă reies de asemenea produse, de pildă vise şi fantezii. E o speculaţie inutilă să ne întrebăm cit *âv* mare ar putea fi aportul conştientului la vise, bunăoară. Un vis ni se prezintă, nu-1 creăm conştient. Desigur, reproducerea conştientă sau chiar percepţia în sine modifică mult visul, fără să suprime însă imboldul creator de provenienţă inconştientă.

920 Despre raportul funcţional al proceselor inconştiente cu conştientul trebuie să spunem că este *compensator* (vezi Compensare), procesul inconştient scoţînd la lumină - după cum arată experienţa - materialul subliminal constelat în starea de conştientă, adică toate acele conţinuturi care, dacă totul ar fi conştient, nu ar putea lipsi din imaginea situaţiei conştiente. Funcţia compensatoare a inconştientului iese la lumină cu atît mai lămurit, cu cît mai unilaterală este atitudinea conştientă, fapt pentru care patologia ne furnizează din abundenţă exemple.

829 Individ. Individul este o fiinţă unică, individul psihologic este caracterizat prin psihologia sa unică în felul ei şi în anumite privinţe irepetabilă. Specificul psihicului individual apare mai puţin în elementele sale şi mai mult în conformările sale complexe. Individul (psihologic) sau individualitatea psihologică există a priori, inconştient, iar conştient numai în măsura în care există o conştientă a specificului, adică o distingere conştientă de alţii. Odată cu individualitatea fizică este dată, ca ceva corelat, şi individualitatea psihică, dar, aşa cum spuneam, iniţial inconştient. 1-nevoie de un proces conştient de diferenţiere, de individuaţie (vezi acolo) pentru ca individualitatea să devină conştientă, adică pentru a o scoate din identitatea cu obiectul. Identitatea individualităţii cu obiectul este echivalentă cu inconştienţa sa. Dacă individualitatea este inconştientă, nu există un individ psihologic, ci doar o psihologie colectivă a conştientului. în acest caz, individualitatea inconştientă apare ca fiind identică obiectului, este proiectată asupra obiectului. Obiectul are, în consecinţă, o valoare prea mare şi este prea puternic determinant.

Individualitate. Prin individualitate înţeleg unicitatea şi particularitatea individului din toate punctele de vedere psihologice. Individual este tot ceea ce nu e colectiv, aşadar tot ceea ce .nu revine unui grup mai mare de indivizi. Elementele psihice nu pot fi considerate individuale, ci doar grupările şi conţinuturile lor unice şi specifice (vezi Individ). 824

Individuaţie. Noţiunea de individuaţie nu joacă un rol neînsemnat în psihologia noastră. Individuaţia este, în general, procesul formării şi particularizării fiinţei individuale, în speţă dezvoltarea individului psihologic ca o fiinţă distinctă de cea generală, de psihologia colectivă. De aceea, individuaţia este un *proces de diferenţiere* care are drept ţel dezvoltarea personalităţii individuale. Individuaţia este o necesitate naturală întrucît înfrînarea ei printr-o orientare făcută preponderent sau chiar exclusiv după norme colective înseamnă o prejudiciere a activităţii vitale individuale. Individualitatea este însă chiar fizic şi fiziologic dată şi se exprimă, ca atare, şi psihologic. O puternică înfrînare a individualităţii înseamnă, de aceea, o mutilare atificială. Este, fără doar şi poate, clar că un grup social constituit din indivizi mutilaţi nu poate fi o instituţie sănătoasă şi pentru multă vreme viabilă, căci numai acea societate care îşi poate păstra coeziunea internă şi valorile colective lăsînd cea mai mare libertate posibilă indivizilor are şansa unei viabilităţi de lungă durată. Cum individul nu este 825

doar ființă individuală, ci existența sa presupune și relații colective, nici procesul individuației nu poate avea loc în *însingurare,* i j într-o corelație cît mai intensă și cît mai extinsă cu colectivul.

826 Procesul psihologic al individuației este strîns legat de așa-numita *funcție transcendentă,* prin această funcție fiind date acele linii ale dezvoltării individuale, la care nu se poate ajunge nicidecum pe căile indicate de normele colective (vezi Simbol).

827 Individuația nu poate fi în nici un caz unicul țel al educației psihologice. înainte de a putea fi luată drept țel individuația, trebuie să se fi atins țelul educării în sensul unei adaptări la normele colective ce constituie minimul necesar pentru existență: o plantă ce urmează să fie adusă la maxima desfășurare a caracteristicilor sale, trebuie mai întîi să poată crește în solul în care este plantată.

828 Individuația se află întotdeauna, mai mult sau mai puțin, în opoziție cu norma colectivă, căci e o despărțire și o diferențiere de general și o constituire a particularului, dar nu a unui particular *căutat,* ci a unui particular a priori întemeiat prin însăși constituția individului. Opoziția cu norma colectivă este, de fapt, doar aparentă, poziția individuală, privită mai îndeaproape, nefiind orientată *împotriva* normei colective, ci doar *în altfel.* Calea individuală nici nu poate fi, propriu-zis, în opoziție cu norma colectivă, deoarece opusul acesteia din urmă nu ar putea fi decît o *nomul* contrară. Dar calea individuală, tocmai că nu este niciodată o normă. Norma se constituie din totalitatea căilor individuale și are un drept la existență și un efect propice vieții numai atunci cînd există, în genere, căi individuale ce tind să se orienteze, din cînd în cînd, după o normă. O normă nu servește la nimic dacă are o valabilitate absolută. Un conflict real cu norma colectivă apare numai atunci cînd o cale individuală este ridicată la rang de normă, intenție caracteristică individualismului extrem. Această intenții-' este, firește, patologică și extrem de potrivnică vieții. In consecință, nu are nimic de-a face cu individuația, care deși propune o altă cale, individuală și distinctă, are nevoie, tocmai de aceea, și de normă, pentru orientarea în relațiile cu societatea și pentru stabilirea corelație i vital necesare a individului cu societatea. De aceea, individuația duce la o valorificare naturală a normei colective, în timp ce unei orientări exclusiv colective a vieții, norma îi devine în tot mai mare măsură superfluă, moralitatea propriu-zisă pierzîndu-se astfel. *Cu cît mai puternică este normarea colectivii a omului, cu atît mai pronunțată devine imoralitatea sa individuală.* Individuația coincide cu dezvoltarea conștientului din *starea* inițială *de identitate* (vezi Identitate). De aceea, individuația înseamnă o lărgire a sferei conștientului și a vieții psihologice conștiente.

Intelect. Numesc intelect gîndirea (vezi acolo) dirijată. 830

Introiecție. Termenul de introiecție a fost introdus de Avenarius[64] într-un sens echivalent proiecției. Procesul de transfer al 831
unui conținut subiectiv în obiect, la care se referea Avenarius poate fi foarte bine descris prin noțiunea de proiecție, așa îneît, pentru acest proces, ar trebui păstrat termenul de «proiecție». Ferenczi, în schimb, definește noțiunea de introiecție în opoziție cu «proiecția» și anume ca pe o atragere a obiectului în sfera de interes subiectivă, «proiecția» însemnînd, dimpotrivă, un transfer spre exterior a unui conținut subiectiv, în obiect. în timp ce paranoicul izgonește în afara eu-lui său pornirile devenite neplăcute, nevroticul se salvează preluînd în eu-l său propriu o parte cît mai mare cu putință a lumii exterioare spre a o face obiect al unor fantezii inconștiente.[6^] Primul mecanism este proiecția, iar cel de-al doilea

mrttschliclw Wel'tineriff, 1905, p.25.

^Ferenczi, *liitrojrktion uihi Ubertruguu^.* 1910, p.K).

este introiecția. Introiecția este un fel de «proces de diluare», o «extindere a sferei de interes». După Ferenczi introiecția există și ca proces normal.

832 Din punct de vedere psihologic, introiecția este așadar un proces de disimilare. Introiecția înseamnă o identificare a obiectului cu subiectul, iar proiecția, dimpotrivă: o distingere a obiectului de subiect, prin intermediul unui conținut subiectiv transferat în obiect. Introiecția este un proces de extravertire, deoarece pentru identificarea cu obiectul este nevoie de o simțire în obiect, adică de empatie și de o luare în posesie a lui. Se pot deosebi introiecții *pasive* și introiecții *active;* primei forme îi aparțin procesele de transfer ce au loc în cursul tratamentului nevrozelor și absolut toate cazurile în care obiectul exercită o atracție necondiționată asupra subiectului; celeilalte forme îi aparține empatia ca proces de adaptare.

833 Introvertire. Introvertire se numește o întoarcere spre interior a libido-ului (vezi acolo). Acest lucru exprimă un raport negativ al subiectului cu obiectul. Interesul nu se deplasează spre obiect, ci se retrage dinspre el, îndărăt asupra subiectului. Cel care are o atitudine introvertită, gîndește, simte și acționează într-un mod care lasă clar să se vadă că subiectul constituie motivația principală, în timp ce obiectului îi revine o valoare cel mult secundară. Introvertirea poate avea un caracter mai degrabă intelectual sau mai degrabă bazat pe sentiment, după cum poate fi caracterizat și prin intuiție sau senzație. Introvertirea este *activă* dacă subiectul *vrea* o anumită izolare față de obiect și *pasivă,* dacă subiectul nu este în stare să reîntoarcă asupra obiectului fluxul de libido venit dinspre acesta. Dacă introvertirea este atitudinea obișnuită, se vorbește despre un *tip* introvertit *(vezi Tip).*

Intuiție. Intuiția (de la intueri - a privi în) este, în concepția 834
mea, o funcție psihologică fundamentală (vezi Funcție). Intuiția este o funcție psihologică ce produce percepții *pe cale inconștientă.* Această percepție poate avea ca obiect orice: obiecte exterioare și interioare sau corelații ale lor. Intuiția se caracterizează prin faptul că nu este nici percepție senzorială, nici sentiment, nici concluzie a intelectului, cu toate că poate să apară și în aceste forme. în cazul intuiției, orice conținut se prezintă ca un tot gata conturat, fără ca noi să fim în stare să dăm socoteală sau să descoperim în ce mod a luat naștere acest conținut. Intuiția este un mod de sesizare instinctivă, indiferent a cărui conținut. Este, ca și senzația (vezi acolo) o funcție de percepție irațională (vezi acolo). Conținuturile sale au, ca și cele ale senzației, caracterul a ceva dinainte dat, contrar caracterului de «dedus», «produs» al conținuturilor sentimentului și gîndirii. Cunoștințele intuitive au, de aceea, caracterul lor specific de certitudine, caracterul lor neîndoielnic, care i-a permis lui Spinoza să considere «scientia intuitiva» drept o formă superioară de cunoaștere[66]. Intuiția are această trăsătură comună cu senzația, a cărei certitudine are drept temei și cauză fundamentul său fizic. Certitudinea intuiției se bazează, deopotrivă, pe o stare psihică bine determinată, dar a cărei naștere și prezență nu au fost conștientizate. Intuiția apare în formă *subiectivă* și *obiectivă;* prima este percepția unor stări psihice inconștiente, de proveniență în principal subiectivă, iar a doua percepția unor stări ce se bazează pe percepția subliminală a unor obiecte și pe sentimentele și gîndurile subliminale provocate de acestea. Se deosebesc și forme *concrete* și *abstracte* de intuiție, după gradul de participare al senzației. Intuiția concretă duce la percepții legate de starea lucrurilor, pe cînd cea abstractă duce la percepția unor corelații ideatice.

[66] Tot așa și Bergson.

Intuiția concretă este un proces reactiv, întrucît rezultă direct din situațiile date. Intuiția abstractă însă necesită, ca și senzația abstractă, un anumit element direcționant, o voință sar o intenție.

835 Intuiția este, alături de senzație, o caracteristică a psihologiei infantile și primitive. Ea permite copilului și primitivului să perceapă, în contraparte cu impresia senzorială puternică, imaginea mitologică, treaptă anterioară ideii (vezi acolo). Intuiția se raportează compensator la senzație și este, ca și senzația, matricea din care se dezvoltă gîndirea și sentimentul ca funcții raționale. Intuiția este o funcție irațională, deși multe intuiții se pot descompune ulterior în componentele lor, modul în care au apărut putînd fi adus astfel în consens cu legile rațiunii. Cel care își orientează atitudinea după principiul intuiției, adică după percepțiile conținuturilor inconștiente, aparține *tipului intuitiv*[67] (vezi Tip). După felul cum este valorificată intuiția, fie spre interior, pentru cunoaștere și contemplare interioară, fie spre exterior, pentru acțiune și realizări, se distinge un intuitiv introvertit și unul extravertit, în cazuri anormale, intervine o exagerată contopire cu și dependență de conținuturile inconștientului colectiv, tipul intuitiv devenind astfel extrem de irațional și incomprehensibil.

836 Irațional. Folosesc acest concept, nu în sensul de «contrar rațiunii», ci în sensul de «exterior rațiunii», referindu-mă, mai precis, la ceea ce nu poate fi fundamentat rațional. Aici își au locul faptele elementare, de pildă faptul că Pămîntul are o Lună, că, bunăoară, clorul este un element, că apa își atinge densitatea maximă la 4°C etc. Iraționalul este, apoi, întîmplătorul, chiar dacă s-ar putea pune în evidență ulterior o eventuală cauzalitate rațională.[68] Iraționalul

"7 Meritul de a fi descoperit acest tip îi aparține lui M.Moltzer.

68 Vezi Jung, *Si/nchronizitiit ah ein Prinzip akausaler Zustvunwnhiinye, Ges.W ., VIII.*

este un factor al ființei, care, prin complicarea explicațiilor raționale, poate fi mereu împins îndărăt, dar care, pînă la urmă, complică explicația într-atît încît depășește puterea de înțelegere rațională a gîndirii, atingîndu-i limitele înainte ca aceasta să fi subsumat întreaga lume unei rețele de legi ale rațiunii. O explicație pur rațională a unui obiect real existent (nu numai statuat, așadar) este o utopie sau un ideal. Numai un obiect statuat poate fi explicat pe deplin rațional, căci în acesta nu este, de la bun început, cu nimic mai mult decît ceea ce a statuat rațiunea gîndirii. Chiar și știința empirică statuează obiecte rațional limitate, căci, prin eliminarea intenționată a întîmplătorului, nu permite studiul obiectului real în totalitatea sa, ocupîndu-se numai de o parte a acestuia, pusă în evidență tocmai în vederea studiului rațional. Astfel, gîndirea ca *funcție dirijată* este rațională, deopotrivă și sentimentul. Dacă însă aceste funcții nu se opresc asupra unei selecții rațional determinate de obiecte sau însușiri sau relații între obiecte, ci asupra celor percepute întîmplător, inerente obiectului real, atunci scapă de sub dirijare și pierd astfel ceva din caracterul lor rațional, deoarece înregistrează întîmplătorul. Devin astfel parțial iraționale. Gîndirea și sentimentul care se orientează după percepții întîmplătoare și sînt deci iraționale, sînt, respectiv *gîndire* și *sentiment de tip intuitiv* sau *senzorial. Intuiția,* precum și *senzația* sînt funcții psihologice care își ating perfecțiunea în *perceperea absolută* a evenimentului, în genere. Prin însăși natura lor, deci, trebuie să fie îndreptate către întîmplătorul absolut și posibilitatea acestuia; deci trebuie să fie complet lipsite de dirijare rațională. Le numesc, de aceea, funcții iraționale, spre deosebire de gîndire și sentiment, care ajung la perfecțiune printr-o conformare deplină legilor rațiunii.

Deși iraționalul ca atare nu poate fi niciodată obiectul unei 837
științe, este de mare importanță pentru o psihologie practică să

evalueze corect componenta irațională. Căci psihologia practică ridică multe probleme care nu pot fi nicidecum soluționate rațio nai, ci necesită o dezlegare irațională, adică dezlegarea pe o calc care nu corespunde legilor rațiunii. Printr-o căutare exclusivă a căilor raționale sau prin convingerea că orice conflict poate fi aplanat rațional, găsirea adevăratei soluții iraționale poate fi de multe ori compromisă (vezi și **Rațional).**

850 **Libido.**[69] Prin libido înțeleg *energia psihică.* Energia psihică este intensitatea procesului psihic, *valoarea sa psihologică.* Prin asta nu trebuie să înțelegem vreo valoare de natură morală, estetică sau intelectuală conferită procesului psihic, valoarea lui psihologică fiind definită pur și simplu de forța sa *determinantă,* care se exteriorizează în anumite efecte psihice (în «eficiența» sa). Prin libido nu înțeleg nici *o forță* psihică, așa cum au crezut adesea, în mod greșit, criticii. Nu ipostaziez conceptul de energie, ci îl folosesc ca pe un concept pentru intensități sau valori. Problema existenței sau inexistenței unei forțe psihice specifice nu are nimic de-a face cu conceptul de libido. Folosesc adesea expresia de libido în același sens cu «energie». Am arătat pe larg în lucrările indicate în nota de subsol că sîntem îndreptățiți să numim energia psihică libido.

854 **Nivel obiect.** Prin interpretare la nivel obiect înțeleg acea explicare a unui vis sau a unei fantezii, prin care persoanele și raporturile apărute sînt puse în corespondență cu persoane sau raporturi reale, obiectiv existente. Din contră, printr-o interpretare la **nivel subiect** (vezi acolo) persoanele și raporturile apărute în vis sînt puse în corespondență cu entități subiective.

69 Vezi Jung, *Wmidlungen und Symbolen der Libido,* p.119, în ediție nouă: *Si/inbdc der Wandlung, Gesaninielte Werke* vol.V și *Ober psychische Energelik und dus* IVcstvi *der Traume,* p.7, *Gesanmielte Werke,* voi. VIII.

Concepția lui Freud asupra visului rămîne aproape exclusiv la nivel obiect, întrucît dorințele onirice sînt interpretate ca fiind raportate la obiecte reale sau sînt puse în corelație cu procese sexuale, care țin de sfera fiziologică, adică extra-psihologică.

Nivel subiect. Prin interpretare la nivel subiect înțeleg acel 892
mod de a privi un vis sau o fantezie conform căruia persoanele sau relațiile ce apar în cadrul lor sînt raportate la factori subiectivi, aparținînd în totalitate psihicului propriu al subiectului. Se știe că imaginea unui obiect în psihicul nostru nu este niciodată absolut identică obiectului însuși, ci, cel mult, asemănătoare. Se formează, ce-i drept, prin percepția senzorială și prin apercepția stimulului respectiv, dar totuși prin procese ce aparțin deja psihicului nostru și sînt doar generate de obiect. Mărturia simțurilor noastre coincide, conform experienței, în mare măsură cu proprietățile obiectului, dar apercepția noastră suferă influențe subiective ce sînt aproape imposibil de întrezărit, care îngreunează extrem de mult cunoașterea corectă a unui caracter uman, bunăoară. O entitate psihică atît de complexă cum este caracterul uman, oferă, de altfel, percepției senzoriale pure extrem de puține puncte de sprijin. Cunoașterea sa cere și empatie, reflecție și intuiție. Datorită acestor complicații, judecata finală este, firește, întotdeauna, de o valoare foarte îndoielnică, astfel că imaginea pe care ne-o formăm despre un obiect uman, este în orice caz, extrem de subiectiv condiționată. De aceea, în psihologia practică e bine să facem o deosebire strictă între *imago-ul* unui om și existența sa reală. Ca urmare a formării sale extrem de subiective, un imago este nu arareori mai degrabă imaginea unui complex de funcții ale subiectului, decît imaginea obiectului însuși. Iată de ce este esențial, în examinarea analitică a produselor inconștiente, ca imago-ul să nu fie considerat identic cu obiectul, ci să fie considerat mai degrabă o imagine a relației

subiective cu obiectul. Tocmai în asta constă înțelegerea la nivel subiect.

893 Din examinarea unui produs inconștient la nivel subiect rezultă prezența unor judecăți și tendințe subiective, cărora obiectul le servește drept purtător. Dacă, deci, într-un produs inconștient apare imago-ul unui obiect, nu este vorba neapărat de obiectul real, ci totodată, ba poate chiar în mai mare măsură, de un complex de funcții ale subiectului (vezi și **Imagine a sufletului).** Aplicarea interpretării la nivel subiect ne permite o interpretare psihologică completă nu numai viselor, ci și a operelor literare, în care personajele sînt reprezentante ale unor complexe de funcții relativ autonome din psihicul autorului.

855 **Orientare.** Numesc orientare principiul general al unei atitudini (vezi **Atitudine).** Orice atitudine se orientează după un anumit punct de vedere, fie că acest punct de vedere este conștient sau nu. O așa-numită atitudine de tip putere se orientează conform punctului de vedere al puterii eu-lui asupra influențelor și condițiilor ce l-ar putea reprima. O atitudine de tip gîndire se orientează, de pildă, după principiile logicii, ca legi ale sale supreme. O atitudine de tip senzație se orientează după percepția senzorială a faptelor date.

856 **«Participation mystique».** Acest termen provine de la Levy-Bruhl[70] și denumește un mod specific de atașare psihologică de obiect, care constă în faptul că subiectul nu se poate distinge clar de obiect, ci este legat de acesta printr-o relație nemijlocită, ce poate fi numită și identitate parțială. Această identitate se întemeiază pe o stare de indistincție apriorică a obiectului și subiectului.

70 Levy-Bruhl, *Le* fonctiims vioUales dans Ies socuies mferieures,* 1912.

Participarea mistică este, de aceea, rămășița unei stări primordiale. Ha nu privește întreaga relație a subiectului cu obiectul, ci numai anumite n.'ații în care apare fenomenul acestei corelări specifice. Desigur, pai ticiparea mistică este un fenomen ce poate fi observat cel mai bine la primitivi; dar există foarte frecvent și la omul civilizat, ba poate chiar cu aceeași extindere și intensitate. La omul civilizat, se instalează, de regulă, între persoane, mai rar între o persoană și un lucru. în primul caz e vorba de o așa-numită relație de transfer, în care caz obiectul exercită (de regulă) o acțiune oarecum magică, adică necondiționată asupra subiectului. în al doilea caz, este vorba fie de o acțiune de felul acesta exercitată de un obiect, fie de un fel de identificare cu un obiect sau cu ideea acelui obiect.

Persona. Vezi **Suflet.** 857

Proiecție. Proiecție înseamnă transferarea în exterior, într-un obiect, a unui proces subiectiv (în opoziție cu **Introiecția,** vezi acolo). Proiecția este un proces de disimilare, deoarece un conținut subiectiv este înstrăinat subiectului și încorporat oarecum într-un obiect. Poate fi vorba atît de conținuturi penibile, incompatibile, de care subiectul se debarasează astfel, cît și de valori pozitive, inaccesibile subiectului din anumite motive, de pildă ca urmare a faptului că el se subestimează. Proiecția se întemeiază pe **identitatea** (vezi acolo) arhaică a subiectului cu obiectul, dar poate fi numită cu adevărat proiecție abia în momentul în care intervine necesitatea desfacerii identității cu obiectul. O astfel de necesitate intervine atunci cînd identitatea devine supărătoare, adică atunci cînd absența conținutului proiectat aduce prejudicii importante adaptării și este deci de dorit ca acest conținut să fie readus în subiect. Din acest moment, identitatea parțială existentă anterior

capătă caracter de proiecție. Se numește proiecție, așadar, o stare de identitate care a fost remarcată și a devenit astfel obiectul criticii/ fie a criticii subiectului însuși, fie a criticii altuia.

871 Se deosebesc proiecții *pasive* și proiecții *active*. Prima formă este forma obișnuită a tuturor proiecțiilor patologice și a multor proiecții normale, care nu sînt rezultatul vreunei intenții, ci sînt evenimente exclusiv automate, întîmplătoare. Cealaltă formă apare ca parte componentă esențială a actului *empatiei*. **Empatia** (vezi acolo) este, de fapt, în ansamblul ei, un proces de introiecție deoarece servește la aducerea obiectului într-o relație intimă cu subiectul. Pentru a realiza o astfel de relație, subiectul separă din sine însuși un conținut, de pildă un sentiment, îl transpune în obiect însuflețindu-1 astfel și atrage în felul acesta obiectul în sfera sa subiectivă. Dar forma activă a proiecției se regăsește, totodată, și în actul judecății destinate să separe subiectul de obiect. In acest caz, o judecată subiectivă este desprinsă din subiect și transpusă în obiect ca fiind realmente inerentă lucrurilor, despărțindu-se astfel subiectul de obiect. Proiecția este un proces de introvertire, deoarece, în opoziție cu introiecția, nu este însoțită de atragerea în interior și identificarea, ci de distingerea și separarea obiectului de subiect. De aceea joacă un rol important în paranoia, care duce, de regulă, la o totală izolare a subiectului.

872 **Psihic.** Vezi **Suflet.**

873 **Rațional** este ceea ce corespunde rațiunii. înțeleg rațiunea ca pe o atitudine al cărei principiu este să modeleze gîndirea, sentimentul și acțiunea după valori obiective. Valorile obiective se constituie din experiența comună a faptelor psihologice pe de o parte exterioare, pe de alta interioare. Aceste experiențe ar putea să nu constituie totuși «valori» obiective, dacă nu ar ti

«valorizate» ca atare de subiect, ceea ce este deja un act al rațiunii. Atitudinea rațională, care ne permite să considerăm valabile valorile obiective, nu este însă opera subiectului izolat, ci a istoriei omenirii.

Majoritatea valorilor obiective - și, deci, implicit, rațiunea 874
însăși - sînt complexe de reprezentări transmise din vechime și bine stabilite, la a căror organizare au lucrat nenumărate secole, din aceeași necesitate din care și natura organismului viu reacționează, în genere, la condițiile comune și mereu repetate ale mediului și le vine în întîmpinare cu complexe de funcții corespunzătoare, de pildă, cu ochiul perfect adaptat naturii luminii. De aceea, s-ar putea vorbi despre o rațiune universală metafizică, preexistentă, dacă această preexistentă nu ar fi în genere indispensabil condiționată de reacția organismului la acțiunea exterioară comună - gînduri ce au fost exprimate deja de Schopenhauer. Rațiunea umană, nu este, deci, nimic altceva decît expresia adaptării la fapticitatea comună, care s-a sedimentat treptat în complexe de reprezentări bine organizate, care constituie valorile obiective. Legile rațiunii sînt, deci, acele legi care definesc și reglementează atitudinea «corect» adaptată. Rațional este tot ceea ce se conformează acestor legi, iar **irațional** (vezi acolo) tot ceea ce iese din sfera acestor legi.

Gîndirea și sentimentul sînt funcții raționale, întrucît sînt 875
influențate decisiv de momentul reflecției. Ele își ating pe deplin scopul atunci cînd se conformează perfect legilor rațiunii. Funcțiile iraționale, în schimb, sînt cele care urmăresc percepția pură, precum intuirea și perceperea senzorială, căci ele trebuie să înlăture cît se poate de mult raționalul care presupune excluderea a tot ceea ce e exterior rațiunii, spre a putea ajunge la o percepție deplină a oricărei fapticități.

876 **Reductiv** înseamnă «ceea ce duce îndărăt». Folosesc această expresie pentru a desemna acea metodă de interpretare psihologică, care înțelege produsul inconștient nu din unghiul de vedere al exprimării simbolice, ci *semiotic,* ca semn sau simptom al unui proces mai profund. In consecință, metoda reductivă tratează produsul inconștient în sensul unei reduceri la elementele sale, la procesele sale de bază, fie că acestea sînt reminiscențe ale unor evenimente ce au avut într-adevăr loc, fie că sînt procese elementare ce afectează psihicul. Metoda reductivă este deci orientată înapoi, spre deosebire de **metoda constructivă** (vezi acolo), atît în sensul istoriei, cît și în sensul figurat al reducerii unei entități complexe și diferențiate la fenomene generale și elementare. Atît metoda de interpretare freudiană, cît și cea adleriană sînt reductive, întrucît amîndouă fac o reducere la procese elementare - dorințe sau tendințe spre putere -, în ultimă instanță de natură infantilă sau fiziologică. Produsului inconștient îi revine astfel, inevitabil, numai valoarea unei exprimări inadecvate, pentru care termenul de **simbol** (vezi acolo) nu poate fi în nici un caz folosit. Efectul reducției în ce privește interpretarea procesului inconștient este un efect de descompunere, întrucît fie duce îndărăt la nivelele istorice anterioare ale fenomenului, anihilîndu-1, fie îl reintegrează acelor procese elementare din care a provenit.

801 **Sentiment** *(Fiihlen).*[71] Consider sentimentul una din cele patru funcții psihologice fundamentale. Nu mă pot afilia acelei direcții psihologice care concepe sentimentul ca pe un fenomen secundar, dependent de «reprezentări» sau senzații, ci consider, cu Hoefding, Wundt, Lehmann, Kiilpe, Baldwin și alții, că este o funcție

'1 *Fiihleii* se referă la funcția sentiment pe cînd *Gefiihl* la sentimente particulare. Vezi și nota 7 de la *Descrierea generala a tipurilor,* (n.t.)

autonomă sui generis.[72] Sentimentul *(Gefiihl)* este mai întîi un proces care are loc între eu și un conținut dat, și anume un proces care conferă conținutului o anumită *valoare,* în sensul acceptării sau respingerii («plăcere», «neplăcere»), iar apoi și un proces care, indiferent de conținutul conștient momentan sau de senzațiile momentane, poate apare - să zicem - izolat, ca «dispoziție». Acest din urmă proces poate să derive cauzal din conținuturi conștiente anterioare, dar nu neapărat, căci poate să provină la fel de bine din conținuturi inconștiente, după cum o dovedește din plin psihopatologia. Dar și dispoziția, fie că e generală, fie că e doar sentiment parțial, constituie o valorizare, dar nu a unui conținut singular bine definit al conștientului, ci a stării globale momentane a conștientului, și anume tot în sensul unei acceptări sau a unei respingeri. Sentimentul este, deci, un proces în întregime *subiectiv,* care poate fi în toate privințele independent de stimuli exteriori, chiar dacă se insinuează, de fapt, în orice senzație.[73] Chiar o senzație «indiferentă» are o «tonalitate afectivă», și anume tocmai pe cea a indiferenței, prin care e exprimată tot o valorizare. Sentimentul este, de aceea, tot un mod de a *judeca,* diferit însă de judecata intelectuală, căci are loc nu în vederea formării unei corelări conceptuale, ci în vederea unei acceptări sau respingeri mai degrabă subiective. Valorizarea prin sentiment se extinde asupra *tuturor* conținuturilor conștientului, de orice natură ar fi acestea. Dacă intensitatea sentimentului crește, ia naștere un **afect** (vezi acolo),

[72] Pentru istoria conceptului de sentiment și pentru teoria sentimentului vezi Wundt, *Grundriji der Psychologie,* 1902, p.35. Nahlowsky, *Das Gefiihlskben in seinen wesentlichsten Erscheinungen* etc, 1907. Ribot, *Psychologie der Gefiihle,* 1903. Lehmann, *Die Hauptgesetze des menschilchen Gefiihlslebens,* 1908. Villa, *Einleitung in die Psychologie der Gegemoart,* 1902, p.208.

73 Pentru deosebirea dintre sentiment și senzație vezi Wundt *Gruiidziige der pln/-siologisehen Psychologie,* vol.I, 1902, p.350.

adică o stare afectivă cu inervări corporale considerabile. Sentimentul se deosebește de afect prin faptul că nu produce inervații corporale observabile, adică nu produce nici mai multe, nici mai puține decît un proces obișnuit de gîndire.

802 Sentimentul obișnuit, «simplu» este **concret** (vezi acolo), adică amestecat cu elemente ale altor funcții, foarte frecvent cu senzații, de pildă. în acest caz special poate fi denumit *afectiv* sau (ca în această lucrare, de pildă) *senzație afectivă,* prin care înțelegem o contopire inseparabilă a sentimentului cu elemente de senzație. Acest amestec caracteristic există în toate cazurile în care sentimentul se dovedește a fi nediferențiat și cel mai evident în psihicul unui neurotic cu gîndire diferențiată. Deși sentimentul este o funcție în sine, autonomă, el poate deveni dependent de o altă funcție, de pildă de gîndire, devenind astfel un sentiment care ține isonul gîndirii și care rămîne nerefulat din conștient numai în măsura în care se integrează în corelațiile intelectuale.

803 Trebuie să deosebim sentimentul *abstract* de sentimentul obișnuit, concret. Așa cum conceptul abstract (vezi **Gîndire)** lasă la o parte distincțiile dintre lucrurile pe care le concepe, sentimentul abstract se ridică deasupra deosebirilor conținuturilor singulare pe care le valorizează și produce o «dispoziție» sau o stare afectivă, care include diferitele valori singulare, suspendîndu-le astfel. Așa cum gîndirea ordonează conținuturile conștientului după concepte, sentimentul ordonează conținuturile conștiente după valorile lor. Cu cît este mai concret sentimentul, cu atît mai subiectivă și mai personală este valoarea ce o conferă și dimpotrivă, cu cît este mai abstract sentimentul, cu atît mai generală și mai obiectivă este valoarea conferită de el. După cum un concept perfect abstract nu mai acoperă unicitatea și specificitatea lucrului, ci numai generalitatea și nedeterminatul său, tot așa nici sentimentul perfect

abstract nu se mai suprapune cu momentul singular și caracteristicile sale afective, ci numai cu totalitatea momentelor și cu nedeterminatul din ele. Sentimentul este o funcție *rațională,* ca și gîndirea, pentru că, după cum arată experiența, valorile sînt conferite în general după legi ale rațiunii, așa cum și conceptele se formează după legi ale rațiunii.

Firește, cu definițiile de mai sus, nu este deloc caracterizată 804
natura sentimentului, ci este doar circumscris exterior sentimentul. Puterea de înțelegere intelectuală se dovedește a fi incapabilă să formuleze într-un limbaj conceptual natura sentimentului, căci gîndirea aparține unei categorii incomensurabile cu sentimentul, după cum, de altfel, nici una dintre funcțiile psihologice fundamentale nu poate fi în totalitate exprimată printr-o alta. Iată de ce nici o definiție intelectuală nu va fi în stare vreodată să redea specificul sentimentului într-un mod cît de cît satisfăcător. Printr-o clasificare a sentimentelor nu vom cîștiga nimic pentru înțelegerea naturii lor, deoarece nici cea mai precisă clasificare nu ne va putea da decît acel conținut, intelectual sesizabil, cu care se corelează sentimentele, fără să fie sesizat astfel specificul sentimentului. Cîte conținuturi diferite, intelectual sesizabile, există, atîtea sentimente vor fi deosebite, fără ca sentimentele însele să fie astfel exhaustiv clasificate, căci dincolo de toate clasele de conținuturi intelectual sesizabile posibile, există încă sentimente ce se sustrag oricărei clasificări intelectuale. Chiar gîndul unei clasificări este intelectual și deci străin naturii sentimentului. De aceea trebuie să ne mulțumim cu o delimitare a conceptului.

Modul de valorizare prin sentiment poate fi asemănat cu 805
apercepția intelectuală, fiind, de fapt, o *apercepție a valorii.* Există o apercepție afectivă *activă* și una *pasivă.* Actul pasiv al sentimentului se caracterizează prin faptul că un conținut trezește sau atrage sentimentul, constrînge subiectul la participare afecti-

vă. Actul activ al sentimentului conferă, în schimb, valori, pornind de la subiect, valorizează conținutul conform intenției, și anume conform unei intenții afective și nu intelectuale. Sentimentul activ este, deci, o funcție *dirijată,* o acțiune a voinței, *âv* pildă a iubi în opoziție cu a fi îndrăgostit, această din urmă stare fiind un sentiment pasiv, *nedirijat,* așa cum o arată și limba, căci prima situație e denumită ca o activitate, pe cînd a doua ca o stare. Sentimentul nedirijat este *intuiție afectivă.* într-un sens strict, așadar, numai sentimentul activ, dirijat poate fi numit *rațional,* în timp ce sentimentul pasiv este *irațional,* întrucît produce valori fără participarea și eventual chiar împotriva intenției subiectului.

806 Dacă atitudinea globală a individului se orientează după funcția sentiment, vorbim de un *tip sentiment* (vezi Tip).

809 **Sentiment** *(Gefiihl).* Sentimentul este conținutul sau materialul funcției sentiment, determinat printr-o discriminare afectivă.

786 **Senzație.** Senzația este în concepția mea una din funcțiile psihologice fundamentale. Wundt consideră de asemenea că face parte din fenomenele psihice elementare[74].

787 Senzația este o funcție psihologică ce transformă un stimul fizic în percepție. Senzația este deci identică funcției percepției. Senzația trebuie deosebită strict de *sentiment,* întrucît sentimentul este un proces complet diferit, care se poate insinua, eventual, ca tonalitate afectivă, în senzație. Senzația se raportează nu numai la stimulul fiziologic extern, ci și la cel intern, adică la

[74] Pentru istoria conceptului de senzație, vezi Wundt, *Grundziige der* //n/s/c/iVf *schen Psydwlogie,* I, 1902, p.350. Dessoir, *Gesdiidite der neueren dt'utlklwn* Psi/w,v *logie,* 1894. Villa, *Einleitung in dit> Psydwlogie der Gegemiwrt,* 1902. Hartmann, *Pi: moderne Psydwlogie,* 1901.

modificări organice interne. Senzația este, de aceea, în primă instanță, percepție senzorială, adică percepție prin mijlocirea organelor de simț și percepție a senzațiilor corporale (senzații kinestezice, vasomotorice etc). Ea este, pe de o parte, un element al reprezentării, întrucît transformă imaginea percepută a obiectului exterior într-o reprezentare, iar pe de altă parte, un element al sentimentului, întrucît prin percepția modificărilor corporale conferă sentimentului caracterul de afect (vezi Afect), întrucît senzația prezintă conștientului modificările corporale, ea reprezintă și imboldurile fiziologice. Nu este identică acestora, căci este doar o funcție perceptivă.

Trebuie să facem distincție între senzația concretă, senzorială și 788
cea abstractă. Prima include formele mai sus prezentate. A doua este însă un tip de senzație abstras, adică rupt de alte elemente psihice. Senzația concretă nu apare niciodată în stare «pură», ci însoțită întotdeauna de reprezentări, sentimente și gînduri. Senzația abstractă, în schimb, constituie o formă de percepție care ar trebui numită «estetică», întrucît ea, urmîndu-și propriul principiu, se izolează de orice imixtiune a distingerii obiectului perceput, precum și de orice imixtiune subiectivă al sentimentului și gîndurilor, ridicîndu-se astfel la un grad de puritate pe care senzația concretă nu-1 atinge niciodată. Senzația concretă a unei flori, de pildă, nu furnizează numai percepția florii înseși, ci și a codiței, frunzelor, locului florii etc. Ea se încarcă, de asemenea, fără întîrziere, de sentimentele de plăcere sau de neplăcere provocate de cele văzute sau de percepțiile afective survenite concomitent sau de gînduri cum ar fi, de pildă, clasificarea botanică respectivă. Senzația abstractă, dimpotrivă, ridică de îndată caracteristica senzorială evidentă a florii, de pildă: culoarea sa roșie aprinsă, la rangul de conținut principal sau unic al conștientului, rupt de orice amestecuri colaterale. Senzația abstractă este proprie, în prin-

cipal, artistului. Ea este, ca orice abstracție, un produs al diferențierii funcției, și, așadar, nu ceva originar. Forma originară a funcției este întotdeauna concretă, adică amestecată (vezi **Arhaism** și **Concretism).** Senzația concretă este, ca atare, un fenomen reactiv. Dimpotrivă, senzația abstractă nu e niciodată lipsită, ca orice abstracție, de altfel, de voință, adică de un element direcționant. Voința îndreptată spre abstractizarea senzației este expresia și promotorul *atitudinii estetice.*

789 Senzația marchează foarte puternic firea copilului și a primitivului, precumpănind, în orice caz, față de gîndire și sentiment, dar nu neapărat față de intuiție. Căci consider senzația ca fiind percepția conștientă, în timp ce intuiția o consider percepție inconștientă. Senzația și intuiția constituie, după părerea mea, o pereche de contrarii sau două funcții ce se compensează reciproc, întocmai ca gîndirea și sentimentul. Funcțiile gîndire și sentiment ca funcții autonome se dezvoltă ontogenetic și filogenetic din senzație. (Firește, și din intuiție, ca o contraparte necesară a senzației.)

790 Senzația, în măsura în care e un fenomen elementar, constituie un dat imediat, nesupus legilor rațiunii, spre deosebire de gîndire și sentiment. Spun, de aceea, că senzația este o funcție irațională (vezi **Irațional),** chiar dacă rațiunii îi reușește să combine un mare număr de senzații într-o corelație rațională.

791 Un om, care își orientează atitudinea globală după principiul senzației, aparține *tipului* senzație *(vezi Tip).*

792 Senzațiile normale sînt relative, adică au o intensitate aproximativ corespunzătoare intensității stimulului fizic. Senzațiile patologice nu sînt relative, adică sînt anormal de slabe sau anormal de puternice; în primul caz ele sînt inhibate, în al doilea, exagerat amplificate. Inhibiția provine din dominația altei funcții, iar amplificarea dintr-o anormală contopire cu o

altă funcție, de pildă cu o funcție sentiment sau gîndire încă nediferențiată. Amplificarea exagerată a senzației încetează, așadar, de îndată ce funcția contopită cu senzația devine o funcție în sine, diferențiată. Exemple deosebit de edificatoare în acest sens oferă psihologia nevrozelor, în care se manifestă o puternică *sexualizare* (Freud) a altor funcții, adică o contopire a senzației sexuale cu alte funcții.

Simbol. Conceptul de simbol este, în concepția mea, strict 894
diferit de conceptul de simplu *semn.* Semnificația simbolică și cea semiotică sînt lucruri complet diferite. în cartea lui Ferrero[75] nu este vorba propriu-zis de simbol, ci de *semn.* Vechiul obicei, bunăoară, de a înmîna la vînzarea unui teren o bucată de glie e numit în mod obișnuit «simbolic», dar prin natura sa este exclusiv semiotic. Bucata de glie este un *semn* care reprezintă întregul teren. Roata cu aripi a angajaților căilor ferate nu este un simbol al căii ferate, ci un semn ce marchează apartenența la întreprinderea căilor ferate. Simbolul, în schimb, presupune întotdeauna ca expresia aleasă să desemneze sau să formuleze cel mai bine cu putință un fapt relativ necunoscut, dar a cărui existență este recunoscută sau necesară. Așa încît, dacă roata cu aripi a angajatului căilor ferate ar fi interpretată ca simbol, s-ar afirma astfel că omul respectiv ar avea de-a face cu o entitate necunoscută, a cărei esență nu ar putea fi exprimată mai bine prin nimic altceva decît prin roata cu aripi.

Orice concepție care explică expresia simbolică ca pe o analo- 895
gie sau desemnare prescurtată a unui lucru cunoscut este *semiotică.* O concepție care explică expresia simbolică ca pe o formulare optimă și deci, evident, nereprezentabilă mai clar sau mai

75 Ferrero, *Les lois psychologiijiies du syiiiboiisme,* 1895.

caracteristic în nici un alt mod, a unui lucru relativ necunoscut, este *simbolică.* O concepție care explică expresia simbolică ca pe o circumscriere sau reformulare intenționată a unui lucru cunoscut, este *alegorică.* Interpretarea crucii ca un simbol al iubirii lui Dumnezeu este *semiotică,* deoarece cuvintele «iubirea lui Dumnezeu» reprezintă faptul ce trebuie exprimat în mod mai adecvat și mai bine decît o cruce, care mai poate avea multe alte semnificații. Este, în schimb, simbolică acea explicare a crucii care o privește, dincolo de orice explicație imaginabilă, ca pe o expresie a unui fapt mistic sau transcendent, a unui fapt, așadar, în primul rînd psihologic, fapt pînă acum necunoscut și neînțeles, care are drept cea mai adecvată și cea mai bună expresie a sa - crucea.

896 Atîta timp cît un simbol este viu, el este expresia unui lucru ce nu poate fi caracterizat mai bine în alt fel. Simbolul este viu numai atîta timp cît poartă în sine o semnificație. Dar de îndată ce sensul lui vede lumina zilei, adică este găsită acea expresie care formulează lucrul căutat, așteptat sau bănuit, mai bine decît simbolul de pînă acum, simbolul este *mort,* adică nu mai are decît o importanță istorică. De aceea, se mai poate vorbi despre el ca despre un simbol, dar cu presupunerea tacită că se vorbește despre ceea ce a fost pe cînd nu se născuse încă din el expresia sa mai bună. Modul în care tratează Pavel, precum și vechea speculație mistică simbolul crucii, arată că pe atunci el era un simbol viu, care reprezenta, într-un mod *de neîntrecut,* ceva ce era de nespus. Pentru orice explicație ezoterică, simbolul este mort, căci prin ezoterie el capătă - sau se pretinde că ar fi căpătat - o expresie mai bună, devenind astfel un simplu semn convențional pentru o corelație de altfel mai deplin și mai bine cunoscută. Simbolul este viu numai pentru poziția exoterică.

O expresie statuată pentru un lucru cunoscut va rămîne pentru totdeauna un simplu semn și nu va putea fi niciodată un simbol. De aceea, este absolut imposibil să formezi un simbol viu, încărcat de semnificații, din corelații cunoscute. Ceea ce se poate forma în felul acesta nu va conține niciodată mai mult decît s-a introdus acolo. Orice produs psihic, în măsura în care constituie, momentan, cea mai bună formă de exprimare pentru o stare de fapt necunoscută sau numai relativ cunoscută anterior, poate fi înțeles ca simbol, întrucît sîntem înclinați să acceptăm că expresia ar desemna și ceea ce este abia bănuit, și ceea ce nu este încă prea clar cunoscut. în măsura în care o teorie științifică include o ipoteză și, deci, este o desemnare anticipatoare a unor fapte încă necunoscute în esența lor, ea este un simbol. Apoi, orice fenomen psihologic este un simbol, dacă admitem ipoteza că el spune sau înseamnă mai multe lucruri și alte lucruri decît cele la care poate accede cunoașterea actuală. Această ipoteză poate apare practic în toate cazurile cînd este prezentă o conștiință interesată de noi posibilități de interpretare a lucrurilor. Ea este imposibilă, chiar pentru aceeași conștiință, numai atunci cînd ea însăși a formulat o expresie care trebuie să spună exact atît cît s-a intenționat în momentul formulării ei, de exemplu: o expresie matematică. Dar această îngrădire nu rămîne nicidecum în vigoare pentru o altă conștiință. Chiar și expresia matematică poate fi înțeleasă ca simbol al unui fapt psihic necunoscut, cu țelurile formării sale ascunse, în măsura în care nu se poate demonstra că acest fapt ar fi cunoscut celui care a creat expresia semiotică și deci, expresia neputînd fi obiectul unei utilizări conștiente. 897

Dacă ceva este sau nu este simbol, depinde în primul rînd de atitudinea celui care îl observă, a unui intelect, de pildă, care privește faptul dat nu numai ca atare, ci și ca expresie a unor necunoscute. De aceea este pe deplin posibil ca cineva să definească 898

un lucru care lui nu i se pare deloc simbolic, dar acesta să pară simbolic altcuiva. Cazul invers este de asemenea posibil. Fxistă totuși produse al căror caracter simbolic nu depinde numai de atitudinea celui ce le observă, ci se revelează prin ele însele ca simboluri, exercitînd un efect simbolic asupra observatorului. Acestea sînt produse în așa fel structurate încît ar fi lipsite de orice sens dacă nu ar avea un sens simbolic. Un triunghi cu un ochi înscris în el este atît de lipsit de sens ca fapt pur, încît observatorului îi este imposibil să-1 conceapă ca pe un simplu joc întîmplător. O asemenea structură impune nemijlocit înțelegerea sa simbolică. Acest efect este susținut fie de apariția frecventă și identică a aceleiași structuri, fie de o execuție deosebit de îngrijită a lui, însemne ale unei valori deosebite ce i se conferă.

899 Simbolurile care nu au un efect prin ele însele, un efect de tipul celui descris mai sus, sînt fie moarte, adică depășite de formulări mai bune, fie produse a căror natură simbolică depinde exclusiv de atitudinea observatorului. Putem numi, prescurtat, această atitudine, care percepe fenomenul dat ca fiind simbolic, *atitudine simbolică*. Ea este numai parțial justificată de natura lucrurilor, fiind, parțial, rezultatul unui anumit Weltanschauung[76], care conferă evenimentului, fie el mare sau mărunt, un sens și pune mult mai mult preț pe acest sens decît pe fapticitatea pură. Acest mod de a vedea lucrurile se opune altuia, care pune întotdeauna accentul pe fapticitatea pură și subordonează sensul, faptelor. Pentru această din urmă atitudine nu există niciodată simboluri, acolo unde simbolistica depinde numai de modul de observare. Dar, totuși, există și pentru ea simboluri, și anume tocmai din acelea care silesc observatorul să bănuiască existența unui sens ascuns. Imaginea unui zeu cu cap de taur se poate interpreta ca un trup de

76 viziune asupra lumii (în germană, n.t.)

om cu cap de taur. Dar o astfel de interpretare nu prea va ține piept interpretării simbolice, căci simbolul este prea evident pentru a putea fi trecut cu vederea.

Un simbol a cărui natură simbolică este evidentă, nu este 900
neapărat un simbol *viu*. El poate avea efect, de pildă, numai asupra intelectului istoric sau filozofic. E de interes intelectual sau estetic. Un simbol poate fi numit viu numai dacă este o expresie cît se poate de bună și cît se poate de completă a celor întrezărite, dar încă neștiute de observator. în aceste condiții, simbolul obligă la participare inconștientul. Are efecte dătătoare de viață și provocatoare la viață. Cum spune Faust: «Ce straniu efect are semnul acesta asupra mea...».

Simbolul viu formulează un fragment inconștient esențial și 901
cu cît mai general răspîndit este acest fragment, cu atît mai general este și efectul simbolului, căci atinge în fiecare coarda comună. Cum simbolul este, pe de o parte, expresia cea mai bună cu putință și cea mai potrivită în epoca dată pentru ceea ce este încă necunoscut, el trebuie să provină din tot ce are mai diferențiat și mai complicat atmosfera spirituală contemporană lui. Cum, pe de altă parte, însă, simbolul trebuie să includă în sine ceea ce apropie un grup mai mare de oameni, pentru a avea în genere efect asupra acestuia, el trebuie să sesizeze tocmai ceea ce poate avea în comun acest grup de oameni. Iar asta nu poate fi niciodată ceea ce este cel mai diferențiat, cel mai greu de atins, căci la acestea ajung și pe acestea le înțeleg numai cei puțini, ci trebuie să fie ceva încă suficient de primitiv pentru ca omniprezența sa să fie deasupra oricărei îndoieli. Numai dacă sesizează astfel de lucruri și numai dacă le aduce la expresia cea mai adecvată cu putință, poate avea simbolul un efect general. în asta constă efectul puternic și totodată eliberator al unui simbol social viu.

902 Și exact același lucru pe care l-am spus aici despre simbolul social este valabil și pentru simbolul individual. Există produse psihice individuale, care au, în mod evident, caracter de simbol, care cer în mod manifest să fie înțelese ca simboluri. Au pentru individ o însemnătate funcțională asemănătoare cu cea a simbolurilor sociale pentru un grup uman mai mare. Aceste produse nu sînt însă niciodată exclusiv conștiente sau de origine exclusiv inconștientă, ci provin dintr-o conlucrare egală a conștientului și a inconștientului. Produsele pur conștiente, precum și produsele exclusiv inconștiente nu sînt, prin ele însele, neapărat simboluri, ci rămîne la latitudinea atitudinii simbolice a conștiinței ce le observă să le confere caracter de simbol. Dar pot fi înțelese deopotrivă și ca fapte condiționate pur cauzal, oarecum în sensul în care erupția roșie a scarlatinei poate fi înțeleasă ca un «simbol» al scarlatinei. Se vorbește, totuși, în acest caz, pe bună dreptate, de un «simptom» și nu de un simbol. Freud a vorbit, de aceea, pe bună dreptate, din punctul lui de vedere, nu de tratamente *simbolice,* ci *simptomatologice*[77], deoarece pentru el fenomenele acestea nu sînt simbolice, în sensul definit aici, ci semne simptomatice ale unui anumit proces fundamental, general cunoscut. Există desigur neurotici care cred că produsele lor inconștiente, care sînt în primul rînd și în principal simptome de boală, sînt simboluri de o însemnătate deosebit de mare. Dar, în general, nu se întîmplă așa. Dimpotrivă, neuroticul de astăzi este chiar prea mult tentat să înțeleagă și ceea ce are, de fapt, însemnătate, numai ca «simptom». Faptul că există două concepții contrare, susținute cu ardoare și de o parte și de alta, privind sensul sau lipsa de sens a lucrurilor, ne învață că există, fără doar și poate, procese care nu exprimă vreun sens deosebit, care sînt pure consecințe, nimic altceva decît simptome și alte

''''Freud, *Zur PsycJwpatlwlogit'* ifes *AHtaghlebnis.*

procese, care poartă în sine un sens ascuns, care nu decurg, pur si simplu, din ceva, ci mai degrabă tind să devină ceva și care, de aceea, sînt simboluri. Rămîne la latitudinea tactului nostru și a simțului nostru critic să hotărască unde avem de-a face cu simptome și unde cu simboluri.

Simbolul este întotdeauna o formațiune de natură extrem de complexă, căci se compune din date ale tuturor funcțiilor psihice. Are, ce-i drept, o latură ce vine în întîmpinarea rațiunii, dar și o latură inaccesibilă acesteia, căci este alcătuit nu numai din date de natură rațională, ci și din date iraționale ale percepției pure interioare și exterioare. Cu bogăția sa de semnificații abia întrezărite, simbolul se adresează atît gîndirii, cît și sentimentului, iar plasticitatea sa specifică, dacă ia forme senzoriale, stimulează atît senzația cît și intuiția. Simbolul viu nu poate lua naștere într-un spirit obtuz și nedezvoltat, căci un asemenea spirit se va mulțumi cu simbolurile deja existente pe care i le oferă tradiția. Numai dorința arzătoare a unui spirit foarte dezvoltat, căruia simbolurile oferite nu-i mai furnizează unirea supremă într-o *singură* expresie, poate produce un nou simbol. întrucît însă simbolul provine tocmai din realizările sale ultime și supreme și trebuie totodată să includă și cele mai profunde temelii ale ființei sale, el nu poate reieși unilateral din funcțiile spirituale foarte diferențiate, ci trebuie, în aceeași măsură, să decurgă și din pornirile de cea mai joasă și primitivă speță. Pentru ca această conlucrare de stări contradictorii să fie în genere posibilă, ambele stări trebuie să stea conștient alături, în deplinătatea contrastului lor. Această stare trebuie să fie o violentă dezbinare cu sine însuși, întrucît teza și antiteza se neagă, iar eu-l trebuie totuși să recunoască participarea sa necondiționată atît la teză, cît și la antiteză. Dacă are loc o subordonare a uneia din părți, simbolul va fi preponderent produsul părții celeilalte și în aceeași măsură va fi mai puțin simbol și mai mult simptom, mai precis

simptom al unei antiteze refulate. în măsura în care însă un simbol este pur și simplu simptom, îi lipsește efectul eliberator, căci nu mai exprimă deplinul drept la existență al tuturor părților psihicului, ci amintește de reprimarea antitezei, deși conștientul nu-și dă seama de acest lucru.

904 Dacă însă subzistă o deplină egalitate și îndreptățire a contrariilor, datorată participării necondiționate a eu-lui la teză și antiteză, se ajunge la o stagnare a voinței, căci nimic nu mai poate fi voit, deoarece orice motiv își are alături cu aceeași intensitate motivul contrar. Cum însă viața nu va suporta niciodată o stagnare, ia naștere o acumulare a energiei vitale, care ar duce la o stare insuportabilă, dacă din tensiunea contrariilor nu s-ar constitui o nouă funcție unificatoare, care conduce dincolo de contrarii. Aceasta se constituie însă în mod natural din regresia de libido produsă de acumulare. Cum din pricina totalei dezbinări a voinței, un progres nu mai este posibil, libido-ul se scurge îndărăt, torentul curge parcă îndărăt spre izvoarele sale, adică prin suspendarea și inactivitatea conștientului, se produce o activitate a inconștientului, unde își au rădăcinile comune, arhaice, toate funcțiile diferențiate, unde subzistă acea indistincție de conținuturi din care mentalitatea primitivă mai are multe reminiscențe.

«os Prin activitatea inconștientului este scos la iveală astfel un conținut constelat în egală măsură de teză și de antiteză, care se comportă compensator (vezi **Compensare)** față de amîndouă. Cum acest conținut prezintă o relație atît cu teza cît și cu antiteza, el constituie o temelie comună pe baza căreia contrariile se pot uni. Dacă ne referim, de pildă, la contradicția dintre senzorialitate și spiritualitate, atunci conținutul comun născut din inconștient, în virtutea bogăției sale în raporturi spirituale, oferă o expresie bine venită tezei spirituale, iar în virtutea plasticității sale senzoriale, sesizează atitudinea senzorială. Iar eu-l scindat între teză și antiteză își găsește în temeiul comun contrapartea, propria sa expresie unică, pe care se grăbește să și-o însușească, spre a se salva din scindare. De aceea, tensiunea contrariilor se scurge în expresia comună și o apără de lupta, numaidecît începută, ce are loc pentru ea și în ea, între contrariile care încearcă, amîndouă, să dea o dezlegare noii expresii în sensul lor. Spiritualitatea face din expresia inconștientului ceva spiritual, iar senzorialitatea ceva senzorial, una vrînd s-o facă știință sau artă, iar cealaltă trăire senzorială. Dezlegarea produsului inconștient într-un fel sau altul reușește numai dacă eu-l nu a fost complet scindat, ci doar situat mai mult de o parte sau de cealaltă. Dacă unei părți îi reușește dezlegarea produsului inconștient, atunci nu numai produsul inconștient va cădea de acea parte, ci și eu-l, instalîndu-se astfel o identificare a eu-lui cu funcția privilegiată (vezi **Funcție slab diferențiată).** Ca urmare, procesul de scindare se va repeta mai tîrziu, la un nivel superior.

Dacă, datorită fermității eu-lui, nu-i reușește nici tezei, nici antitezei să dezlege produsul inconștient, atunci se dovedește că expresia inconștientă este superioară atît unei părți cît și celeilalte. Fermitatea eu-lui și superioritatea expresiei comune asupra tezei și antitezei mi se par a fi corelate, ele condiționîndu-se reciproc. Uneori va părea că fermitatea individualității astfel născute este decisivă, alteori că expresia inconștientă devine o forță superioară, care obligă eu-l la o necondiționată fermitate. In realitate însă, s-ar părea că fermitatea și determinarea individualității, pe de o parte, și forța superioară a expresiei inconștiente, pe de altă parte, nu sînt decît semne ale uneia și aceleiași stări.

Dacă expresia inconștientă se menține în suficientă măsură, atunci ea se constituie într-o materie primă de nedescompus, ci doar de modelat, care va deveni un obiect comun al tezei și antitezei. Ea va deveni astfel un conținut nou care, dominînd întreaga

atitudine, înlătură scindarea și constrînge forța contrariilor la un curs comun. Astfel, stagnarea vieții este suspendată, viața își poate urma cursul cu forțe noi și țeluri noi.

908 Procesul acesta pe care tocmai l-am descris, l-am numit, în totalitatea *sa, funcție transcendentă,* înțelegînd aici prin «funcție», nu o funcție fundamentală, ci o funcție complexă, compusă din alte funcții, și nereferindu-mă prin «transcendent» la vreo calitate metafizică, ci la faptul că prin această funcție se produce trecerea de la o atitudine într-o altă atitudine. Materia primă prelucrată de teză și antiteză, care prin procesul său de modelare unește contrariile, este simbolul viu. în materia sa primă de nedescompus pentru o lungă perioadă, pentru o întreagă epocă, stă bogăția sa în semnificații profunde, iar în forma pe care materia primă o capătă prin acțiunea contrariilor, stă efectul său asupra tuturor funcțiilor psihice. Referiri vagi la fundamentele procesului de formare a simbolurilor se găsesc în relatările eliptice despre perioadele de inițiere ale fondatorilor de religii, de pildă Isus și Satana, Buddha și Mara, Luther și diavolul, Zwingli și istoria sa anterioară lumească, reînvigorarea lui Faust prin contractul său cu diavolul, la Goethe. în *Zarathustra* găsim, spre sfîrșit, un exemplu excelent de reprimare a antitezei în personajul «omului odios».

89i **Sine.**[78] Ca un concept empiric, șinele semnifică totalitatea fenomenelor psihice din om. Exprimă unitatea și deplinătatea întregii personalități. întrucît însă aceasta din urmă, datorită componentei sale inconștiente, nu poate fi conștientă decît în parte, noțiunea de sine este, de fapt, în parte, potențial empirică și, deci, în aceeași măsură, un *postulat.* Cu alte cuvinte, cuprinde experimentabilul și inexperimentabilul, respectiv încă neexperimentatul. Aceste însușiri le are în comun cu multe noțiuni din științele naturii care sînt mai mult nomina decît idei. întrucît deplinătatea, constituită din conținuturi conștiente precum și inconștiente, este un postulat, conceptul corespunzător este *transcendent,* căci presupune, pe temeiuri empirice, prezența unor factori inconștienți și caracterizează astfel o ființare ce nu poate fi descrisă decît în parte, rămînînd însă în parte pro tempore incognoscibilă și nedelimitabilă. Cum, practic, există fenomene ale conștientului și ale inconștientului, șinele ca deplinătate psihică are un aspect conștient, precum și unul inconștient. Empiric, șinele apare în vise, mituri și basme sub forma «personalității supraordonate», ca rege, erou, profet, mîntuitor etc. sau sub forma unui simbol al deplinătății ca cercul, pătratul, quadratura circuli, crucea etc. Cum reprezintă o complexio oppositorum, o unificare a contrariilor, poate să apară ca o dualitate unită, cum ar fi, bunăoară, tao ca un joc între yang și yin, frații învrăjbiți sau eroul și adversarul său (dragonul, fratele rău, dușmanul de moarte, Faust și Mefisto etc); ceea ce înseamnă că empiric, șinele apare ca un joc de lumini și umbre, deși conceptual este înțeles ca o deplinătate și deci ca o unitate, în care contrariile sînt unite. Cum un asemenea concept este de neintuit el este - tertium non datur - și din acest motiv transcendent. El ar fi chiar - logic - o speculație goală, dacă nu ar desemna și nu ar denumi simbolul unității, empiric întîlnit. Șinele nu este o idee filozofică, întrucît nu își declară propria existență, adică nu se ipostaziază. Intelectual, are numai însemnătatea unei ipoteze. Simbolurile sale empirice posedă, în schimb, foarte frecvent, o însemnată *numinozitate* (ca, de pildă, o mandala), adică o valoare emoțională aprioricã (de pildă «Deus est circulus...», tetratys-ul pitagoreic, cuatemitatea etc.) și se dovedește astfel a fi o *reprezentare arhetipală,* care se

78 Această definiție a fost scrisă în 1958 pentru voi. VII din *Gesiiiium'ltc Wi'rkf.*

distinge de alte reprezentări de acest fel prin faptul că, corespunzător însemnătății conținutului său și numinozității sale, ocupă o poziție centrală.

909 **Sintetic.** Vezi **Constructiv.**

877 **Suflet.** In cursul cercetărilor mele privind structura inconștientului, m-am văzut nevoit să fac o distincție conceptuală între suflet și *psihic.* Prin psihic înțeleg totalitatea proceselor psihice, atît conștiente cît și inconștiente. Prin suflet, în schimb, înțeleg un anumit complex de funcții, bine delimitat, pe care l-am putea caracteriza foarte bine ca pe o «personalitate». Pentru a arăta mai în amănunt la ce mă refer, trebuie să iau în considerație anumite puncte de vedere mai îndepărtate. Este vorba îndeosebi de fenomenele somnambulismului, dedublării caracterului, disocierii personalității, în a căror cercetare s-au făcut remarcați în primul rînd cercetători francezi, care ne-au apropiat de punctul de vedere al unei posibile pluralități de personalități în unul și același individ.

878 Este fără doar și poate clar că o asemenea pluralitate de personalități nu își poate face apariția niciodată la un individ normal; dar posibilitatea unei disocieri a personalității, demonstrată prin aceste cazuri, ar trebui să existe, măcar sub forma unor indicii, și în limitele normalului. Și, într-adevăr, unei observații psihologice făcute cu ceva mai mult^ acuitate îi reușește fără prea mari dificultăți să descopere la indivizi normali, cel puțin indicii sau urme de disociere a caracterului. E suficient, bunăoară, să urmărim atent pe cineva, în împrejurări diferite, ca să descoperim cît de șocant i se schimbă personalitatea la trecerea dintr-un anturaj în altul, reieșind de fiecare dată un caracter bine conturat și în mod evident diferit de cel dinainte. în zicătoarea «înger pe stradă, diavol acasă» își găsește o expresie izvorîtă din experiența cotidiană, fenomenul

disocierii personalității. Un anumit anturaj cere o anumită atitudine. Cu cît mai mult timp sau cu cît mai des este cerută această atitudine corespunzătoare anturajului, cu atît mai lesne devine o atitudine obișnuită. Foarte mulți oameni din clasa cultivată trebuie să se miște îndeobște în două anturaje total diferite, în cercul de acasă, în familie și în viața profesională. Cele două anturaje total diferite cer două atitudini total diferite, care determină o dedublare a caracterului proporțională cu gradul *identificării* eu-lui (vezi **Identificare)** cu fiecare atitudine. Conform condițiilor și necesităților sociale, caracterul social se orientează pe de o parte după așteptările și cerințele mediului profesional, și pe de altă parte după intențiile și ambițiile subiectului. Caracterul de acasă ar trebui să se formeze, de regulă, mai mult după nevoile de comfort și comoditate ale subiectului și așa se face că oameni extrem de energici, îndrăzneți, încăpățînați și hotărîți în viața publică par, acasă și în familie, joviali, blînzi, toleranți și slabi. Care să fie oare adevăratul lor caracter, personalitatea lor reală? E imposibil de răspuns la această întrebare.

Această scurtă reflecție arată că nici la individul normal diso- 879
cierea caracterului nu este de domeniul imposibilului. Și tocmai de aceea, sîntem îndreptățiți să tratăm disocierea personalității ca pe o problemă a psihologiei normale, deopotrivă. După părerea mea - ca să continuăm discuția - la întrebarea de mai sus s-ar putea răspunde că un asemenea om nu are, în genere, un caracter real, adică nu este, în genere, **individual** (vezi acolo), ci **colectiv** (vezi acolo) sau, cu alte cuvinte, corespunzător împrejurărilor generale, așteptărilor generale. Dacă ar fi individual, ar avea un singur caracter, unul și același, cu toate diferențele în atitudine. El nu ar fi identic cu atitudinea momentului și nu ar putea și nu ar vrea să-și împiedice individualitatea să se manifeste cumva, atît într-o stare cît și în cealaltă. De fapt, el este individual, ca orice ființă, dar

inconștient. Prin identificarea sa, mai mult sau mai puțin totală, cu atitudinea momentului înșeală cel puțin pe ceilalți și adesea chiar pe sine însuși în ce privește adevăratul său caracter; își pune o *mască,* despre care știe că e pe potriva intențiilor sale, pe de o parte, și a cerințelor și opiniilor anturajului său, pe de alta, și astfel precumpănește cînd un aspect, cînd celălalt. Această mască, adică atitudinea adoptată ad hoc, o numesc *persona*[79] cum se numea masca actorilor antici.

880 Cele două atitudini din cazul de mai sus constituie două personalități colective, pe care le putem subsuma simplu numelui de persona sau personae. Am arătat deja mai sus că adevărata individualitate este diferită de amîndouă. Persona este, ca atare, un complex de funcții ce se formează din motive de adaptare sau din nevoia de comoditate, dar nu este identică individualității. Complexul de funcții al personei se referă exclusiv la raportul cu obiectul.

88i Dar relația individului cu obiectul exterior trebuie deosebită net de relația sa cu subiectul. Prin subiect înțeleg în primul rînd acei vagi sau obscuri stimuli, sentimente, gînduri sau senzații, care nu ne parvin în mod explicit din continuitatea trăirii conștiente legate de obiect, ci se ivesc mai degrabă, tulburător și inhibant, uneori chiar presant, din interiorul obscur, din substraturile sau culisele conștientului și care constituie, în totalitatea lor, percepția vieții inconștientului. Subiectul, conceput ca «obiect interior», este inconștientul. Așa cum există un raport cu obiectul exterior, o atitudine exterioară, există și un raport cu obiectul interior, o atitudine interioară. Se înțelege că această atitudine interioară, în virtutea naturii sale extrem de intime și greu accesibile, este un lucru cu

79 Vezi și D/c *Rezkhungen zwisclwn dcm kh urni deui Uiibnvufiteii,* p.61, *C,t'Miiwii1i<- Werke.* voi. VII.

mult mai puțin cunoscut decît atitudinea exterioară, direct vizibilă oricui. Totuși, nu mi se pare prea dificil să-ți faci o idee despre această atitudine interioară. Toate acele așa-numite inhibiții, chefuri, dispoziții întîmplătoare, sentimente vagi și fantezii fragmentare, care tulbură din cînd în cînd activitatea concentrată sau chiar liniștea celui mai normal om și cărora li se găsesc explicații raționale în cauze organice sau alte pricini, își au aproape în mod regulat temeiul nu în cauzele ce le sînt în mod conștient atribuite, ci sînt percepții ale unor procese inconștiente. Printre aceste fenomene se numără, firește, și visele, pe care, după cum se știe, ne place să le explicăm prin cauze exterioare și superficiale ca indigestiile, poziția în timpul somnului și altele asemenea, deși o astfel de explicație nu rezistă niciodată unei critici mai severe. Atitudinile oamenilor față de aceste lucruri diferă fundamental. Unul nu se lasă impresionat cîtuși de puțin de procesele sale interioare, e în stare, am putea spune, să treacă peste ele întru totul; altul este însă în foarte mare măsură subjugat de ele: îndată ce se trezește, o fantezie oarecare sau un sentiment antipatic îi strică cheful pentru toată ziua, o vagă senzație neplăcută îi sugerează ideea unei boli ascunse, dintr-un vis rămîne cu presentimente sumbre, deși, de altfel, nu e deloc superstițios. Alții, în schimb, sînt doar în anumite perioade accesibili acestor stimuli inconștienți sau sînt accesibili numai unei anumite categorii a lor. Unuia nu i-au apărut, poate, absolut niciodată în conștient ca lucruri la care ai putea să reflectezi, pentru altul însă constituie o problemă cotidiană. Unul le valorifică psihologic sau le atribuie raporturilor cu aproapele său, pe cînd altul găsește în ele o revelație religioasă.

Aceste moduri complet diferite de abordare a stimulilor incon- 882
știentului țin de obișnuință, la fel ca atitudinile diferite față de obiectul exterior. De aceea, atitudinea interioară corespunde unui complex de funcții la fel de bine definit ca atitudinea exterioară.

Acele cazuri în care procesele psihice interioare sînt, în aparență, complet trecute cu vederea, sînt la fel de puțin lipsite de o atitudine interioară tipică, pe cît de puțin sînt lipsite de o atitudine exterioară cele care trec constant cu vederea peste obiectul exterior, peste realitatea faptelor. Persona acesor din urmă cazuri, nu foarte rare, se caracterizează printr-o lipsă de relație, uneori chiar printr-o oarbă lipsă de considerație, care, de multe ori, nu se frînge decît în fața unor puternice lovituri ale soartei. Nu arareori, tocmai asemenea indivizi, cu persona caracterizată de o pronunțată lipsă de considerație, au față de procesele inconștientului o atitudine caracterizată de o extremă influențabilitate. Pe cît de neinfluențabile și inaccesibile sînt din exterior, pe atît de slabe și determinabile sînt în fața proceselor lor interioare. De aceea, în aceste cazuri, atitudinea interioară corespunde unei personalități interioare diametral opuse celei exterioare. Cunosc, de pildă, un om care a distrus fără rușine și cu totală orbire fericirea celor apropiați lui, dar care își întrerupea călătorii de afaceri importante pentru a se putea delecta cu frumusețea unei dumbrăvi pe care o zărise din tren. Tuturor le sînt, desigur, cunoscute asemenea cazuri sau altele asemănătoare, așa încît nu e nevoie să mai dau exemple.

883 Așa cum ne îndreptățește să vorbim despre o personalitate exterioară, experiența cotidiană ne îndreptățește, deopotrivă, să admitem și existența unei personalități interioare. Personalitatea interioară este modul în care se raportează cineva la procesele sale psihice interioare, este atitudinea sa interioară, caracterul cu care se întoarce către inconștient. Numesc atitudinea exterioară, caracterul exterior - persona, iar atitudinea interioară numesc o *anima, suflet.* în măsura în care o atitudine este obișnuită, ea este un complex de funcții mai mult sau mai puțin stabil cu care eu-l se poate identifica, în mai mică sau mai mare măsură. Limba exprimă acest lucru foarte plastic; cînd cineva are o atitudine obișnuită față

de anumite situații, se spune: e complet *altul,* cînd face cutare sau cutare lucru. Se exprimă astfel autonomia complexului de funcții al unei atitudini obișnuite: e ca și cum individul ar fi luat în stăpînire de o altă personalitate, ca și cum «ar fi intrat în el un alt spirit». Aceeași autonomie ce îi revine adesea atitudinii exterioare, și-o revendică și atitudinea interioară, sufletul. Una din realizările cele mai dificile ale educației este să schimbe persona, atitudinea exterioară. Și e la fel de dificil să schimbi sufletul, căci structura lui este de obicei la fel de bine stabilită, ca cea a personei. După cum persona este o ființă care constituie adesea întregul caracter manifest al unui om și care îl însoțește, uneori, neschimbată, de-a lungul întregii sale vieți, sufletul este, de asemenea, o ființă bine conturată cu un caracter autonom, stabil și uneori de neschimbat. De aceea, de cele mai multe ori, poate fi foarte lesne caracterizat și descris.

884 în ce privește caracterul sufletului, este valabilă, conform experienței mele, legea generală că, în ansamblu, acesta se raportează *complementar* la caracterul exterior. Sufletul conține îndeobște, așa cum arată experiența, toate acele însușiri general umane care îi lipsesc atitudinii conștiente. Tiranul bîntuit de vise rele, presentimente sumbre și anxietăți lăuntrice este o figură tipică. Lipsit, exterior, de considerație, rigid și inaccesibil, el este accesibil interior oricărei umbre, supus oricărui capriciu, ca și cum ar fi ființa cea mai lipsită de autonomie, cea mai influențabilă cu putință. Sufletul său conține așadar acele însușiri general umane ale influențabilității și slăbiciunii care-i lipsesc cu desăvîrșire atitudinii sale exterioare. Dacă persona este intelectuală, sufletul e fără nici o îndoială sentimental. Caracterul complementar al sufletului privește însă și caracterul sexului, după cum am văzut de multe ori în modul cel mai clar. O femeie foarte feminină are un suflet de bărbat, un bărbat foarte masculin - un suflet de femeie. Această opoziție provine

din faptul că bărbatul, de pildă, nu este în întregime și în toate lucrurile masculin, ci are, în mod normal, și anumite trăsături feminine. Cu cît mai bărbătească este atitudinea sa exterioară, cu atît mai mult sînt excluse din această atitudine trăsăturile feminine; ele își fac apariția, deci, în inconștient. Această situație explică de ce tocmai bărbații foarte masculini sînt supuși unor slăbiciuni caracteristice: ei au față de stimulii inconștientului un comportament de o influențabilitate feminină. Invers, tocmai cele mai feminine femei sînt adesea, față de anumite lucruri interioare, de o ineducabilitate, de o îndărătnicie și o încăpățînare, ce nu pot fi întîlnite, cu o asemenea intensitate, la bărbați, decît ca însușiri ale atitudinii exterioare. Este vorba aici de trăsături masculine, care, excluse din atitudinea feminină exterioară, au devenit însușiri ale sufletului. De aceea, dacă vorbim de o *anima* la bărbați, la femei trebuie să vorbim neapărat de un *animus*. După cum la bărbați, în general, în atitudinea exterioară, logica și obiectivitatea precumpănesc sau sînt, cel puțin, considerate ideale, la femei acest rol îl are sentimentul. Dar în suflet, raportul se răstoarnă; interior, bărbatul simte, iar femeia reflectează. De aceea, bărbatul ajunge mai ușor într-o totală dezorientare, acolo unde femeia mai poate crede și spera și de aceea cedează mai ușor decît femeia. Pe cît de ușor poate femeia să cadă pradă conjuncturilor sociale, ca prostituată, de pildă, pe atît de ușor cedează bărbatul impulsurilor inconștientului, alcoolismului sau altor vicii.

885 în ce privește însușirile general umane, caracterul sufletului se poate deduce din caracterul personei. Tot ceea ce ar trebui să fie în mod normal în atitudinea exterioară, dar lipsește de acolo în mod evident, se găsește fără îndoială în atitudinea interioară. Aceasta este o regulă fundamentală, care mi-a fost confirmată mereu. în ce privește însă însușirile individuale, nu se poate deduce nimic de felul acesta. Putem fi siguri doar că dacă cineva este identic cu

persona sa, atunci însușirile sale individuale sînt asociate cu sufletul. Din această asociere provine simbolul, foarte frecvent în vise, al sufletului ce poartă un copil, ceea ce amintește de imaginea primordială a nașterii eroului. Copilul ce urmează să se nască reprezintă atunci individualitatea inexistentă încă în mod conștient. Așa cum persona, ca expresie a adaptării la mediu este, de regulă, puternic influențată și modelată de mediu, sufletul este, de asemenea, puternic modelat de inconștient și de calitățile acestuia. Așa cum, într-un mediu primitiv, persona capătă în mod aproape necesar, trăsături primitive, sufletul preia pe de o parte trăsăturile arhaice ale inconștientului și pe de altă parte caracterul simbolic-prospectiv al inconștientului. De aceea este atitudinea interioară «plină de presimțiri» și «creatoare».

Identitatea cu persona determină automat o identitate incon- 886
știentă cu sufletul, căci dacă subiectul, eu-1 este nediferențiat de persona, nu are nici o relație conștientă cu procesul inconștientului. Și de aceea este însuși acest proces, este identic cu el. Cel care este, necondiționat, însuși rolul său exterior, cade totodată pradă, în mod inexorabil, procesului interior, adică acesta din urmă îi va zădărnici în unele ocazii, în mod absolut necesar, rolul exterior sau îl va reduce la absurd (vezi **Enantiodromie).** O afirmare a liniei individuale este astfel exclusă, iar viața se desfășoară în contraste ireconciliabile. în acest caz, sufletul este întotdeauna proiectat într-un obiect real corespunzător, față de care există, ca urmare, un raport de dependență necondiționată. Toate reacțiile ce provin de la acest obiect au un efect nemijlocit asupra subiectului lăuntric acaparat. Este vorba adesea de legături tragice (vezi **Imaginea sufletului).**

Tip. Tipul este un exemplu sau un model ce redă în mod caracteristic un caracter al unei specii sau al unei grupări. In sensul mai

restrîns din lucrarea de faţă, tipul este modelul caracteristic al unei *atitudini* (vezi **Atitudine)** generale ce apare în multe forme individuale. Din numeroasele atitudini existente şi posibile relev în studiul de faţă în total *patru,* şi anume pe acelea ce se orientează în principal după cele patru funcţii psihologice fundamentale (vezi **Funcţie),** adică după gîndire, sentiment, intuiţie şi senzaţie. în măsura în care o asemenea atitudine este *obişnuită* şi îşi pune, în consecinţă, pecetea asupra carcterului individului, vorbesc de un tip psihologic. Aceste tipuri bazate pe funcţiile fundamentale, pe care le putem numi tip *gîndire, sentiment, intuiţie* şi *senzaţie,* se pot împărţi, după proprietăţile funcţiilor fundamentale, în două clase: în tipuri *raţionale* şi *iraţionale.* Primei clase îi aparţin tipul gîndire şi tipul sentiment; celei de a doua, tipul intuitiv şi tipul senzaţie (vezi şi **Raţional, Iraţional).** O altă împărţire în două clase se poate face după fluxul de libido dominant, adică după **introvertire** sau **extravertire** (vezi acolo). Toate tipurile fundamentale pot aparţine atît unei clase cît şi celeilalte, după atitudinea lor dominantă mai mult introvertită sau mai mult extravertită. Un tip gîndire poate aparţine de clasa introvertită sau de cea extravertită şi la fel orice alt tip. împărţirea în tipuri raţionale şi iraţionale vine dintr-un alt punct de vedere şi nu are nimic de-a face cu introvertirea şi extravertirea.

914 în două comunicări anterioare privind tipologia[80], nu am deosebit tipul gîndire şi tipul sentiment de tipurile introvertit şi extravertit, ci am identificat tipul gîndire cu tipul introvertit şi tipul sentiment cu cel extravertit. Dar prelucrînd complet materialul, mi-am dat seama că tipul introvertit şi cel extravertit trebuie considerate drept categorii supraordonate tipurilor funcţie.

SOjung, *Zur Frage der psydwlogischen Typen;* şi apoi *Dic Psydwlogie dcr imbcu'iijsten Prozesse,* în ediţie nouă: *Uber die Psydwlogie drs Unbeumftteu, GenanniicUt' Werke,* voi. VII.

Această separare corespunde foarte bine şi experienţei conform căreia există, neîndoielnic, de pildă: două feluri de tip sentiment, dintre care unul se orientează mai mult spre trăirea afectivă iar celălalt mai mult spre obiect.

Voinţă. Prin voinţă înţeleg suma energiei psihice disponibile 921
conştientului. Actul de voinţă ar fi aşadar un proces energetic declanşat de o motivaţie conştientă. Nu voi numi, deci, act de voinţă un act psihic determinat de o motivaţie inconştientă. Voinţa e un fenomen psihologic care îşi datorează existenţa culturii şi educaţiei morale, deci care lipseşte în mare măsură din mentalitatea primitivă.

INIDICE

D

E

G

H

I

J